بسم الله الرحمن الرحیم

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر که گوید جمله حق است احمقی است
و آنکه گوید جمله باطل او شقی است
مولوی

آسماني دين؛ ځمکني واقعيتونه

ليکول: محمد محقق
ژباړن: محب‌الله زغم

(دفتر ششم)

گفتمان
تساهل و مدارا

۱۳۹۸ خورشیدی

(c) ketabton.com: The Digital Library

آسماني دين؛ ځمکني واقعیتونه
لیکوال: محمد محق
ژباړن: محب‌الله زغم
(دفتر ششم)
د عظم‌الدین برکی او سید جعفر راستین په هڅو
ډیزاینر: رضاپارسا
خپرندوی: انتشارات امیری
چاپ کال: جدی ۱۳۹۸
شمېر: ۳۰۰۰ نسخه
شابک: ۹۷۸-۹۹۳۶-۶۵۲-۲۹-۳
بیه: ۱۵۰ افغانۍ
پته: آسمايي واټ، جوی شیر، د کتاب پلورنځی، څلورم ایلی
د اړیکي شمیره: ۰۷۸۴۱۰۰۹۱۲ / ۰۷۰۰۲۹۰۱۱۴
برېښنالیک: amiribook2000@gmail.com

حق چاپ به گفتمان تساهل و مدارا محفوظ است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

د افراطیت پراخېدل او د افراطیت ریښې..................۱
کرکجنه دینداري..۱
په افغانستان کې د تکفیر ماجرا.................................۲
د جهادیزم ایډیالوژي چېرته روانه ده؟........................۱۱
انتحاري عملیات او د درولو هڅه یې............................۱۷
د مدرسو نقش او د اندېښنو زیاتېدل..........................۲۵
د اندېښنو بله نمونه..۳۰
پوهنتون، علم که ایډیالوژي ۳۳
له دیني مقدساتو څخه د وسیلې په توګه استفاده...........۳۹
فکر د تاوتریخوالي په چوکاټ کې.............................۴۳
د انتقادي تفکر قحطي...۴۸
دعوت ګري د تفکر پر وړاندې....................................۴۹
له افراطپالنې سره د چلند سیاستونو ته بیا کتنه..............۵۵
آسماني دین، د ځمکني واقعیتونو په دایره کې..............۶۱
له دیني مفکورې سره آشنايي.....................................۶۱
دین او دیني مفکوره...۶۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دیني مفکورې د راپیدا کېدو بهیر................................۷۰
د دیني مفکورې ځانګړتیاوې ۷۵
په دیني مفکوره کې د سلف ځای ځایګی ۸۰
دیني مفکوره؛ د انتزاع محصول که د عیني واقعیت ۸۵
د دین او فرهنګ تعامل...۹۰
دین د فرهنګ پر ځمکه..۹۵
دیني مفکوره د وار له مخکې فرضونو په لومه کې.................۱۰۰
په دیني مفکوره کې ژنبی عامل ۱۰۵
په دیني مفکوره کې سیاسي عامل(۱)...............................۱۰۹
په دیني مفکوره کې سیاسي عامل.(۲)...............................۱۱۳
ارواپوهنه او دیني څېړنې...۱۱۷
دیني مفکوره د تأسیس له عصره د توسعې تر عصره پورې.........۱۲۱
دیني فکر د زمان له بستره د مکان تر ډګره ۱۲۵
اسلامي فکر په اوسني عصر کې ۱۳۰
له روایته تر درایته پورې.. ۱۳۵
د نر او ښځې په اړه، د اصل او فرع دعوا.............................۱۳۵
د نوروز جشن او د مخالفت دلیلونه یې ۱٤٤
انتخابات که د حل او عقد شورا؟......................................۱۵۱
د فساد په اړه او د اسلام له نظره له فساد سره د مقابلې لارې چارې..۱۵۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افراطیت پراخېدل او د افراطیت ریښې

کرکجنه دینداري

دا که ومنو که یې ونه منو، په خپله سیمه کې له مختلفو دیني تمایلونو سره مخ یو چې ځینې یې په ښکاره د دښمنۍ، تشدد او خشونت سببونه دي.

سره له دې چې د دیني تمایل دغه بڼه پخپله بیا پر نورو وړو ډلو وېشل کېږي خو ټولې ډلې یې یوه ګډه ځانګړنه لري او هغه دا چې د خوش بینۍ پر ځای د بدبینۍ، د اعتدال پر ځای د سخت دریځۍ، د سولې پر ځای د جګړې، د آبادۍ پر ځای د ورانۍ او د ژوند پر ځای د مرګ تخم شیندي. لنډه دا چې د دې ډول تمایل ټولې ډلې د کرکجنې دینداري ډله بللی شو ځکه چې نبوي حدیث فرمایي: «یسروا و لا تعسروا و بشروا و لاتنفروا» (۱) خو دوی له بشارت او آسانۍ سره نه دي جوړ بلکې سختۍ او د چارو سختولو ته اړم دي. [د دغه حدیث مطلب دا دی چې آسانې راولئ او سختي مه کوئ او پر خلکو زېری وکړئ او هغوی تېښتې ته مه اړ باسئ. ژباړن]. په همدې دلیل هغه دین چې خپل بنسټ ایښودونکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

«الحنيفية السهلة السمحة» (۲) بللی و، اوس هماغه دين د خلکو په سترګو کې ډارووونکې څېره خپله کړې ده. [په دې حديث کې حضرت محمد ﷺ فرمايلي دي چې زه داسې دين ته مبعوث شوی يم چې آسانه دی او هېڅ سختي په کې نشته. ژباړن]. نن سبا اکثره کورنۍ چې په خپلو اولادونو کې د ديني تمايل نښې وينې، د دې پر ځای چې ورته خوشحاله شي، ډارېږي چې هسې نه بچي يې تشدد او تاوتريخوالي ته مخه کړي.

افراطي ديندارۍ په څو ځانګړنو مشهوره ده. يوه ځانګړنه يې دا ده چې په آسانۍ سره خلک تکفيروي او په مختلفو بهانو يې د دين له دايرې څخه شړي. سره له دې چې په اسلامي سنت کې تکفيرول ډېر قيدونه لري او ان د اسلام د پيغمبر ﷺ د اسامة بن زيد (۳) او خالد بن وليد په څېر جليل القدره صحابه په دې خاطر سخت ملامت کړي وو چې په دې کار کې به يې بې‌باکي کوله؛ خو دغه ډلې د دې قيدونو پروا نه کوي. دوی ته د نورو کافر ګڼل د ماشومانو لوبکۍ ښکاري. دا ځکه چې په دې وسيله خپل سياسي او فکري مخالفان له رقابته وباسي.

د اسلام په تاريخ کې د تکفيرولو مخينه او تاريخچه جلا ليکنه غواړي خو دلته به د افغانستان په معاصر تاريخ کې د دې بهير پيدايښت او عاملونو ته اشاره وکړو.

په افغانستان کې د تکفير ماجرا

د اسلام په تاريخ کې تکفير اوږده مخينه لري. په لومړي ځل دا وسله د ځينو صحابه‌وو او تابعينو پر وړاندې د خوراجو له خوا وکارول شوه او د اسلام څلورم راشد خليفه او د اسلام د پيغمبر ځينې نور ياران په همدې وسله ووژل شول.

دا چې د دې بهير پايلې خونړۍ وې نو اکثره مسلمان عالمان دې ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجبور شول چې په خپلو نظري هڅو سره دا وسله د ډېرو فرقو له لاسه واخلي. د مسلمانانو په اولیه تاریخ کې تر ټولو مشهور او غوځ دریځ د لوی فقیه امام ابوحنیفه و چې ویې ویل: «لا نکفر أحدا من أهل القبلة» هېڅ مسلمان چې د قبلې لوري ته لمونځ کوي، کافر نه شو ګڼلی. پر هغه سربېره ډېرو نورو عالمانو لکه غزالي، باقلاني، ابن حزم، شوکاني او نورو هم د تکفیر په مسأله کې بې‌باکي خطرناکه بللې او خلک یې په دې برخه کې له بې‌غورۍ څخه منع کړي دي. (٤)

سره له دې چې د اسلام د تاریخ په ځینو نورو پړاوونو کې هم ځینو مسلمانو حاکمانو یا ځینو فرقو، د سیاسي – ټولنیزو تحولاتو د غوښتنو پر اساس، د تکفیرولو توره د خپلو مخالفانو پر ضد استعمال کړې ده خو تکفیرول په داسې پراخ بهیر نه وو بدل شوي چې هم ورته تیوریکي ملاتړ برابر شي او هم د ټولنې په فرهنګ کې نفوذ وکړي.

د تکفیرولو نوې څپه په لومړي ځل د شلمې پېړۍ په اوایمو کلونو کې راولاړه شوه. دا هغه وخت و چې د ځوانو مسلمانو بنسټپالو په منځ کې دوه ایډیالوژیک کتابونه خپاره شول. لومړی کتاب یې د ابوالاعلی مودودي د «المصطلحات الأربعة فی القرآن» رساله وه چې د حاکمیت مفکوره یې طرحه کړې وه. ورپسې د سید قطب مشهور کتاب «معالم فی الطریق» و چې له لومړي کتابه یې الهام اخیستی او مفکوره یې لا پراخه کړې وه. ځینو هغو مسلمانو ځوانانو چې په هاغه وخت کې د جمال عبدالناصر په زندانونو کې تر سختې شکنجې لاندې وو، د دې دوو کتابونو د تیورۍ په مرسته یې داسې لاره پیدا کړه چې ورباندې له ظالم حکومت او د حکومت له پلویانو سره خپل چلند معلوم کړي. دوی د هغو کسانو په تکفیرولو لاس پورې کړ چې د دوی په باور د الهي شریعت پروا یې نه کوله. له دې سره په اسلامي نړۍ کې د تکفیرولو نوې څپه راوزېږېده.

دغه څپه په مختلفو عربي ملکونو کې خپره شوه. سره له دې چې دا څپه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هر ځای کې محدوده وه خو دا چې عواقب يې له تاوتريخوالي ډک وو، نو لويه وېره يې خپره کړه. بيا نو نه يوازې حکومتونه، بلکې ډېرې منځ لارې مذهبي ډلې او ان په سياسي اسلام باورمن سازمانونه يې هم مخې ته ودرېدل چې مهار يې کړي.

په دې منځ کې افغانستان له دې ايډيالوژۍ سره هېڅ اړيکه ونه مونده او ځوک يې ان له الفبې سره هم آشنا نه شول. دوديز اسلام، په تېره بيا پر حنفي فقهې ولاړ اسلام، چې بنسټ اېښودونکی يې د هېڅ اهل قبلې تکفيرول جايز نه ګڼي، د تکفير له دې ايډيالوژۍ سره جوړ نه و. خو په افغانستان کې د تکفيرولو بهير، له دې بهيره جلا له بل ځايه پيل شو چې دوه پړاوونه يې درلودل.

په افغانستان کې د تکفير لومړۍ څپه د چپي ګوندونو د ايډيالوژۍ په غبرګون کې راولاړه شوه. دا هغه وخت و چې په څلوېښتمو او پنځوسمو شمسي کلونو کې دلته د کمونيستي ګوندونو پر وړاندې د اخوان المسلمين د ايډيالوژۍ پلويان ودرېدل. اوس داسې کافي مدون اسناد نشته چې دا معلومه کړي چې په رښتيا د چپي ګوندونو په اجنډا کې له دين سره دښمني شامله وه او که مخالفانو هسې تور ورباندې پورې کړی و. خو دا چې دې ګوندونو له روسيې او کمونيستي چين سره اړيکي لرل او لږ تر لږه يې ځينو غړو ماترياليستي تمايل درلود، نو مخالفانو د دين دښمنو ګوندونو په حيث وپېژندل او تکفير يې کړل.

تر دې وخته پورې تکفيرول محدوده چاره وه او يوازې به د ځوانو مسلمانانو ځينو فعالانو په خپلو خاصو غونډو کې مطرح کوله. تکفيرول لا په ټولنه کې داسې عام شوي نه وو چې عمومي افکار تر اغېزې لاندې راولي. کله چې د ثور کودتا وشوه او حکومت د کمونيستي ګوندونو لاس ته ورغی، د تکفير توره له تېکه راوايستل شوه.

په لومړي سر کې حکومت د دين دښمنه رژيم په توګه معرفي شو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ضد یې مبارزه په همدې نامه پیل شوه. دا هم پوره جوته نه ده چې د خلق او پرچم د ډلو د ځینو غړو له کمونیستي تمایلاتو ورهاخوا، دې حکومت پخپله هم له دین سره د دښمنۍ کومه اجنډا لرله که نه. دا په دې چې له دین سره د دې حکومت د دښمنۍ د نښې تر ټوله جوته چاره هغه سوسیالیستي سیاست ګڼل کېږي چې له مخې یې د لویو ځمکوالو ځمکې مصادره او پر بې وزلو ووېشل شوې. حال دا چې دا چاره په یوازې سر، له دین سره د دښمنۍ دلیل نه شي کېدای ځکه چې تر دې مخکې ځینو مسلمانو تیوري جوړونکو د اسلام په سوسیالیستي تعبیر لاس پورې کړی و او اشتراکیت یې د دین له هدفونو سره مطابق ګڼلی و. دا خبره مشهوره ده چې د ایران پر ډاکتر علي شریعتي او آیت الله محمود طالقاني سربېره، د سوریې د اخوان المسلمین مشر مصطفی سباعي په «اشتراکیة الاسلام» او په مصر کې سیدقطب په دوو کتابونو «الاسلام و الرأسمالیة» او «الاسلام و العدالة الاجتماعیة» او همدارنګه محمد غزالي په «الاسلام و الاشتراکیة» کتاب کې هڅه کړې وه چې سوسیالیزم له اسلامي صبغې سره معرفي کړي. (۵)

په هر حال، په کابل کې د «خلق او پرچم» د حکومت له کافر ګڼلو او پر ضد یې د جهاد له اعلانولو سره، د هېواد په ډېرو ولایتونو کې د تکفیر توره د ټولو لاس ته ورغله. د جهاد د پیل په لومړیو کلونو کې اکثره هغه کسان چې وسله یې واخیسته، له سواد او پوهې څخه محروم خلک وو او ان ځینې یې پخوا غله او داړه ماران وو. خو دا چې د حکومت پر ضد جنګېدل او حکومت دین دښمنه بلل شوی و، نو ټولو یې د مجاهد نوم خپل کړ او مجاهد مقدس نوم و. لا تر اوسه پورې هم داسې څېړنې نه دي شوې چې وښیي د جهاد د بېرغ د اوچتوونکو څومره کسان په فکري او ایډیالوژیک لحاظ له جهاد سره آشنا وو.

په هغو شرایطو کې، د یو چا د کافر ګڼلو لپاره همدا بس و چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کمونيستي حکومت په خوا کې به ولاړ و. دا مهمه نه وه چې دوی به رسماً تکفيرېدل که نه خو مهدورالدم به ګڼل کېدل او د هغوی د مال غصبول او د وينې تويول به مباح وو. دا چې د تکفير لپاره داسې معيارونه او ضوابط نه وو چې فقهي او کلامي اساس ولري نو تکفيرول په داسې اجتهادي چاره بدل شوي وو چې هر ټوپکوال به کولی شول چې په دې برخه کې اجتهاد وکړي او همدا چې په يو چا کې د نامسلمانۍ وړه نښه ووينې، اعدام يې کړي. د نامسلمانۍ نښې څه وې؟ د ږيرې خرييل، د دريشۍ اغوستل، په دولتي ښوونځيو او پوهنتونونو کې معلمي، د سواد د زده کړې په کورسونو کې معلمي او يا دې ځايونو ته د خپلو اولادونو لېږل، د کفر په معنا وو. [د غزني په يوه جهادي قوماندان پورې ويل کېږي چې سپرلۍ به يې له موټرو کښته کړې، هر چا ته به يې پوزه ورنږدې کړه، ځينې به يې يوې خوا ته ودرول چې دا کافران دي او وژل به يې. ده ادعا کوله چې کافر په بوی پېژني. ژباړن]

د کمونيستي حکومت له خوا د مخالفانو بې رحمانه ځپل او په ډله‌ييزو قبرونو کې يې ښخول، داسې خونړۍ فضا رامنځته کړې وه چې د ډېرو خلکو غوسه يې راوپاروله. په هرات کې د کب د څلورويشتمې پاڅون د دې غوسې يوه شغله وه چې لمبه يې ښکاره شوه. دغه پاڅون د دولت د اعتبار په کمولو سره د لا زياتو وسله‌والو ډلو د راډبره کېدو زمينه برابره کړه.

د واکمن دولت تکفيرول او د هر هغه چا مهدور الدم ګڼل چې له دې دولت سره يې همکاري کوله، ورو ورو په عامه کچه په منل شوې چاره بدل شول. پر همدې اساس ډېرې وينې وبهول شوې، د هغو عادي سرتيرو له وينې څخه رانيولې چې په زوره به جنګ ته بېول کېدل، د عادي ملکي کارمندانو تر وينې پورې. ان د دې رژيم په وروستيو کلونو کې چې ډاکټر نجيب الله سخته هڅه کوله چې دا تور له ځان او له خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکومته لرې کړي، بيا به ډېرو مجاهدينو د حکومت نظامي ډوله ځواکونه چې «مليشې» بلل کېدې، کافران ګڼل. دلته وضعيت دومره کړکېچن او خراب و چې د دې موضوع د څېړلو لپاره د فقهي بحثونو د مطرح کولو اړتيا پاتې نه وه چې وښيي دقيقاً په کوم وضعيت کې کولی شو څوک کافر وګڼو او څوک د دې حکم د صادرولو حق لري او دا چې د حکم صادروونکي او تورن ته به يې پايلې څه وي.

ښايي يوازينی فقهي بحث چې په پېښور کې به د عربو جهاديانو تر منځ په کراتو مطرح کېده، دا و چې د صدر اسلام په څېر د کابل حکومت د اسيرانو ښځمنې وينزې کړې، که نه. په هاغه وخت کې د عربو جهاديانو په منځ کې ډاکتر عبدالله عزام تر ټولو معتدل وګڼل و چې د افغانانو د قبيلوي جوړښت پر بنا به يې د ښځو مينزې کول، د جهاد په تاوان ګڼل. ده پر هغو عالمانو چې له دې کار سره موافق وو، نيوکه کوله چې د افغانستان د قبيلوي دودونو له مخې که د يوې قبيلې يوه ښځه اسيره يا وينزه شي، ټوله قبيله به يې دا کار د ځان سپکاوی او پر ځان تېری وګڼي او بې پلوه او ان د مجاهدينو پلويان به د خپل حيثيت د دفاع په خاطر راپاڅي. يعنې د کمونيستانو او تکفير شويو د ښځو وينزې کول په اصل کې خو جايز دي خو د وخت د مصالحو په خاطر بايد منع شي.

سره له دې چې له ډېرې مودې راهيسې د مسلمانانو په فقهي – کلامي سنت کې د تکفير په اړه جدې خبرې اترې روانې وې او لويو عالمانو او متکلمانو د تکفير د ضوابطو د رامنځته کولو هڅې کړې دي چې لږ تر لږه د خپل سرو تکفيرولو مخه ونيول شي خو د جهاد په کلونو کې په دې اړه هېڅ نظري هڅه ونه شوه او ان يوه رساله هم د تکفير د ضوابطو په اړه ونه ليکل شوه. يوازې هغه مهال چې د مجاهدينو په منځ کې خپل منځي وژنو زور واخيست، عبدالله عزام يو وړوکی کتابګوټی وليکه چې نوم يې و «د مسلمان د قتل جريمه». په دې کتابګوټي کې د تکفير د ضوابطو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اړه مستقيم بحث نه و شوی خو د مسلمان په لاس د مسلمان پر وژلو يې په فقهي لحاظ نيوکه کړې وه.

هاغه مهال په پاکستان کې د افغان مهاجرو په کمپونو کې د ايډيالوژيک تکفيرولو زړی مخ په زرغونېدو وو. دا هماغه زړی و چې په عربي نړۍ کې ليدل شوی و. ځينو توندلارو عربو لکه د ايمن ظواهري غوندې کسانو به دا کښت په خاصو کړيو کې پاله. د دې کښت لومړنۍ نښه خپله د مجاهدينو په منځ کې ډلبندي وه چې د دوی په باور ځينې ډلې مردودې وې او تر ټولو مهم کس چې دوی ورباندې شک درلود، احمدشاه مسعود و. مثلاً ډاکټر موسی قرني چې معتدل عرب رهبر او د عبدالله عزام نږدې ملګری و، له الحياة جريدې سره په مرکه کې ويلي وو چې د عرب جهادګرانو په منځ کې څو ځلې د احمدشاه مسعود د تکفير په اړه بحث شوی و او يو ځل خو پوره يوه اونۍ په دې اړه اختصاصي جلسې شوې وې. سره له دې چې عبدالله عزام او موسی قرني هر يو جلا جلا پنجشير ته لاړل چې له نږدې له مسعود او د هغه له کارونو سره آشنا شي او وروسته عزام د خپل سفر په اړه کتاب هم وليکه چې د مسعود په باب مثبتې خبرې په کې وې خو دې کار عملاً د نورو پر تکفيري ليد اغېزه ونه کړه. (٦)

د ډاکټر نجيب الله تر راپرځېدو او د مجاهدينو تر راتګ وروسته چې کورنۍ جګړې او اختلافونه ورسره مله وو، د تکفير توره هماغسې استعمال شوه. په تېره بيا د دولت مخالفانو به دا توره چلوله ځکه چې دوی ادعا کوله چې په دولت کې د پخواني رژيم ځينې عناصر شته نو دا اسلامي دولت نه شي کېدای. د همدې استدلال په وجه عرب جنګيالي او همدارنګه د پاکستان د جماعت اسلامي جنګيالي د حزب اسلامي تر څنګ او د دولت پر ضد وجنګېدل. که تر دې مخکې هڅه شوې وای چې د تکفير لپاره علمي ضوابط او قواعد رامنځته شي، داسې ګډوډي به

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه جوړېده. په واقعیت کې هغه مجاهدین چې له حکومت سره وو پخوا پخپله د نجیب الله د حکومت پر ضد د تکفیر وسله کارولې وه او اوس پخپله په همدې وسله وژل کېدل.

د طالبانو او مخالفو جهادي گوندونو تر منځ په جگړو کې، په اول سر کې د «شر او فساد» پر ضد د مبارزې شعار راپورته شو او له تکفیره کار وانه خیستل شو. خو د عربي سازمانونو کسانو د احمدشاه مسعود او د هغه د نورو ملگرو د تکفیرولو باک نه درلود او په همدې دلیل یې انتحاریان ورته پیدا کړل چې ختم یې کړي. دا چې ولې لا هم له تکفیره په ښکاره او شدیده استفاده ونه شوه، وجه یې دا وه چې په فقهي لحاظ ان عام پسنده دلیلونه هم ورته نه پیدا کېدل. ټول پوهېدل چې دغه دښمنې ډلې د دینداري د اندازې په لحاظ سره ورته دي او له یوې بلې توپیر نه لري. ان د شریعت د نه تطبیقولو بهانه چې عربو به د تکفیر لپاره کاروله هم د مسعود او ځینو نورو جهادي قوماندانانو په اړه سمه نه وه. په همدې دلیل د دې وسلې قوت څه نا څه کم شوی و.

د تکفیرولو دویمه څپه هله راولاړه شوه چې د طالبانو پر ضد د ناټو ځواکونو حملې پیل شوې او د دوی حکومت یې ورړنگ کړ. د اسلامي حکومت په راپرځولو کې له نامسلمانانو سره همکاري، د تکفیر لپاره کافي بهانه وه. د طالبانو تر راپرځېدو وروسته، اسامه بن لادن له الجزیرې سره په خپلو لومړنیو مرکو کې برهان الدین رباني او همکاران یې مرتد او بې دینه وبلل. واقعیت دا و چې د ثور د انقلاب شرایط له لږ څه توپیر سره بېرته راژوندي شول. ظاهراً د دعوې په یوه خوا کې هغه کسان وو چې غوښتل یې سوچه اسلامي ټولنه او حکومت رامنځته کړي او په بله خوا کې یې هغه حکومت چې د کمونیستي حکومت په څېر پر نامسلمانانو د تکیې پر اساس رامنځته شوی و. وروسته د پاکستان د استخباراتي سازمان تبلیغاتي ماشین چالان شو او ورسره په دې سازمان پورې تړلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ديني مدرسو او په افغانستان کې د دوی همفکرانو هم دې تبليغاتو ته هوا ورکړه. همدارنګه په ايران پورې تړلې ډلې هم ميدان ته راودانګلې. دوی په ګډه سره هغې دعوې ته مذهبي او ديني رنګ ورکړ چې په اصل کې سياسي وه. د افغانستان لانجه هم د ډلو او قومونو تر منځ او هم د سيمه‌ييزو او نړۍوالو ځواکونو تر منځ، سياسي دعوا وه. دوی د کفر او ايمان تر منځ د کرښې په راځلولو سره د تکفير وسله لا هم هماغسې په لاس کې وساتله.

دا ځل خطرناکه خبره دا ده چې په دې تورې سره درې ليسزې وينې بهول شوې دي خو لا يې هم په تېکي کې د بېرته اينښودلو لپاره هېڅ تدبير نه دی شوی، بلکې برعکس ليدل کېږي چې اوس د تکفير ايډيالوژي هم د دېرش کلنې جګړې او وژنو پر نورو دودونو ور زياتېږي. له دې سره به دا بهير لا زيات مشروعيت خپل کړي. لا هم په هره بهانه او په هر ځای کې هره مذهبي ډله چمتو ده چې په آسانۍ سره دا توره راوباسي او خپل مخالفان او رقيبان ورباندې وګواښي.

اوس نو د موسيقۍ په شان له عادي مسايلو څخه رانېولې تر پوره سياسي بحثونو پورې هر څه تکفير کېږي. له بهرنيو سفارتونو او موسسو سره کار کول، د افغانستان په اردو او پوليسو کې دنده، د ملګرو ملتونو په موسساتو کې وظيفه، د ملي ورځ په توګه د نوروز لمانځل او ان د هندي سريالونو ښه اېسول يا د ږيرې خرييل، کافي دي چې ځينې ډلې ځوک تکفير کړي.

دې ته په کتو سره چې په افغاني ټولنه کې کلامي بحثونه نشته، په علمي مرکزونو کې د فلسفې فقر ليدل کېږي او په هېواد کې په عمومي کچه د عواطفو او احساساتو څپې غالبې دي نو ظاهراً دا هيله نه شو لرلی چې د تکفير ور دې په دې نږدې وختونو کې بند شي. تر څو پورې چې دا توره په تېکي کې وانه چول شي، دا تمه نه شو کولی چې د انسان ژوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته دې درنښت وشي او د ژوند حریم دې خوندي شي. دا خبره هم باید وکړو چې ځینې ډلې او جماعتونه همدې ته تړي دي چې یوه پلمه په لاس ورشي او د نورو وګړو یا ډلو په تکفیرولو لاس پورې کړي. دوی همدې ته ناست دي چې په چا کې یوه نښه ووینې او تکفیر یې کړي.

د جهادیزم ایډیالوژي چېرته روانه ده؟

د جهاد په اړه له ډېر پخوا راهیسې، یعنې د اسلامي تمدن د جوړېدو له لومړیو پېړیو راهیسې داسې فني – تیوریکي بحثونه روان وو چې د دین په قاموس کې جهاد یوازې د وسله‌والې جګړې معنا لري که د پراخو هڅو معنا چې ډېر ظاهري او باطني اعمال رانغاړي. یا دا چې د وسله‌والې جګړې په معنا جهاد، د تېري او یرغل پر وړاندې د ځان د مشروع دفاع لپاره وي که د مقدسې جګړې او د نورو دینونو د پیروانو د ماتولو لپاره. همدارنګه دا چې په دې معنا جهاد»حسن لذاته» دی که «قبیح لذاته و حسن لغیره» (د فقیهانو د اصطلاحاتو مطابق).

خو په دې لیکنه کې د دې پر ځای چې جهاد له دې نظره وکتل شي، بله پوښتنه څېړل کېږي. هغه دا چې جهادیزم څه غواړي او د مسلمانو ټولنو لپاره به څه ډول برخلیک وټاکي. ښه به دا وي چې د «جهادیزم» معنا روښانه شي چې له مطلق جهاد سره غلط نه شي. نن سبا جهادیزم هغې ایډیالوژۍ ته ویل کېږي چې:

۱- اساساً جهاد وسله‌واله جګړه ګڼي؛

۲- په همدې معنا جهاد، د اسلام تر ټولو مهم رکن او ښایي تر توحید وروسته یې په دویمه درجه کې بولي؛

۳- په اوسنیو شرایطو کې د وسله‌والې جګړې تر څنګ بله هر رنګه هڅه لکه علمي فعالیتونه، ټولنیز خدمتونه، سیاسي هڅې، فرهنګي اصلاحات او ... کم اهمیته ګڼي؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

٤- دا لاره له بې شمېره ستونزو څخه د مسلمانانو د خلاصون يوازينۍ لاره ګڼي؛
٥- په دې برخه کې مشروع دفاع کافي نه بولي او يرغليز جنګونه هم د جهاد مهمه برخه ورته ښکاري؛
٦- په دې جګړه کې که لازمه وي، د مدني خلکو د وژلو باک هم نه وي.

که څه هم چې دا ايډيالوژي په ځينو دوديزو منابعو کې ريښه لري خو دا اوسنی جوړښت يې اوږده مخينه نه لري. د څېړونکو په باور، د دې ايډيالوژۍ پيل د شلمې پېړۍ په شپېتمو کلونو کې د سيد قطب د لانجمن کتاب «معالم فی الطريق» له خپرېدو څخه وروسته شوی دی.

څه موده وروسته ځينو مذهبي ځوانانو چې عمدتاً د اخوان المسلمين کسان وو، له دې کتابه په الهام اخيستلو سره يوه نوې ډله جوړه کړه چې نوم يې و «الجهاد الاسلامي». هغه زړې چې سيد قطب شيندلې وو، د عبدالسلام فرج په لاس د «المواجب المکتوم» کتاب په ليکلو سره زرغون شول. دا سړی د اسلامي نړۍ له نظريه جوړوونکو او د ايمن ظواهري له نږدې همفکرانو څخه و. الجهاد د دې ډلې ځانګړی نوم و خو ورسره هممهاله دوو نورو بهيرونو چې د «معالم فی الطريق» په کتاب کې يې نسب يو دی، د دې مفکورې د خړوبولو هڅه کوله. يو يې جماعة المسلمين و چې په الهجرة مشهور شو او بل يې الجماعة الاسلامية چې د دې بهير ړوند رهبر، شيخ عمر عبدالرحمن تاوتريخوالي ته د خلکو د هڅولو په وجه زيات مشهور شو.

د پخواني شوروي د سره پوځ پر وړاندې د افغانستان جهاد، په لومړي سر کې له دې ايډيالوژۍ سره نه و پيوند او په فکري لحاظ يې زياتره د مصر له اخوان، د پاکستان له جماعت اسلامي او د ايران د ځينو ايډيالوژيکو مفکرانو لکه شريعتي او مطهري څخه الهام اخيستی و.

ځينې جهادي رهبران او د مجاهدينو سياسي کسان د سيد قطب له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفکورو سره آشنا وو خو زیاتره د هغه «په اسلام کې ټولنیز عدالت» له کتاب او ځینو نورو آثارو سره بلد وو چې د چپي مفکورو د گرم بازار په کلونو کې یې د ډېرو ځوانانو پام ځان ته اړولی و.

د افغانستان جهاد لا له کوم ځانگړي ایډیالوژیکي چوکاټ سره نه و غوټه شوی او مختلفې ډلې له مختلفو فکري – سیاسي تگلارو سره ورته راغلې وې. دوی یوازې په دې کې سره گډې وې چې د شوروي نیواکگرو پوځونو او د هغوی تر ملاتړ لاندې حکومت سره جنگ وکړي.

د جنگ له غځېدو سره د جهاد جبهو ته د وردانگلو لپاره د عرب جنگیالیو سېل د پاکستان خوا ته رامات شو. په دې منځ کې تر ټولو مشهور کس ډاکتر عبدالله عزام و چې متخصص فقیه او د اخوان المسلمین غړی و. هغه په څو ځایونو کې دا خبره یاده کړې ده چې له څلورو کسانو اغېزمن شوی دی: په عقیده کې له ابن تیمیه، په روحي چارو کې له ابن القیم، په فقه کې له نووي او په فکري مسایلو کې له سید قطب څخه. (۷) ده د خپل څو بُعدیز شخصیت په وسیله وکولی شول چې د جهاد ایډیالوژي په داسې خوند سره وړاندې کړي چې د دې ایډیالوژۍ نور تیوریسنان ځنې بې برخې وو. د عزام آثار د جهاد د ایډیالوژۍ د ناځاپي ودې سبب شول او د اسلامي ملکونو د ډېرو ځوانانو په منځ کې یې د دې ایډیالوژۍ له پراخېدو سره مرسته وکړه. البته تر ده وروسته په دې ایډیالوژۍ کې د نووي د فقهې او د ابن القیم د اخلاقیاتو پل ورک شو او ځای یې د اعتقادي بریدونو په اړه د ابن تیمیه نظرونو او د سید قطب ایډیالوژیکې خط کشیو ونیو.

وروسته بیا پر ځینو پاکستاني – کشمیري ډلو سربېره، له مصر، عربستان او د افریقا له شمال څخه راغلي خواره واره جهادیستان هم پر دې ایډیالوژۍ راټول شول. ښایي یوه لسیزه به تېره شوې وه چې د «الجهاد العالمي» په نامه یو بهیر راوټوکېد چې محور یې د القاعده سازمان و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې بهیر له قفقاز او منځنۍ آسیا څخه رانیولې د افریقا تر غربه پورې د شبکو په جوړولو پیل وکړ او د نورو اسلامي خوځښتونو او جماعتونو لکه اخوان، حزب التحریر، تبلیغي جماعت، سنتي سلفیانو او نورو لپاره په جدي رقیب بدل شو.

سره له دې چې پخوانیو جماعتونو او خوځښتونو نړیوال بُعد درلود او هڅه یې کوله چې ایډیالوژي یې سیمه‌ییز رنګ ونه لري خو په عمل کې بیا هر کله چې د یوه مشخص سازمان او ګوند په چوکاټ کې راڅرګند شوي دي، په چارو کې یې سیمه‌ییزو ستونزو او اړتیاوو لړ ډېر ځای نیولی دی ځکه خو په دوی کې په سیاسي – ټولنیز ډګر کې یو ډول رنګارنګي لیدل کېږي. مثلاً د فلسطین حماس ډله اصلاً د اخوان المسلمین یوه څانګه ده خو تل یې هڅه کړې ده چې په فلسطین کې خپلو خاصو شرایطو او له اسراییل سره تقابل ته لومړیتوب ورکړي او له هغو لانجو لرې پاتې شي چې د اخوان نورې څانګې یې له خپلو حکومتونو سره لري. د عراق، سورېې، کویت، الجزایر او نورو ملکونو اخواني ډلې هم همداسې درواخله.

خو نړیوال جهادیزم بیا هڅه کړې ده چې په بحثونو کې یې سیمه‌ییزې اندېښنې تتې شي او په داسې ژبه وغږېږي چې ګواکې په ټوله دنیا کې د مسلمانانو یوازینی استازی دی. په عملي لحاظ یې هم داسې تکتیکونه غوره کړي دي چې د خپلو غړو او څانګو لپاره په کې بې حده زیات نرمښت وي. دا په دې چې د هېوادونو تر منځ شته سرحدونه یې د پروګرامونو خنډ نه شي. په همدې خاطر یې ځینې مهم کسان له آسیا څخه تر افریقا او له لرې ختیځه تر منځني ختیځه پورې خوځند پاتې شوي دي.

د دې بهیر په نظر د جنګ میدان هم پراخ او پراخېدونکی دی. مسکو او واشنګټن هماغومره د جګړې ډګر ګرځېدای شي څومره چې حرمین

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریفین کېدای شي. په مادرید او لندن کې چاودنه هماغه حکم لري چې په افغانستان، پاکستان، عراق یا بل هر ځای کې یې د انتحاري عملیاتو لپاره لري. په تایلند کې د الوتکې راغورځول هماغومره اهمیت لري څومره چې د یمن په ساحلونو کې د بېړۍ چول یا په تانزانیا کې د ودانۍ نړول یې لري. ټوله دنیا د هغې جګړې میدان دی چې دې بهیر د خپلو مخالفانو پر ضد اعلان کړې ده او هېڅ ځای د دوی له ډزو څخه نه دی بچ.

د دې بهیر په نظر، دښمن یوازې هغه څواکونه نه دي چې رسماً د مسلمانانو پر خاورو تېری کوي، بلکې هر حکومت او هره ډله چې د دې بهیر له دریځونو سره مخالف وي، دښمن ګڼل کېږي او ان که یې اړتیا وي، بې پلوه مدني وګړي هم د حق او باطل تر منځ په جګړه کې د بې پلوۍ په جرم د دښمن د پلي څواک په شان د دوی له تېغه تېرېدای شي. د دې کار بېلګه د تېرې پېړۍ په نویمو کلونو کې په الجزایر کې ولیدل شوه چې د اټکل له مخې خوا و شا دوه لکه کسان په کې قرباني شول.

د جهادیزم د ایډیالوژۍ یوه ځانګړنه دا ده چې له تاریخي پوهې څخه محرومه ده او همدا محرومیت تېر او راتلونکي ته د دوی د کتلو بڼه ټاکي. دا بهیر پر هغو اصلاحي او نوپالو هڅو باور نه لري چې په نولسمه پېړۍ کې د ختیځ د رنسانس په خاطر شوې دي. له دې نظره، نه سید جمال الدین او محمد عبده کوم اهمیت لري او نه خیرالدین تونسي او علال فاسي. د دوی په باور، د لاهوري اقبال او مالک بن نبي الجزایري او ډېرو نورو کسانو هغه ډېر ښه فکري او فرهنګي فعالیتونه د وخت ضایع کول وو. هغه کارونه چې په څه باندې یوې پېړۍ کې په ترکیه، ایران، مصر، مالیزیا او ځینو نورو هېوادونو کې د پراختیا او مډرنو دولتونو د جوړولو په لاره کې شوي دي، دوی ته هېڅ دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دوی لپاره په تېر تاریخ کې یوازې د اسلام څو لومړنۍ لسیزې او ځینې نور وختونه چې د اسلامي فتوحاتو تاریخ بلل کېږي، اهمیت لري او تر هغه راوروسته دورې د جاهلیت دورې ګڼل کېږي چې له خالص اسلام سره تړاو نه لري. هغه علوم او هنرونه چې د اسلامي تمدن د زېږېدو سبب شول، د دې ایډیالوژۍ په نظر چنداني اهمیت نه لري ځکه چې د مختلفو اسلامي فرقو او مذهبونو د ګوتو نښې په کې ښکاري او دغه مذهبونه له لازمې پاکدینۍ څخه محروم وو. یوازې د اسلامي علومو هغه ټوټې له دې قاعدې مستثنا ګڼل کېدای شي چې د دې ایډیالوژۍ له معیارونو سره اړخ لګوي.

په دې ایډیالوژۍ کې راتلونکی هم تر تېر مهاله بهتره بخت نه لري. د دې لپاره چې د سرتېرو توان او وخت ضایع نه شي او له غوره شویو هدفونو لرې نه شي، ان د دوی په رهبرۍ کې هم د هغو علومو زده کړې ته توجه نه کېږي چې د ټولنې د پراختیا او مدیریت په درد لګېږي. طالبان د دې بهیر همفکره ډله ده او په افغانستان کې د دوی شپږ کلن حکومت راوښودل چې دوی راتلونکي ته په کوم نظر ګوري. اساساً تر اوسه پورې چا نه دي لیدلي چې دې بهیر دې غیر له دې چې ځوانان جګړې ته ولمسوي، د راتلونکي د جوړولو لپاره کومه طرحه وړاندې کړې وي. په بله وینا، د دې بهیر ټول مهارت په سلبي بُعد کې دی نه په ایجابي بُعد کې. یعنې ټول فکر و ذکر یې پر ورانولو او د مقابل لوري پر بربادولو راټول دی او تر بربادۍ وروسته د راتلونکې سبا فکر ورسره نشته.

د دې بهیر تنده یوازې د دښمن په بربادولو نه ماتېږي، بلکې څنګه چې طالبانو یې راوښودل، د حکومتي نظم او انضباط له ړنګولو څخه رانیولې، د پوځ او پولیسو تر ختمولو، د لرغونو تمدنونو د نښو (لکه د بامیان د مجسمو) تر ورانولو پورې مخ ته ځي. په لیبیا او مالي کې د دې بهیر د نورو څانګو کړنې چې د صوفیانو زیارتونه یې ونړول او ځینې لرغوني آثار

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې وسېځل، له هغو تمایلاتو سره ورته دي چې د دوی مصري همفکران یې په سر کې لري او غواړي چې د فرعونانو د وختونو پاتې شوني اهرام، ابوالهول او نور شیان له منځه یوسي.

جهادیزم د وروانولو ځواکمنه څپه راخوشې کړې ده خو د بیارغولو او ابادولو د تفکر په جوړولو کې پاتې راغلی دی. دا بهیر یوازې د یوه ځانګړي عامل محصول نه دی، بلکې تر شا یې ګڼ عاملونه پراته دي. ښایي په عاملونو کې یې یو هم د رغوونکې مفکورې په جوړولو کې د پخوانیو بهیرونو او جماعتونو ناکامي وي لکه هغه حکومتونه چې ویې نه شول کولی په عمل کې دا رغاونه عملي کړي.

انتحاري عملیات او د درولو هڅه یې

د افراطیت یوه عملي او دردناکه نتیجه د ډارووونکو انتحاري عملیاتو خپرېدا ده چې غالباً په پټو سترګو عمل کوي او زیاتره بې ګناه وګړي وژني. په دې لحاظ انتحاري عملیات په افغانستان او سیمه کې ژوره اندېښنه زېږولې ده. ډېر خلک هڅه کوي چې د دې څپې د مهارولو لاره ومومي او د دې ټولنو زیانمن شوی امنیت ورته راستون کړي. په دې منځ کې د دیني عالمانو نقش لا زیات اهمیت لري ځکه چې دا عملیات تر هر څه زیات او تر هر څه وړاندې پر مذهبي انګېزو تکیه کوي. په همدې خاطر د مختلفو کچو سیاسي مسوولان د دیني عالمانو لمن نیسي چې له دې بهیر سره په مقابله کې ورسره مرسته وکړي او په اتفاق سره دا عملیات حرام وګڼي او مشروعیت یې له بېخه نفي کړي.

ډېره موده کېږي چې حاکمانو او سیاستوالو د انتحاري عملیاتو د تحریمولو او له هغې سره د غوڅ مخالفت په اړه له دیني عالمانو سره خبرې کوي خو تر اوسه پورې چنداني کامیابه شوي نه دي.

دا چې له انتحاري عملیاتو سره مقابله فوق العاده مهمه ده خصوصاً هله

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې قربانيان يې ملکي وګړي وي، او دا چې هم خلک او هم حکومتونه دا شی له عالمانو غواړي نو وجه يې څه ده چې په عمل کې داسې اجماع نه ده شوې او دا قضيه لا هم د متضادو تا ويلو ما ويلو په ابهام کې پاتې شوې ده؟

داسې برېښي چې څو اساسي عاملونه دي چې په دې برخه کې يې شک او ابهام رامنځته کړی دی او دا عاملونه به داسې ژر لرې نه شي. د دې کار نتيجه به دا وي چې زموږ ټولنې به همداسې له دې مرګونې ننګونې سره لاس او ګرېوان پاتې وي.

د انتحاري عملياتو په اړه د ابهام يو عامل دا دی چې د ډېرو ديني متوليانو پر ذهنونو د عوامو فکرونه غالب دي. هغه کسان چې غواړي د مهمو مذهبي څېرو په حيث معرفي شي او هغه ګوندونه او ډلې چې ځانونه مذهبي سرلاري ګڼي ټول د عامو خلکو خوښې او ذوق ته ګوري او ځنې ډارېږي. اکثره يې د لارو کوڅو د خلکو نبض کسي او خپل بحث او پيغام داسې تياروي چې د هغوی د خوښۍ سبب شي. البته عام وګړي د انتحاري عملياتو پلويان نه دي ځکه چې تر ټولو زيات قربانيان يې همدوی دي خو دا چې حکومتونه د اساسي خدمتونو په وړاندې کولو کې پاتې راغلي دي او د اکثرو خلکو ژوند نه دی ښه شوی نو د خلکو په منځ کې يو ډول پټه غوسه شته. ځينې ديني متوليان له دې وضعيته ګټه پورته کوي او غوره ګڼي چې له خپلو مخاطبانو سره يوه خوله وي او د هغوی له احساساتو سره همغږي شي. دې کسانو ته عمومي امنيت او عامه هوساينه دومره مهمه نه ده، څومره چې خپل ټولنيز مقام ورته مهم دی. د دې شي نتيجه يې دا راوځي چې د غوسې او د بل ځپلو د احساساتو اور ته په پوکي سره د تاوتريخوالي او کرکې ټغر وغوړوي او څوک چې انتحار کوي، له همدې ټغره راپاڅېږي.

په دې برخه کې د شک بل عامل دا دی چې له ديني نصوصو څخه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

متفاوتو انګېرنو او تأویلونو د اخیستلو امکان شته. حقیقت دا دی چې په قرآن مجید کې د انتحاري عملیاتو په اړه قاطع نص نشته او په دې برخه کې یا خو د قتل نفس او ورته چارو د تحریم په اړه عمومیاتو ته رجوع کېږي او یا هغو حدیثونو ته چې د ځانوژنې په اړه راغلي دي او معمولاً د انتحار متعارفه معنا یې مراد وي. په دې حدیثونو کې هغه ځانوژنه یاده شوې ده چې غالباً د ژور خپګان او اروایي ستونزو یا نورو عاملونو په وجه ترسره کېږي، نه پر شهادت د اعتقاد او د مقدسو ارزښتونو په لاره کې (البته په دې مورد کې هم کله کله د انتحار ریښې همااغه اروایي ستونزې وي). په دې بحث پورې اړوند حدیثونه هم غیر له دې چې ورسره مستقیمه اړیکه نه لري، د ثبوت او قطعیت په لحاظ هم د تواتر په درجه کې نه راځي، بلکې د آحاد اخبار په ډله کې حساب دي چې یوازې ظن افاده کوي او بس. دا موضوع سبب کېږي چې هم د انتحاري عملیاتو مخالفان او هم یې موافقان د دیني نصوصو تأویل ته مخه کړي او له خپلې کړنلارې سره سم یې تفسیر او توجیه کړي. کله چې د تأویل خبره په منځ کې وي بیا نو اجماع او وروستۍ پرېکړې ته د رسېدو لاره نه وي او متضادې مناقشې به تر بې پایه وخته پورې وغځېږي.

په دې برخه کې د ابهام بل عامل د اصولي او کلامي مبحثونو کمزوري ده. اصولي مبحثونه یعنې د فقهې د اصولو په علم پورې اړوند قواعد چې د اجتهاد او د فقهي مذهبونو د جوړېدو مبنا ده. د اسلام د تاریخ په لومړیو پېړیو کې چې د اسلامي تمدن د ښېرازۍ دورې ګڼل کېږي، اصولي او کلامي مبحثونو ته پوره پام کېده او د اجتهاد تنور په کې ګرم و. نن سبا سره له دې چې بې شمېره دیني مدرسې او علمیه حوزې شته خو دا ډول علمي مبحثونو ته په میتودیک ډول پام نه کېږي او اکثره هغه کسان چې په دې مدرسو کې یې تعلیم کړی دی او مذهبي مرکزونو او منبرونو ته تللي دي، په دې ډول مبحثونو کې تسلط نه لري. دوی سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې چې د فقهې د اصولو علم ته د اجتهاد او د ديني نصوصو د فهم په برخه كې د يوه سيستماتيک علم په سترگه گوري خو په عمل كې ورسره برسېرن چلند كوي او سَلَفي تمايلونه په كې شديد دي. ان هغه كسان چې ظاهراً له سلفيت سره په تقابل كې دي، هم همداسې دي. د كلام علم هم چې لږ تر لږه د اعتقادي مسايلو په تحليل او دفاع كې يې له فلسفي او عقلي ميتودونو كار اخيست، اوس په دې مدرسو او حوزو كې يو مخ له پامه غورځول شوی دی. نتيجه دا چې هر كله د انتحاري عملياتو خبره كېږي، علمي ضوابطو او قواعدو ته رجوع كمه وي او دا مسئله زياتره په خطابي ميتودونو مطرح كېږي.

بل عامل هم پرې زياتولی شو او هغه زموږ په سيمه كې د سياسي- ټولنيزو اوضاعو پېچلتيا ده چې كه يو څوک په لوړه كچه سياسي – تاريخي پوهه ونه لري، د ښه او بد تشخيص به ورته گران وي. معنا دا چې مثلاً كه يو كس تصور كوي چې له خارجي دولتونو، په تېره بيا زبرځواكونو، سره هر ډول اړيكه د هېواد په تاوان ده او بل كس فكر كوي چې په گټه يې ده. يو كس داسې انگېري چې د متحده ايالتونو له هر ترڅونوال نظام سره مخالفت او غربي قدرتونو ته هر ډول تاوان رسول يو ډول جهاد دی او بل گومان كوي چې دا يو ډول ملي خيانت دی. ځينې په دې باور دي چې موجود نظام بايد د مدني فعاليتونو له لارې بدل كړو او ځينې وايي چې په هره لاره چې ممكنه وي. ځينې فكر كوي چې له ناټو سره هر ډول مخالفت، د گاونډيو هېوادونو ژرندې ته اوبه خوشې كول دي او دا به د گاونډيو استخباراتو ته خدمت وي او ځينې بيا فكر كوي چې له گاونډيو ملكونو سره ملگرتيا كولی شي د استعمار پر ضد په مبارزه كې يو تكتيک وي. ځينو ته د اقتصادي او ټولنيز وضعيت ښه كېدل تر هر څه مهم ښكاري او په دې برخه كې هر ډول مثبت بدلون ورته د استقلال او آزادۍ پيلامه ښكاري او ځينو ته بيا جهاد او د بهرنيو ځواكونو شړل د لومړيتوبونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سر کې دي، ان که د هېواد د بشپړې ورانۍ په بیه هم تمام شي.
په دې برخه کې اختلافونه او د لیدلوریو توپیرونه د ټولنې په مختلفو قشرونو کې په مختلفو اندازو شته او د مفکورو په دې تضادونو کې انتحاري عملیات هم په دومره مختلفو بڼو تفسیرېږي چې ځوک یې د ځان مرداروول بولي او ځوک یې استشهادي عملیات.
دا خبره به هم په کې ورزیاته کړو چې اکثره هغه بنسټونه چې د مذهبي چارو رسمي متولیان دي، خپل اعتبار یې بایللی او خبرې یې یوازې پر محدودو مخاطبانو اغېز کوي نو دې ته زړه نه شو ښه کولی چې د یوه ځانګړي بنسټ یا د خاصو وګړو له یوې وینا سره دې دا لانجه ختمه شي.
اوس نو اساسي پوښتنه دا ده چې له دې بندې لارې څخه د وتلو لاره هم شته که نه؟
که څه هم چې په دې برخه کې د ځینو دیني رهبرانو یا ځینو بنسټونو لکه د عالمانو د شورا دریځ بې اغېزه نه دی او په خپل حد کې د ستایلو وړ دی خو داسې نه برېښي چې د دې مسألې په اساسي حل کې دې مرسته وکړای شي ځکه له دې کار سره نه خو د عالمانو عوام ځپلې مفکورې سمېږي، نه د نصوصو د تأویل ستونزه حل کېږي، نه اصولي او کلامي مبحثونه بیا ژوندي کېدلی شي او نه د سیاسي – ټولنیزو شرایطو پېچلیتا ورسره کمېږي.
ښایي بهتره به دا وي چې د انتحاري عملیاتو د مشروعیت د سلبولو په خاطر د اساسي چارې د موندلو لپاره د وګړو او بنسټونو د هر ډول راټه او غوڅ دریځ پر هرکلي سربېره، نور ګامونه هم پورته شي چې د لیکوال په نظر تر ټولو مهم به یې دا وي چې زموږ په ملکونو کې د انسان ارزښت احیا شي او د وګړو د فکر په محراق کې خپل ځای پیدا کړي.
باید دا پوښتنه رامیدان ته کړو چې انسان هدف دی که وسیله؟ دا پوښتنه باید په پراخه کچه مطرح شي چې ټول هغه کسان چې په عمومي بحثونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ښکېل دي، په جدیت ورسره مخامخ شي او پر وړاندې یې خپل دریځ مشخص کړي.

که په خپله ټولنه او فرهنګ کې دې موضوع ته د نښو نښانو له نظره وګورو، وبه وینو چې د سیمې په رواج شوي عمومي باور کې، انسان هغه وسیله ګڼل کېږي چې باید د قبیلې، توکم، ګوند، ایډیالوژۍ، مذهب، دین، حکومت، وطن، فرهنګ او نورو په خدمت کې وي. دغه هره مقوله داسې مقدسه ګڼل کېږي چې انسان باید ځان ترې ځار کړي یا نور ورته قربان کړي.

دا پوښتنه لږه مطرح شوې ده چې دا مقولې دې ته پیدا شوي دي چې د انسان په خدمت کې وي او انسان ته ګټه ورسوي؛ که برعکس، انسان دې ته پیدا دی چې د هغوی په چوپړ کې وي. کېدای شي په دې موضوع کې ابهام له دې څخه راپیدا شوی وي چې د حقیقي او اعتباري چارو توپیر په واضحه توګه نه دی پېژندل شوی.

حقیقت دا دی چې تر اوسه پورې دا پوښتنه په جدي توګه نه ده مطرح شوې چې د اعتباري مقولو او حقیقي موجوداتو تر منځ نسبت څه دی؟ او دا چې کوم یو یې مقدم دی؟ که دا مسأله سمه وسپړل شي، په آسانۍ سره به پوه شو چې انسان حقیقي موجود دی او یادې مقولې اعتباري او یوازې حکمي دي او یوازې په ذهنونو کې د مفاهیمو په بڼه او د انسانانو په منځ کې د قراردادي مفاهیمو په توګه رامنځته شوي دي چې د هغوی ژوند ښه کړي. یادې مقولې انتزاعي چارې دي چې وجود یې یوازې ذهني بڼه لري او د واقعیت په عالم کې، د انسان له ذهنه بهر، د فرهنګ، دین، مذهب، ایډیالوژي، قبیلې، توکم، حکومت او ... په نامه څه نشته. البته انسانانو هڅه کړې ده چې دې مقولو ته د فیزیکي اړخ د ورکولو په خاطر داسې بنسټونه رامنځته کړي چې په ودانیو او مشخصو فیزیکي ځایونو کې مستقر وي لکه دیني معبدونه، د سیاسي ګوندونو دفترونه، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

قومي شوراګانو ځایونه، حکومتي اداري او ... خو ښکاره ده چې دا ځایونه له هغو مقولو سره عین شی نه وي او یوازې په دې خاطر ایجاد شوي دي چې مقولو ته وجود ورکړي. په عمل کې دا ناممکنه ده چې دین دې وي، بې له دې چې په فیزیکي بڼه کوم معبد ورته جوړ شي یا ایډیالوژي ولرو، بې له دې چې ورته دفتر ولرو او دا نور یې هم همداسې درواخله. مطلب دا چې په دې ټولو کې یوازې انسان حقیقي موجود دی چې حقیقي درد او رنځ ګالي یا واقعي لذت او هوساینه تجربه کوي.

له دې مهم اصل سره غفلت او د حقیقي چارو او اعتباري چارو په ګډولو سره، دې ته زمینه برابرېږي چې ځوک د خلکو احساسات راوپاروي، پرګنې سړکونو ته راوباسي او ولسونه پاځونونو ته مجبور کړي، چې توکم ته خطر پېښ دی، مذهب ته تاوان رسېدلی، دین ضعیف شوی او ... حال دا چې دا توصیفونه یوازې د انسان په شان یوه حقیقي موجود ته اطلاقېدای شي او اعتباري چارو ته یې منسوبول یوازې په مجازي او استعاري بڼه سم وي.

که پر دې خبرې دقت وشي، وبه پوهېږو چې د مجاز او استعارې لپاره د انسانانو وژل یا وژل کېدل به څومره پوښتنپاروونکي ښکاري.

د دې ټکي په درک کولو سره پوښتلی شو چې ولې انسان، دا حقیقي موجود، باید وهمي یا ذهني مقولو ته قرباني شي. ولې به دا مقولې اصل وګڼل شي او د انسان ژوند د هغوی په توابعو کې یوه تابع وګڼل شي. دا انسان دی چې پر دې مقولو او مفاهیمو د اعتقاد له لارې ورته وجود ورکوي او که انسان نه وي، نه به دین کومه معنا ولري، نه ایډیالوژي او نه توکم، قبیله، حکومت، دولت او نه بل اعتباري مفهوم.

یو څه چې زموږ په فرهنګ کې له ډېرې مودې راهیسې اپوټه شوی، دا دی چې فرع د اصل ځای نیولی دی او حقیقت د مجاز قرباني شوی دی. د یادو مقولو د هرې یوې ارزښت له هغې ګټې سره برابر دی چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان ته يې رسوي او که هره يوه يې د انسان د تباهۍ او بربادۍ سبب شي، اعتبار يې له بېخه ختمېږي.

که دا اصل ومنل شي نو د دين، فرهنګ، قانون او حکومت هر تفسير بايد داسې وي چې د انسان د ژوند په ساتنه او د هغه د هوساينې پر لاره برابر وي او هر څه چې د دې بهير پر خلاف وي او د انسان د تباهۍ او بربادۍ سبب شي، بايد غير انساني لاره وګڼل شي او ايسته وغورځول شي.

د ليکوال په باور، د انتحاري عملياتو او هر ډول خونړيو او خشونت زېږوونکو عملياتو پر وړاندې د مقابلې تر ټولو مهم ګام به دا وي چې دا پوښتنه مطرح کړو او ابهام ځنې لرې کړو. وروسته بيا د ديني نصوصو د متضادو تفسيرونو ستونزه او د عوام ځپلې مفکورې او خشونتپاله پوپوليزم او ان د سيمې د سياسي – ټولنيز پېچلې اوضاع د مختلفو تحليلونو ستونزه به د حل لاره ومومي. که انسان ته په دې سترګه وګورو، کولی شو د لانجو د ختمولو او د ابهامونو د رفع کولو لپاره يو معيار ولرو.

البته دا هم څرګنده ده چې يوازې د دې مسألې په ساده يادولو سره به اساسي بدلون رانه شي او بايد شعر، ادب، هنر، پوهه، مفکوره، قانون او ... ټول د دې چارې په بيان، تفسير او توضيح کې برخه واخلي چې انسان دې د ارزښتونو په سر کې وي او د نورو ټولو مفاهيمو وجود او اهميت دې انسان ته د خدمت او ګټورتوب پر اساس وي. په دې لاره کې به يو اغېزمن ګام دا وي چې د افراطيت د سرچينو منابع په دقيقه توګه وپېژندل شي.

هغو کسانو چې زموږ په سيمه کې يې د افراطيت سرچينې څېړلي دي، پر توندلارو جماعتونو او د هغوی پر سخت دريځې ايډيالوژۍ سربېره، پر ځينو ديني مدرسو او پر نصاب يې هم نيوکه کړې ده. دوی اخطار راکوي چې که چېرې مدرسې ونه څارل شي او نظارت وربانديې نه وي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

افراطپالنه به پراخه شي. دا به وګورو چې د دوی اندېښنه منطقي ده؟ او د دې اندېښنې عاملونه کوم دي؟

د مدرسو نقش او د اندېښنو زیاتېدل

د پانګې ډېرېدنه هغه حالت ته ویل کېږي چې د چا شتمني د هغه تر اړتیاوو اوړي او زیاتېږي او هغه ته دا وس ورکوي چې دا پانګه تر خپلو معمولي اړتیاوو ورهاخوا پر نورو چارو او پروګرامونو ولګوي. په دې حالت کې پانګه بل نوی تعریف مومي ځکه چې د خپل خاوند د اړتیاوو له بریده اوړي او داسې عنصر ته لوړېږي چې عمل کولی شي نو د دې نوي نقش پر اساس نوي منطق ته تابع کېږي.

خو نن سبا پانګه یوازې مالي شتمنۍ ته نه ویل کېږي، بلکې نور اصطلاحات لکه ټولنیزه پانګه، سیاسي پانګه، انساني پانګه، فرهنګي پانګه، دیني پانګه، معرفتي پانګه او ... هم لرو چې د دې کلمې د استعمال ساحه پراخوي. دا اصطلاحات هغو تحولاتو ته اشاره کوي چې د پانګې د متعارفې معنا ورهاخوا په نورو برخو کې پېښېږي.

په دې منځ کې دیني پانګه هغه اصطلاح ده چې په یوه اړخ کې له مذهبي اقتصاد سره اړخ لګوي او دا په هغو شرایطو کې وي چې وګړي یا دیني بنسټونه له یوې خوا د خپلې خوښې ارزښتونه او مفکورې ترویجوي او خلک ورجذبوي او له بلې خوا د مالي امکاناتو په ګټېلو سره خپله مالي اډانه پیاوړې کوي او په دې توګه د اقتصاد او سیاست په ډګرونو کې په یوه اصلي لوبغاړي بدلېږي.

تر دې ځایه هم اندېښنې او نیوکې شته ځکه که چېرې د دین اصلي رسالت د تقوا ښوول، د اخلاقي فضایلو ټینګول او معنوي ژوند ته د وګړو هڅول وګڼو نو د اقتصادي او سیاسي بنسټونو جوړول به څومره له دې موخو سره اړخ لګوي. د قدرت او ثروت خوی ته په کتو سره به کوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضمانت وي چې پخپله دين د دې دوو سرکښو عناصرو په نانځکه له بدلېدو وساتي. په منځنيو پېړيو کې دا کار شوی دی او مذهبي بنسټونو په تېره بيا مسيحي هغو ځان ته لويه او پراخه دنيوي دستګاه جوړه وه.

خو اندېښنه هله زياتېږي چې د دين بنسټپاله تعبير دې په ميدان کې بر وي او پر نورو ميدان تنګ کړي. په دې وضعيت کې به نورې ټولې ډلې له خطر سره مخ وي، ان هغه مذهبي ډلې چې د دين بل وړ تعبيرونه لري، هغوی به هم له خطره بچ نه وي. نو دا ډلې د ژوندي پاتې کېدو په خاطر مجبورېږي چې د ځان دفاع وکړي او غبرګون وښيي. همدا ده چې تاوتريخوالی پراخېږي او د ټولنې نظم خرابېږي. که داسې وشي نو د وينو بهول او د غم پر ټغر د کورنيو کېنول او د ژوند بربادېدل به خامخا په کې وي.

د افغانستان په سياسي ډګر کې د طالبانو ظهور، هغه هم په داسې وخت کې چې چپي ايډيالوژي له پښو غورځېدلې وه، په يوه لحاظ د اوښتون ټکی ګڼل کېږي ځکه چې دې وخت کې داسې غښتلې مذهبي بنسټپاله ايډيالوژي د افغانستان سياسي –ټولنيز ژوند ته رادننه شوه چې د طالبانو راپرځېدل هم د دې ايډيالوژۍ په ختمولو کې مرسته ونه کړه. مهمه لا دا ده چې سره له دې چې اکثرو وګړو له طالبانو سره سياسي خواخوږي نه درلوده خو د دې ډلې تر راپرځېدو وروسته چا چندانې هڅه ونه کړه چې د هغوی پر فکري چوکاټونو نقد وکړي چې پاتې رېښې يې وروچې کړي.

سربېره پر دې، دا ځل طالباني بحثونه په نورو نومونو لکه د ديني هويت د دفاع او د پردي فرهنګ د يرغل پر وړاندې د مقابلې په نامه تاوده شول او په هېواد کې د ننه د ځينو ځواکمنو ډلو او بنسټونو له خوا له لږ نرمښت سره وغځېدل. دوی له داسې عصري امکاناتو څخه استفاده وکړه چې د طالبانو په واکمنۍ کې نه وو لکه ټوليزې رسنۍ، روزنيز مرکزونه، مالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنسټونه، اقتصادي شرکتونه او ... نو دا تبلیغات د وطن گوټ گوټ ته ورسېدل.

د افغانستان دولت چې د مشروعیت له کمزورۍ سره مخ و او په غربي قدرتونو پورې د تړلتیا تور ورپورې و، هڅه وکړه چې له دې ډلو سره لاره یوسي او احیاناً باج ورته ورکړي، بې له دې چې د دې کار اوږدمهاله نتیجه په پام کې ونیسي. چارواکو دا توان نه درلود چې تر طالبانو وروسته د یوه مډرن نظام عمومي کرښې د ملي تگلارې په توگه وکاږي چې ټولې فعالې ډلې د اساسي قانون تر چتر لاندې پر هماغه لاره پل کېږدي.

مدني ټولنې چې له مډرنې نړۍ سره د افغانستان د پیوندولو او د طالبانیزم له سختې لارې د وتلو مهمه لاره گڼل کېده په مختلفو دلیلونو د دې پر ځای چې څېړل شوې لویې تگلارې ته مخه کړي، په ورځنیو او داسې چارو بوختې شوې چې «ډونرانو» به خوښولې. سره له دې چې د ټولنې ځینو برخو ته دا فرصت پیدا شو چې له نویو مقولو سره آشنا شي او د تحول پر لاره گام کېږدي خو د ټولنې د ذهنونو په روښانولو کې د مدني ټولنو د کمزورۍ په وجه، نورو ډلو ته طلایي فرصت په لاس ورغی چې خپله طالباني ایډیالوژي د وگړو په ذهنونو کې ورپېچکاري کړي. دغه ډلې د لیکوال په بله لیکنه کې «نرم طالبان» بلل شوې دي.

دا پخپله دیني مدرسې نه دي چې نن سبا یې په افغانستان کې د خلکو اندېښنې راپارولې دي، بلکې هغه څه دي چې د مدرسو په نامه خلکو ته ښوول کېږي او ټولنه د فرهنگي طالبانیزم خوا ته روانوي. ښکاره خبره ده چې په مذهبي ټولنه کې د مذهبي مدرسو موجودیت منل شوې چاره ده او څوک یې هم مخالف نه دي.

که دې پدیدې ته د دین له منځه او له فقهي لیدلوري وگورو، فقیهان په دې باور دي چې دوه ډوله دیني زده کړې دي او هر یو یې ځان ته خاص حکم لري. لومړی ډول یې په عقیدې پورې اړوند د خورا ابتدایي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

اساسي عبادتونو او شرعي احکامو تعليم دی. د اهل فقه له نظره، دا ډول تعليم د هر ديندار انسان لپاره «فرض عين» دی. دويم ډول يې پرمختللي او تخصصي زده کړې دي چې د دين تر ضروري مسايلو ورهاخوا نور پراخ مسايل رانغاړي او معمولاً په دې موخه ترسره کېږي چې د فقهې، د فقهې اصول، د قرآن تفسير، حديث، عقيدې او کلام په برخو کې متخصص عالمان ورزول شي. د اهل فقه په نظر، دا ډول زده کړې «کفايي فرض» بلل کېږي او اهميت يې د نورو علومو او فنونو لکه طب، زراعت، مديريت، صنعت، تجارت، ډريوري، ترکاڼي، حجاري، معماري او د ټولنې د اړتيا وړ نورو تخصصي څانګو هومره دی. د دې علومو فرضيت په هماغه اندازه دی چې د خلکو د اړتياوو د پوره کولو لپاره «کفايت» وکړي او په همدې دليل کفايي فرض ګڼل کېږي. (۸)

که دې مسألې ته د ټولنيزې ودې او پراختيا له نظره وګورو، د ديني مدرسو د بې درکه زياتېدو په باب يوه اندېښنه دا ده چې د عرضې او تقاضا تر منځ يې انډول نشته. ځکه چې که په هره رشته او هره تخصصي څانګه کې د «کفايت» تر حده پورته انساني ځواک توليد شي، ستونزه به جوړوي. که دا کار د ديني تعليم په برخه کې وشي نو څو چنده زياته ستونزه به وزېږوي ځکه چې د ديني عالمانو مقام حساس دی.

مثلاً که له پوهنځيو د فارغ شويو ډاکترانو يا انجينيرانو شمېر د کاري محيط تر اړتيا زيات وي، تاوان به يې د هغو لګښتونو په برابر وي چې دولت يا د دوی کورنۍ يې پرې کړی دی خو په نورو کاري ډګرونو کې ورته د جذبېدو زمينه تر زياته حده مساعده وي او په دې لحاظ داسې کومه ستونزه نه راولاړېږي چې بحران يې وبولو. خو که د ديني مدرسو زرګونه فارغان تر اړتيا پورته او وزګار پاتې شي او په نورو ډګرونو کې يې د جذب امکان هم نه وي، دا په دې چې د دوی زده کړې نورو کارونو ته جوړې نه وي، نو په دې حالت کې به د يوه ناراضه خو د دين په وسلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمبال ټولګي رامنځته شي چې غوسه ناکه تګلاره به يې بحران جوړوي. خو تر دې هم لا زيات خطرناکه دا وي چې دا وزګاره ټولګي به جنګي پروژو او تنظيم شويو بلاګانو ته ورجذب شي، دقيقاً لکه هغه څه چې په نويمو کلونو کې راپېښ شول او د پاکستان له ديني مدرسو څخه زرګونه فارغان ناڅاپه له داسې غورځنګ سره يوځای شول چې وروسته بيا د طالبانو تحريک ونومول شو او کيسه يې ټولو ته جوته ده.

که د عرضې او تقاضا له ناانډولۍ ورتېر شو، بله ستونزه دا ده چې په ديني مدرسو کې د زده کړې پروګرامونه او نصابونه سره توپير لري. هغه کسان چې په افغانستان کې د ديني مدرسو چارې سمبالوي، د خپلو زده کړو، تحصيلي محيط يا ايډيالوژيکي تړاو پر اساس، مختلفي فکري سليقې پالي. د دې مدرسو د طيف يو سر په قم او نجف کې فقيه ولايت ته رسېږي او بل سر يې د سعودي عربستان سلفيت ته او د دواړو تر منځ بيا دېوبندي او اخواني او د پاکستان او عربي هېوادونو ورته بهيرونو ته تمايل ليدل کېږي.

دا چې ياد بهيرونه ټول انحصارګر دي، يو بل سره نه زغمي او سره نه جوړېږي، دا اندېښنه زېږوي چې له يوې خوا به د دوی او لږ مذهبي طيفونو تر منځ او له بلې خوا د هر بهير د پلويانو او غړو تر منځ به له تاوتريخوالي ډکې شخړې رامنځته شي، په تېره بيا کله چې د حق او باطل مسأله راميدان ته شي او د تکفير له وسلې څخه استفاده وشي، لکه هغه شخړې چې په عاشورا او نورو ورته مناسبتونو کې پېښې شوې دي.

په تاريخي لحاظ افغانستان د اسلام د حنفي – ماتريدي تعبير يو مرکز پاتې شوی دی. دا تعبير چې د اهل رأی په مکتب کې ريښې لري، د اهل سنت په معتدلو څانګو کې حساب دی او لا تر اوسه هم د افغانستان اکثره وګړي په ميراثي بڼه له همدې لارې سره تعلق لري. هغه بنسټپاله

(c) ketabton.com: The Digital Library

بهيرونو چې اوس ميدان ته راغلي دي او د هېواد په گوټ گوټ کې يې گڼې مدرسې جوړې دي، غالباً له دې مکتب سره چنداني جوړ نه دي. دا موضوع پخپله د بل ډول کشمکش سبب او زمينه ده، څنگه چې همدا اوس د سلفي مشربو او صوفي مشربو بهيرونو تر منځ څه ناڅه لانجه محسوسه ده.

له بلې خوا اکثرو نويو مدرسو ته مالي مرستې له بهره او معمولاً د هغو کسانو له خوا راځي چې د افغانستان د ملي گټو په نامه څه نه پېژني او د مرستو تر شا يې ايډيالوژيکه يا سياسي – ايډيالوژيکه انگېزه وي. له دې لارې يو ډول سياسي اقتصاد د رامنځته کېدو په حال کې دی چې ورو ورو کولی شي په هېواد کې په وړو اقتصادي امپراتوريو بدل شي، هماغسې چې په گاونډيو هېوادونو کې پېښه شوې ده. په دې لحاظ به افغانستان د بلې نيابتي جگړې ميدان شي.

د بنسټپالو په لاسونو کې د مالي شمتني راټولېدنه به له يوې خوا او پر دوی راټوله انساني پانگه به له بلې خوا ټولنه په داسې پېښو او تحولاتو بلاربه کړي چې سخت دردناکه زېږون به ولري او پوره نه ده معلومه چې څه وړ نوزېږی به وزېږوي. خو په پاکستان، عراق او سوريه کې د فرقه‌ييزو جگړو له مخې اټکل کولی شو چې دا نوزېږی به ښه مرغ ونه لري او داسې به نه وي چې خلک يې زېږېدنه ولمانځي او د لوېبدو هيله دې يې په زړه کې ولري.

د انديښنو بله نمونه

په کابل کې د سعودي عربستان له خوا د داسې علمي – اسلامي مرکز د جوړېدلو پلان چې ويل کېږي په خپل ډول کې به په سيمه کې بې ساری وي، د ځينو خلکو په زړونو کې انديښنې اچولې دي.(۹)

د انديښنې وجه به غالباً دا وي چې سلفي ډلو د افريقا له شماله تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځنۍ آسیا او تر قفقازه پورې په مختلفو بڼو افراطیت راښودلی دی. د سلفي عقیدې په باورمندانو پورې ویل کېږي چې په لومړي سر کې خپل مخالفان تر سخت تبلیغاتي برید لاندې نیسي او په پای کې د هغوی په فیزیکي حذفولو لاس پورې کوي. د طالبانو په وخت کې د افغانستان په ځینو سیمو کې د سپاه صحابه له خوا د شیعه‌گانو او ان د مخالفو سنیانو عام وژنې او هغوی د کلیو او کورونو سوځول، د منتقدانو په نظر د سلفي ډلو د کړنو نمونې گڼل کېږي.

هغه کسان چې د سعودي دولت له خوا په کابل کې د داسې مرکز له جوړولو وېرېدلي دي، په دې ډارېږي چې د نازغمونکو مذهبیانو نوی نسل به راوزېږي او پر نورو به میدان تنگ کړي. دا کار به د رقیبانو (شیعه‌گانو، صوفیانو، حنفیانو او د اخوان د ځینو پلویانو) غبرگون راوپاروي او د تاوتریخوالي او نا آرامۍ اور به بل کاندي. د دې خلکو په باور، په نورو اسلامي ملکونو کې، په سعودي پورې تړلي مرکزونه غیر له دې چې د سلفیت/ وهابیتوب تبلیغ وکړي، بل کار یې نه دی کړی او نتیجه یې په دې ملکونو کې د زغم او تسامح کمېدل، د مذهبي سیالیو سختېدل، د دیني دښمنیو زیاتېدل او وروسته د افراطي وسله‌والو ډلو رامنځته کېدل او د کورنیو جگړو پیلېدل دي.

خو له بلې خوا، ځینې نور بیا د سعودي دولت دې گام ته د یوه اړتیا په سترگه گوري چې د قم/نجف تر حمایې لاندې له ځواکمنو بنسټونو او د ایران د استخباراتو (سپاه پاسداران) تر حمایې لاندې ډلو سره مقابله وکړي او دا عمل لږ تر لږه په دې حساب چې هغه د چا خبره «له لامذهب سره بې دینه ښه جوړېږي»، د انډول د ساتلو لپاره یوه لاره گڼي. دوی وایي کېدای شي چې د دیني تعبیرونو او تفسیرونو یو ډول تعدد رامنځته شي. دا خلک استدلال کوي چې په هېواد کې نور مذهبي بنسټونه هم د زغم او مدارا خبره نه کوي او تر اوسه نه دي توانېدلي چې په خپلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تبليغاتو او تعليماتو كې د ملي ګټو په خاطر له خپلو ايډيالوژيكو پولو واوړي.

اوس نو پوښتنه دا ده چې د ټولو خواوو ملاحظاتو ته په پام سره به داسې منځنۍ لاره پيدا کړو چې د افغانستان وګړو ته يې ګټه ډېره او تاوان يې كم وي؟

له دې څخه سترګې نه شو پټولی چې د سعودي عربستان د مدرسو فارغان په سلفي او سلفيوزمو تمايلاتو اخته دي او له زغم او مدارا سره چندانې جوړ نه دي، البته ځينې استثناګانې به په كې وي. دا به هم نه هېروو چې د سعودي عربستان د دولت او د دې هېواد د نادولتي بنسټونو په سياستونو كې توپير شته. توپير يې دا دی چې سعودي دولت د ګڼو نورو دولتونو په شان د ګټو د منطق پر اساس عمل كوي، نه د ايډيالوژيكو باورونو پر اساس. البته په ګڼو موردونو كې يې دا ګټې د ايډيالوژيكو پروګرامونو له لارې غوښتي دي خو خارجي سياست يې د ايران د اسلامي جمهوريت تر خارجي سياسته په كراتو كمتره ايډيالوژيكه صبغه لري. نو په هر ځای كې چې د شرايطو تقاضا دا وه چې د سلفيت ايډيالوژي له پامه وغورځول شي، دوی دا كار كړی دی. په ځينو موردونو كې ليدل شوي دي چې ان د داسې كړيو او بهيرونو حمايت يې كړی دی چې د سلفي شيخانو له نظره د منلو نه دي. البته چې دا پېښې محدودې دي.

كه د افغانستان دولت انفعالي نقش پرېږدي، بيا كولی شي سعودي دولت پوه كړي چې په افغانستان كې د كړكېچ د زياتېدو د مخنيوي په خاطر لازمه ده چې دا روزنيز مركز دې ايډيالوژيک رنګ ونه لري. په دې چاره كې د اطمينان لپاره افغان دولت كولی شي چې د مركز د تعليمي نصاب په جوړولو كې برخه واخلي. البته لازمه نه ده چې دا كار دې د هغو كسانو په مرسته وشي چې په سعودي پورې تړلو مدرسو كې يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

درس ویلی وي. د افغانستان دولت کولی شي د نورو اسلامي ملکونو لکه ترکیه، مالیزیا، مصر او ... له تجربو څخه استفاده وکړي او د دې مرکز د ډیپارټمنټونو په جوړولو کې د افغاني ټولنې د اړتیاوو پر اساس مداخله وکړي.

پر دې سربېره، افغان دولت کولی شي داسې لاره پرانیزي چې رسنۍ او مدني ټولنې د داسې مرکزونو له فعالیتونو باخبره وي او عامه افکار پر هغه څه خبر کړي چې په دې ځایونو کې تېرېږي. کولی شي دا کار د نورو مدرسو او تعلیمي حوزو په برخه کې هم وکړي چې حرکت او فعالیتونه یې د هېواد له ملي ګټو سره لا زیات هم لوري شي.

د یادو اندېښنو د کمولو لپاره ښایي لازمه وي چې د رسنیو د څارنې د بنسټ په شان یو بنسټ جوړ شي چې دنده یې د ملي ګټو له نظره د روزنیزو مرکزونو څارنه وي ځکه د مذهبي تعصبونو زیاتېدل او د متضادو ډلو د فعالیتونو ډېرېدل به په داسې جنګ بدل شي چې ډډه ځنې نه شي کېدای. خو که د عمومي باورونو رغوونکي او نظریه جوړوونکي دا یقیني کړي چې په ایډیالوژیکو لانجو کې به دولت ناپیېلی پاتې کېږي او د ټولو فکري ډلو تر منځ سوله‌ییز ژوند ترویج کړي او د ټولنې د زغم لمن پراخه شي نو بیا به دا اندېښنه نه وي.

خو دا یوازې دیني مدرسې نه دي چې د دین د افراطي تعبیر په سرچینې بدلېدای شي. ان مډرنو روزنیزو مرکزونو لکه پوهنتونونو او د لوړو زده کړو مؤسسو هم د داسې افراطي ایډیالوژیو لپاره فرصت برابر کړی دی او افراطي ډلو ته یې د سرتېرو د جذبولو زمینه برابره کړې ده. دا شی په عمل کې لیدل شوی او د صاحب نظرانو له لیده پټ نه دی پاتې شوی.

پوهنتون، علم که ایډیالوژي

اکثره ټولنې له دوه ډوله معرفت او علومو سره سروکار لري. یو ډول یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

معمولاً به اکاډیمیکو مرکزونو کې د څېړونکو له خوا وړاندې کېږي چې مقصد یې کشف او شناخت وي او عمدتاً دا هڅې د معرفت لپاره وي. بل ډول یې علم‌وزمه مسایل دي چې د ډلو یا حکومتونو له خوا قدرت ته د رسېدو یا د قدرت د ټینګولو په موخه عرضه کېږي او ټول پام یې قدرت ته وي. دا دویم ډول یې ایډیالوژي بلل کېږي چې غالباً له علم سره په تقابل کې وي. د ایډیالوژۍ د تعریف په اړه خبرې ډېرې دي او ویل کېږي چې د ټولنیزو علومو په اصطلاحاتو کې دا تر ټولو پېچلې اصطلاح ده. په یوه مشهور تعریف کې ایډیالوژي کاذب معرفت بلل شوې ده او په بل تعریف کې، قدرت ته معطوفه فکري وسیله. که تعریف یې هر څه وي خو مطلب یې د افکارو او معلوماتو هغه ډله ده چې وار له مخې برابره او بسته‌بندي شوې ده چې پر ټولنې باندې ځینې خاص باورونه د حقیقت په حیث ومنې.

د کاذبو معلوماتو په توګه ایډیالوژي، د علم په وړاندې دربېږي. علم د استدلال، څېړنې، مطالعې، ارزونې او ازمایښت له لارې حاصلېږي. په علمي هڅو کې اصل دا دی چې څېړونکی د امکان تر بریده له ناازمویل شوي وار له مخکې قضاوته ځان وساتي او د تحقیق او ازمایښت منطق ته غاړه کېږدي. په دې میتود کې هېڅ شی د حقیقت تر کشف او پېژندنې مهم نه دی او څېړونکی خپله ټوله وسه کوي چې د تحقیق په کار کې نوې زاویه پرانیزي. دا چې په علمي کار کې له پیله د تېروتنې احتمال وي نو د تعصب په لومه کې یې د لوېدلو احتمال کمېږي. دا چې تېروتنه محتمل ګڼل کېږي نو د علمي نظریاتو په اړه د نظر د نوي کولو امکان له منځه نه ځي. څوک چې په دې ډګر کې کار کوي، په قدسي او نورو ماورايي لقبونو نه نازول کېږي.

په ایډیالوژۍ کې بیا کار یو مخ د دې اپوټه دی. دلته نظرونه په قاطعیت او جزم سره وړاندې کېږي. وار له مخکې ویل شوی وي چې حقیقت

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې وي؛ نو په حکمونو کې خطا پخپله منتفي ګڼل کېږي. همدارنګه د ایډیالوژۍ وړاندې کوونکي د ایزدي جلال خاوندان او د غیرمتعارفې پوهې څښتنان ګڼل کېږي.

د علم یوه مهمه ځانګړنه دا ده چې څومره د ځواب په لټه کې وي، هماغومره یا تر هغه لا زیات په نویو پوښتنو پسې ګرځي. حال دا چې ایډیالوژي د پوښتنو او نقد دښمنه ده او هر ډول کنجکاوي او د جزیاتو پلټنه ځان ته ګواښ ګڼي.

د پوهنتونونو او اکاډیمیکو مرکزونو تاسیسول اصلاً د دې لپاره وي چې د لا زیات معرفت په تولید سره، پر علم دښمنه ایدیالوژي باندې میدان تنګ کړي. خو د مختلفو هېوادونو تجربې یې راښیي چې ایډیالوژۍ په کراتو پر علم باندې میدان تنګ کړی او ان د علم اصلي ځالې (پوهنتونونه) یې نیولې دي. کله چې په پوهنتونونو کې د ایډیالوژۍ واکمني خپره شي، پوهنتونونه پر داسې لارې روانوي چې د علم او معرفت د تولید پر ځای، مُرَکب جهل تکثیر کړي، د خلکو په ماغزو کې جزمي باورونه پېچکاري کړي، د تعصب اور ته لمن ووهي، او پر بې اساسو باورونو د شک، تردید او ترسیخ لاره بنده کړي.

د افغانستان په خاصه تجربه کې وینو چې تر جنګ مخکې کلونو کې په پوهنتونونو او روزنیزو محیطونو کې دوو ایډیالوژیو راج چلاوه، یوه یې چپي ایډیالوژي وه چې له روسي – چیني فکري ادبیاتو څخه یې الهام اخیستی و، بله یې مذهبي ایډیالوژي وه چې له ځینو ایراني، پاکستاني او مصري سرچینو څخه خړوبېده.

تر کمونیستي کودتا وروسته، لومړی بهیر د واک پر ګدۍ کېناست او رسمي پوهنتونونه یې په خپلو منګولو کې ونیول. رقیب بهیر یې بیا د جهاد او مهاجرت له سنګره پرې راودانګل. د کمونیستي حکومت له راپرځېدو سره مذهبي بنسټپالنه په حاکمه ایډیالوژي بدله شوه او لا

(c) ketabton.com: The Digital Library

سخته نسخه يې چې د اسلام په طالباني تعبير کې راڅرگنده شوه، څو کاله پر خلکو حکم وچلاوه او پوهنتونونه يې له سېکه وغورځول.

د طالبانو له راپرځېدو سره تمه کېده چې د پراخ بنسټه ډيموکراټيک حکومت په جوړېدو سره به پلوراليزم ته لاره هواره شي او پوهنتونونه به د هر ډول ايډيالوژيو له واکمنۍ خلاص او خپل اصلي رسالت ته به راستانه شي. تمه کېده چې پوهنتونونه به د دې بحران ځپلې ټولنې د ستونزو غوټې پرانيزي او د ژور بدلانه لپاره به لاره هواروي چې نوی نسل د تړليو مقولو له دايرې څخه وځي، تاريخ‌تېرو مراجعو ته شا کړي او پخپله په جسارت سره د عقلانيت لاره خپله کړي.

اوس يوه لسيزه وروسته، وينو چې د اکاډيميکو مرکزونو د شمېر له زياتوالي سره سره، د دې چارې په تحقق کې شکونه شته ځکه په دې ملک کې پوهنتونونه د علم او ايډيالوژۍ په دوه لارې کې حيران دريان ولاړ دي.

ايډيالوژيکه تگلاره په دوو لارو ترسره کېږي، يوه د استاد او بله د موضوع او درسي مضمون لاره. که استاد پخپله د يوې ايډيالوژۍ پيرو وي، که يې مسلک او د تدريس موضوع هر څه وي، بيا هم کولی شي خپله ايډيالوژۍ خپره او ترويج کړي. په دې لحاظ هر درسي مضمون او هر تدريسي ټولگی به يې دې کار ته فرصت برابروي. خو کله کله بيا خاص درسي مضمونونه وي چې مشخصاً د يوې خاصې ايډيالوژۍ د ښوولو لپاره تدريسېږي. په پخوانۍ ليبيا کې د قذافي «شين کتاب»، په ايران کې تر انقلاب وروسته «اسلامي معارف»، په ډېرو پخوانيو کمونيستي ملکونو کې «سياسي فلسفه»، او په افغانستان کې تر کمونيستي حکومته وروسته «اسلامي ثقافت» د دې مضمونونو نمونې دي.

که استاد پخپله په ايډيالوژيو باورمند نه وي او علمي اخلاق او آداب تر پښو لاندې نه کړي، ان همدا ځانگړي مضمونونه هم کېدای شي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنتون له شأن سره سم په علمي میتود تدریس شي او د محصلانو له علمي ودې سره مرسته وکړي.

خو که داسې ونه شي، دا مضمونونه دا فرصت برابروي چې بشپړه ایډیالوژي د محصلانو ذهن ته تلقین شي او د هغوی په وسیله بیا په ټولنه کې پیچکاري شي. په دې صورت کې به پوهنتون د دې پر ځای چې د ټولنې پر زخمونو مرهم کېږدي، د تیت و پرکوالي درزونه بخی کړي، د زغم او مدارا اندازه زیاته کړي او د فضیلت او لویوالي لارې ونښيي، پخپله به د تاوتریخوالي، کرکې، تعصب او افراطیت په مرکز بدل شي. نو بیا به دا عجیبه نه وي چې هغه استاد چې د فکر کولو جرأت کوي، وګواښل شي او که یو محصل پر دې لاره ګام کېږدي، ورځ به یې بده شي.

که له دې لیدلوري د افغانستان اوسنیو پوهنتونونو ته وکتل شي، وبه وینو چې ایډیالوژی د ساه اخیستلو مجال چا ته نه ورکوي او د علمي هلو ځلو بازار سوړ دی. که د ځینو استادانو له ایډیالوژیکو تعلقاتو او د اکاډیمیکو کارونو له میتودونو او آدابو سره د ځینو استادانو له نابلدی ورتېر شو، د «اسلامي ثقافت» مضمون چې د ټولو پوهنځیو او ټولو رشتو لپاره الزامي مضمون دی، د ایډیالوژیکو مفکورو د ترویج عمده لاره ګڼلی شو. د دې خبرې معنا دا نه ده چې دا مضمون دې حذف شي ځکه په مذهبي ټولنه کې له دیني مفاهیمو سره آشنایي د منلو ده او ځوک د دې قضیې له اصل سره مخالف نه دي، خو نیوکه د دې مضمون د ښوولو پر میتود کېږي.

مثلاً د دې مضمون په ترڅ کې اسلامي عقاید او نړی لید، د دین او سیاست تر منځ رابطه، د اسلام اقتصادي نظام، د مسلمانانو د تېر تاریخ تحلیل او د دوی د تمدني صعود او نزول عاملونه، په اوسني عصر کې د مسلمانانو د کمزوری او په علمي – تمدني تولیداتو کې د دوی د تت نقش عاملونه او داسې ډېر نور موضوعات مطرح کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د علمي ميتود غوښتنه خو دا ده چې د هرې تخصصي موضوع اصطلاحات، تاريخچه، د لومړۍ درجې منابع، وتلي صاحب نظران، په اړه يې مختلف ليدلوري او داسې نور مسايل په بې طرفانه ډول او په علمي امانت دارۍ سره محصلانو ته تشريح شي، او بې له دې چې استاد د محصل پر ځای وروستۍ نتيجه وښيي، محصل مطالعې او څېړنې ته وهڅوي.

د دې موضوعاتو متخصصانو ته جوته ده چې د هرې موضوع په اړه مختلف نظرونه او ليدلوري شته او هره ډله خپل دليلونه لري نو دا د محصل حق دی چې د ټولو په نظرونو خبر شي چې وروسته يې سره پرتله کړي، ويې ارزوي او په پای کې يې خطا او صواب سره بېل کړي.

خو ايډيالوژيک ميتود دا شی نه شي زغملی او په هره موضوع کې غالباً هغه خبره کوي چې بنسټپالو بهيرونو کړې ده او محصل ته دا خبره د يوازينۍ سمې خبرې په توګه کوي. هغه استاد چې په ايډيالوژۍ پورې تړلی دی، له هماغه پيله هوډ لري چې د هر بل تعبير پر ردولو او نفي کولو سربېره، د نورو تعبيرونو د خاوندانو پر ضد د محصل په ماغزو کې د کرکې زړي وکري. طبيعي ده چې په دې ميتود کې د اکثرو موضوعاتو په اړه ناقص تعبيرونه وړاندې کېږي او غير له هغو تعبيرونو چې د استاد منلو وړ دي، له نورو تعبيرونو سره داسې چلند کېږي چې يوازې کمزوري ټکي يې ځلول کېږي. بله مسأله دا ده چې د استدلالي ميتودونو پر ځای، د عواطفو د راپارولو او خطابي ميتودونه غوره کېږي او د بې طرفانه تحقيق آداب له پامه غورځول کېږي.

تر دې عجيبه لا دا چې د افغانستان په پوهنتونونو کې د مختلفو ايډيالوژيو پلويان په دې هم نه ايسارېږي، بلکې له پوهنتونه بهر له ځينو واک غوښتونکو بهيرونو سره پټ ائتلاف جوړوي او کله چې په بحث او استدلال کې خپله ناتواني احساس کړي، هڅه کوي چې له اکاډيميکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

محیطونو بهر خپل ائتلافي ځواکونه واټونو ته راوباسي او د مخالفانو آواز تربت کړي.

په علمي کار کې د نظرونو تنوع د ودې او بلوغ نښه ګڼل کېږي خو په ایډیالوژیک کار کې هماغه ایکي یو نظر هم د میتود په لحاظ او هم د حقانیت په لحاظ، سم ګڼل کېږي. دا ستونزه په افغانستان پورې منحصره نه ده، بلکې ډېرې ټولنې ورسره لاس او ګرېوان دي، په تېره بیا هغه هېوادونه چې پر ایډیالوژیو ولاړ حکومتونه لري. خو دا ستونزه په افغانستان کې لا زیاته او لا خطرناکه ده ځکه چې د دې ټولنې نازک عمومي امنیت ژر ماتېدای شي او د ساتلو لپاره یې داسې هڅو ته اړتیا ده چې عقلانیت، زغم، پخلاینه، مدارا او نور اخلاقي فضایل ورسره زیات شي. دا تمه تر ټولو زیاته له معارف او خصوصاً د عالي زده کړو له مؤسسو څخه کېږي. پر پوهنتوني محیطونو د ایډیالوژۍ او ایډیالوژیکو بهیرونو واکمني د کړکېچ او تقابل خطر یو په دوه زیاتوي او ورسره دا ماتېدونکی وضعیت لا پسې خرابېږي.

له دیني مقدساتو څخه د وسیلې په توګه استفاده

په دې وروستیو کلونو کې دود دا دی چې څنګه د مسلمانانو د مقدساتو د سپکاوي په اړه کومه شایعه او ګونګسه خپره شي، سم له واره توند او غوسه ناکه غبرګونونه پیلېږي. مثلاً هله چې امریکایي پادري تري جونز قرآن مجید ته اور واچاوه یا کله چې شایعه خپره شوه چې په بګرام کې داسې کار شوی دی، سخت تاوتریخوالي رامنځته شول او په ځینو موردونو کې بې ګناه انسانان ووژل شول، لکه د ۲۰۱۱ په اپریل کې په مزار شریف کې د ملګرو ملتونو پر دفتر چې حمله وشوه.

دا چې په شریعت کې د قرآن د سوځولو حکم څه دی، له هغه چا سره چې دا کار یې کړی باید څه وشي، او دا چې دا عمل په مسلمان هېواد

(c) ketabton.com: The Digital Library

او په غير مسلمان ملک کې څه توپير سره لري، فقيهان او شرعي صاحب نظران ورباندې يوه خوله نه دي خو ظاهراً په داسې وختونو کې څوک په فقهي خبرو پسې نه ګرځي او ګواکې «له شافعي څخه څوک د دې مسايلو پوښتنه نه کوي.»

د نړۍوال عرف له مخې، د ملتونو مقدساتو ته سپکاوی غير اخلاقي او بد عمل دی چې معمولاً د ملګرو ملتونو او د هېوادونو د سروالو له خوا غندل کېږي او د داسې اعمالو تکرار د نظم او امنيت خرابوونکي او د ملتونو تر منځ د کرکې او دښمنۍ سبب ګڼل کېږي. نو څوک چې عقل او درايت ولري، داسې پېښو ته په ښه سترګه نه ګوري.

په پخوانيو موردونو کې په نورو اسلامي ملکونو کې عمدتاً سوله‌ييزې مظاهرې وشوې يا د اړوندو رسمي بنسټونو له خوا غبرګون وښودل شو خو چا ته اجازه ورنه کړل شوه چې د ټولنې عمومي نظم د يو داسې کس تر ماجراجويۍ ځار کړي چې د اخلاقو او ادب حد اقل يې هم نه دی زده کړی او دا کار يې ظاهراً يوازې د ځان د ښودولو او د شهرت د ګټلو لپاره کړی دی.

خو هغو کسانو چې په افغانستان کې د دې اعمالو پر ضد غبرګونونه وښودل، په دې اړه يې د فقهي احکامو پروا ونه کړه او د نړۍ د سياستوالو او رهبرانو له خوا د دې پېښو غندنه هم ورته بابېزه ښکاره شوه. په دې منځ کې داسې عناصر او ډلې هم وې چې په ظاهره خو غوسه او عصبي ښکارېدې خو په باطن کې له دې کاره چندانې خپه هم نه وې ځکه چې دا فرصت ورته په لاس ورغلی و چې د لارو واټونو نبض په خپل لاس کې ونيسي او د سياسي – ټولنيزو تحرکاتو مشري وکړي خو تر دې مخکې يې دا ارمان په آسانۍ سره نه پوره کېده.

هماغه مهال ځينو څارونکو دا پوښتنه مطرح کړه چې ولې به د هغه چا د جرم په خاطر چې د دنيا په هاغه بل سر کې يې کړی دی، دلته داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلک ووژل شي چې په دې قضیه کې هېڅ نقش نه لري؟ اصلاً د بې گناه وگړو قتل ته کومه شرعي توجیه شته؟

ځینې شنوونکي باور لري چې دا توند و تېز غبرگونونه د اسلام له مقدساتو څخه د دفاع لپاره نه وي ځکه د هر دین پیروان د خپل مذهب د ښه معرفي کولو لپاره نورې بهترې او اخلاقي لارې لري لکه د ناروغانو په درملنه کې مرستې، له بېوزلو سره مرسته، د بې کوره وگړیو لاسنیوی، د معارف او ښوونځیو پراختیا او گڼې نورې لارې چې د دفاع غوره لارې او هغو کسانو ته کلک ځوابونه دي چې د دوی پر دین نیوکه کوي.

په ځینو نورو اسلامي ملکونو کې ځینو ډلو عملاً له دې تمدني لارې څخه گټه واخیسته او په ځینو ښو پروگرامونو لکه پر نامسلمانانو د شیرینیو او نورو سوغاتونو په وېشلو سره وغوښتل هغه بلاغواړي پادري او نورو ملگرو ته یې دا وښیي چې د قرآن پیغام د دښمنۍ او خشونت پیغام نه دی.

په افغانستان کې د طالبانو نیت ته ځکه گوته نیول کېږي چې دوی د قرآن مجید د سوځولو په پېښو کې دوه گونی چلند کوي. کله چې دا کار د ناټو د غړو هېوادونو کوم وگړی کوي، په دې چې گاونډي ملکونه مو له هغوی سره نه دي جوړ، ان که دا یوازې گونگسه هم وي نو تبلیغاتو ته زور ورکوي چې د ځوانانو احساسات راوپاروي، اهل منبر د ځان ملگري کړي او په هېواد کې د غوسې او قهر داسې فضا خوره کړي چې د بحث او پوښتنې ځای پاتې نه شي. خو که پخپله طالبان او په گاونډیو ملکونو پورې تړلې ډلې قرآن ته اور ورته کړي، بیا هېڅ غږ نه پورته کېږي او هېڅوک یې نه غندي، دا خو لا پرېږده چې څوک دې یې پر وړاندې توند غبرگون وښیي.

پوښتنه دا ده چې که د کندوز په جامع جومات کې د ځانمرگي برید په وجه یا د غزني پر یوه ښوونځي د برید په وجه قرآن وسوځول شي یا دا چې د دولتي چارواکو د وژلو لپاره بم په قرآن کې کېښودل شي نو دا قرآن

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوځونه له هغې قرآن سوځونې سره څه توپير لري؟

اصلي خبره دا ده چې د دې ډول اعمالو پر ضد غبرګون، دوی ته کومه سياسي ګټه نه لري نو له څنګه يې همداسې ښوی تېرېږي او دې ته ګوري چې کله به د ناڅو يو ناپوه سرتېری په دې کار لاس پورې کوي چې دوی بيا شور ماشور جوړ کړي، منبرونه په خوټېدو راولي، د رسنيو بازار ګرم کړي او د دين محتکر جماعتونه په کې خپله سودا وکړي.

د افغانستان او پاکستان په جوماتونو او مکتبونو کې په کراتو د طالبانو د عملياتو په وجه هم د جومات حرمت مات شوی او هم قرآن په کې سوځېدلی او بې ګناه لمونځ کوونکي وژل شوي دي خو نه چا د دې کارونو پر ضد مظاهره کړې ده، نه د منبرونو خاوندانو غندلي دي او نه د خلکو غوسه ورته پارېدلې ده. له ځينو مشهورو منبروالو سره ليکوال خبرې کړې دي او هغوی د طالبانو پر وړاندې د غبرګون په اړه دا عذر وړاندې کړی چې دا کار خطرناک دی او موږ نه شو کولی د طالبانو دښمني واخلو. خو همدا خلک د حکومت او نړۍوالو ځواکونو پر ضد، او ان د بشري حقونو د مؤسسو او نورو هغو کسانو پر ضد چې د تاوتريخوالي خلک نه دي، له خبرو ډډه نه کوي. ګواکې د جابر (ظالم) سلطان په مخ کې د حق خبره کول دلته مصداق نه لري او يوازې دا معنا ځنې اخيستل کېږي چې يوازې د حکومت پر ضد به غږېږې او حکومت هم داسې بې داړې او بې منګولې زمری دی چې پر چا يې زور نه دی بر.

هغه د «يو بام او دوه هوا» دوه ګونی چلند اوس په داسې معيار اوښتی دی چې وړباندې کولی شو د ديني مقدساتو د دفاع په پلمه د دوی د سياسي او ګوندي اجنډا پل پيدا کړو. کېدای شي پر دې پديدې غور او ژور فکر له دين څخه د وسيلې په توګه استفاده لا بربنډه کړي او خلکو ته دا وس ورکړي چې غرضي شعارونه له رغوونکو طرحو بېل کړي او ويې پېژني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکر د تاوتریخوالي په چوپړ کې

کله چې د انتحاري عملیاتو او له خشونته د ډکو اعمالو په اړه خبرې کېږي، دا پوښتنه د چا ذهن ځوروي چې کوم عاملونه دا خونړي عملیاتونه ممکنوي؟
پوهېږو چې دا دومره آسانه کار نه دی او باید چې تر شا یې اغېزناکه او ځواکمن عاملونه وي چې ترسره کول یې آسانه او ممکن کړي دي.
ځینې وایي چې اطلاعاتي – استخباراتي دستګاوې د داسې عملیاتو په طرحې او عملي کولو کې لاس لري. ښایي دا خبره به تر یوه بریده سمه وي خو دا تحلیل د دې چارې ټول اړخونه نه شي توضیح کولی ځکه چې استخباراتي دستګاوې یوازې دغومره وس لري چې د دې عملیاتو ابزار او د ترسره کولو لارې چارې برابرې کړي. هېڅ اطلاعاتي او غیر اطلاعاتي دستګاه نه شي کولی د پیسو په بدل ان که ډېرې پیسې هم وي، ځوک وګوماري او د ځان وژلو ته یې راضي کړي.
هغه بل عامل دی چې له استخباراتي کړیو سره مرسته کوي چې دا پروګرامونه تطبیق کړي او دا عامل معمولاً د دې دستګاوو مستقیم محصول نه ګڼل کېږي. دا عامل هغه اعتقادي باور دی چې د ایډیالوژی په قالب کې راڅرګندېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ايډيالوژيو د پيداينښت او ودې ځمکه د استخباراتي کړيو له پټو او ترلیو محيطونو بهر ده. هر ډول ښوونځي، پوهنتونونه، مدرسې، مذهبي معبدونه او ان د ډلو ناست ځايونه کولی شي د ايډيالوژيو د جوړولو کارخانې وي. گوندونه، عامه رسنۍ او نور مختلف جوړښتونه هم په دې برخه کې نقش لرلی شي.

معمولاً د يوې ايډيالوژۍ جوړېدل گڼ عاملونه لري او داسې پېښې به کمې وي چې ايکي يو عامل دې ايډيالوژي رامنځته کړې وي. دا عاملونه کېدای شي ټولنيز محروميتونه، اقتصادي کړکېچونه، توکميز تضادونه، سياسي ماتې، فرهنگي کمزوري او گڼ نور غټ او واړه عاملونه وي چې ځينې يې د وخت او مکان په لحاظ په خاصو شرايطو کې له ځينو نورو سره يوځای کېږي او ايډيالوژي جوړوي.

د ايډيالوژۍ کاميابي په دې پورې تړلې ده چې په کومو جامو کې وړاندې کېږي او د خپلو مخاطبانو له روحيې او ذهنيت او د هغوی له فکري – فرهنگي سليقې سره څومره اړخ لگوي. که ايډيالوژي وشي کولی په خپل پيغام کې ځينو سيمه‌ييزو باورونو ته پام وکړي او د هماغه سيمې د وگړو د درک او پوهې مطابق خبرې وکړي، د کسانو جلب او جذب به ورته آسانه شي. د هغو ستونزو يادول چې خلک ځوروي او دا تلقين چې کولی شو دا ستونزې لرې کړو، د ايډيالوژۍ د متوليانو چاره ډېره آسانوي. د ايډيالوژۍ کاميابي هله خپل اوج ته رسېږي چې ځينې خولور او په ټولنيزې روحيې پوه کسان په شور او ولولو سره ورته تبليغ وکړي. که ځينې يې ټولنيزو رسنيو ته هم لاره ولري نو دعوت به يې په پراخې او پاروونکې څپې بدل شي.

د دې لپاره چې ايډيالوژي معقوله او په زړه پورې ښکاره شي، بايد ظاهراً منطقي جوړښت ولري، البته د خپلو مخاطبانو له درک او پوهې سره سم. دغه منطقي جوړښت به مخاطبانو ته خاصه مفکوره ورکړي. دا لازمه نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده چې دا مفکوره دې په خپل ذات کې سمه وي، مهمه دا ده چې سمه وایسېږي. د ایډیالوژۍ مبلغ د دې کار لپاره باید خاص مهارتونه زده کړي چې د ایډیاګانو د سم ښوولو چاره ورته آسانه کړي.

ځومره چې د عواطفو تنور سور وي او احساسات راوپاروي، هماغومره تعقل او د مسایلو تحلیلي درک کمزوري کېږي. په حکومتي او ناحکومتي قدرت او اقتدار پورې لګېدل، عواطف راپاروونکی شي. دا کار د ایډیالوژۍ له عیني کېدو سره مرسته کوي او په پلویانو کې یې غښتلې حماسه ایجادوي.

دلته لازمه نه ده چې علمي او غښتلي استدلال دې وړاندې شي چې د مخاطبانو قناعت حاصل کړي، بلکې دا به کافي وي چې ادبي او ادبي‌وزمه خبرې او د خطابې مهارتونه سم استعمال شي چې د اغېزې لمن یې پراخه کړي. کله کله د یوه پیغام تکرار او بیا بیا تلقینول هم کولی شي یو خبره مُسَلمه او بدیهي وښیي چې پوښتنې او استدلال ته اړتیا پاتې نه شي په تېره بیا هله چې له نقد او جدي ننګونې سره مخ نه شي.

که یوه ډله د یوې ایډیالوژۍ پر محور جوړه شي او دا ثابته کړي چې عملي تغییر راوستی شي، کامیابي به یې دوه چنده شي ځکه چې اکثره خلک د قدرت جاذبې ته ځان نه شي ټینګولی. که د قدرت خبره رامیدان ته شي او ځینې باور وکړي چې په دې لاره خپلو غوښتنو ته رسېدلی شي، بې له دې چې د دې لارې په سموالي یا ناسموالي فکر وکړي، ورسره یو ځای کېدلو ته هوسېږي.

کله کله قدرت پخپله د حقانیت دلیل ګڼل کېږي او دلیل ویلو ته اړتیا نه پاتېږي. کله چې ولیدل شي یوه ډله دومره انساني ځواک لري چې د قدرت په محاسبو کې او د قدرت په موازنه کې نه انکارېدوونکی نقش لرلی شي، پر دې سربېره چې پیروان یې لا زړور کېږي، حکومتونه او سیمه‌ییز او ان نړۍوال قدرتونه ورته په بله سترګه ګوري. د دې کار وجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې دا نه وي چې دا ډله په حقه ده که ناحقه، بلکې وجه يې د ډلې نقش او ځواک وي. د داسې محاسبو پل له ډېر پخوا څخه تر ننه پورې ليدلی شو، مثلاً پخوا له فدايي اسماعيليه‌وو سره د حکومتونو تعامل او اوس له فاشيستي، کمونيستي، شيعي، سني، بودايي، يهودي، مسيحي، هندو، سيکهـ او ... څخه د حکومتونو استفاده.

وروسته بيا زيات مالي او غيرمالي امکانات د ايډيالوژۍ د خاوندې ډلې خوا ته بهېږي خو د ډلې کاميابي يا ناکامي بيا د هغې د مفکورو په منطقي اعتبار او ځواک پورې نه وي تړلې، بلکې د يادو عاملونو په يوې ډلې او ورسره په سيمه‌ييزو او نړۍوالو اغېزناکو عاملونو پورې تړلې وي.

د تېرې ميلادي پېړۍ په لومړيو کې د مارکسيزم او فاشيزم کاميابي او همدارنګه په وروستيو لسيزو کې د نړۍ په مختلفو هېوادونو کې د توندلارو مذهبي ايډيالوژيو پراختيا يې راوښوده چې نه د يوې ايډيالوژۍ د کاميابۍ سبب د هغې حقانيت دی او نه د يوې مفکورې حقانيت د هغې د کاميابۍ ضمانت کوي.

مسلمانانو ته افراطي ايډيالوژي د يوه مشخص کتاب په وسيله نه ورښودل کېږي، بلکې کلاسيک روزنيز نظامونه د بنسټپالو مسلمانانو له فکري توليداتو سره يو ځای داسې بستر جوړوي چې د نورو عناصرو په ورزياتېدلو سره دغه طرز تفکر زېږوي. يعنې ځينې کلاسيکې منابع چې د انسان، ټولنې، تاريخ، طبيعت او ... په اړه زوړ نامډرنه ليدلوری لري، په بالقوه ډول د تاتريخوالي د ايډيالوژۍ د جوړېدو عاملونه دي.

څوک چې په داسې تړليو نظامونو کې زده‌کړې کوي، هغه اومه مواد دي چې کولی شو په توندلارو ايډيالوژيو کې يې جذب کړو. د دې تمايل يو عامل دا دی چې په دې روزنيز نظام کې زياتره درسونه او تعليمونه د تقدس په لحن تدريسېږي او د شاګرد په ذهن کې هېڅ کله نه تېرېږي چې پر دې درسونو دې شک وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثلاً، کله چې د یوې فکري یا اعتقادي موضوع په اړه د پخوانیو پېړیو د یوه عالم خبره راخیستل کېږي، د هغه عالم له نامه سره د امام، شیخ الاسلام او ... لقبونه او د رحمة الله علیه، رضي الله عنه، قدس الله روحه او ... وروستاړي ذکر کېږي او شاګرد ته داسې تلقین کېږي چې هغه د نورو متفکرانو او لیکوالو غوندې عادي عالم نه و، بلکې داسې قدسي شخصیت و چې غیرطبیعي وړتیا یې لرله او علم یې له نامتعارفو منابعو څخه یعنې له پورتني عالَم څخه حاصل کړی و.

که خبره د معاصرو عالمانو وي بیا یې تر نامه مخکې ځینې احترام پاروونکي لقبونه لکه امام یا شهید امام یا لږ تر لږه شهید استاد او نور لقبونه راوړل کېږي او په دې توګه د هغوی خبرو ته داسې ځواک ورکول کېږي چې لزوماً د هغوی د خبرو له منطقي قوت او استدلال څخه نه راولاړېږي، بلکې زیاتره عاطفي- رواني بڼه لري.

سره له دې چې ځینې جماعتونه په خپلو تعلیماتو کې دا اصل په تکرار سره یادوي چې«کل أحد یؤخذ من کلامه و یترک» یعنې کولی شو د هر چا خبره ومنو یا یې رد کړو به غیر د پیغمبر (ص) له خبرو څخه چې معصومې دي او منل یې پر مسلمان الزامي دي، خو دا لقبونه او عنوانونه او تکرار یې، عملاً دا اصل شنډوي او مخاطب په رواني لحاظ له داسې وضعیت سره مخ کېږي چې د هغو مشرانو خبرې یوازې باید ومني، نه دا چې رد یې کړي.

مخاطب د داسې لقبونو او تعبیرونو په اورېدو سره نور فکر نه کوي چې د عادي متفکر خبرې اوري، بلکې فکر کوي له یوه متعال شخصیت سره مخ دی چې غیرعادي ځواک لري او د علم او مفکورې سرچینې یې له عادي متفکرانو ډېرې متفاوتې دي.

دا په داسې حال کې ده چې په نننی نړۍ کې په نورو روزنیزو ځایونو کې، کله چې د یوه عالم نوم اخیستل کېږي، سره له دې چې علمي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژوند يې تشريح کېږي او علمي مقام ته يې اشاره کېږي خو نوم يې په ډېر عادي ډول سره يادېږي. تر اوسه پورې به چا نه وي اورېدلي چې د انشتين، کانت، اپلاتون، نيوټن، دکارت او نورو پوهانو په حق کې دې تقدسي لقبونه او تعبيرونه کارول شوي وي.

خبره هله نوره هم سختېږي چې د ځينو متفکرانو لپاره لا نور زيات لقبونه جوړېږي چې گواکې هغوی ته خاص الهامونه راتلل او څه يې چې ويلي يا ليکلي دي، غيبي ترشحات دي. ان د دې لپاره چې دا انگېرنه پياوړې شي، د هغوی د غيرعادي حالت او ميتافيزيکي وړتياوو په اړه حکايتونه بيانېږي چې له هغوی سره په لا زيات ادب او درناوي چلند وشي. له اهل علم سره دا ډول چلند يو ډول ادب او احترام گڼل کېږي خو حقيقت دا دی چې په دې لاره هغوی ته يو ډول سلطه او وقار برابرېږي چې مخاطب ورته تسليمېدو ته اړ شي. دغه سلطه او واک چې د تلليو لپاره ايجادېږي، په عملي لحاظ هغو کسانو ته انتقالېږي چې ځانونه د هغوی وارثان او د هغوی د مفکورو ساتندويان بولي.

د انتقادي تفکر قحطي

تر دې لا مهمه خبره د انتقادي تفکر ښوول دي. د ديني مدرسو په کلاسيک ميتود کې او ورپسې بيا په ځينو اسلامي پوهنتونونو کې، اصلاً شاگرد ته دا نه وروښوول کېږي چې د رسمي اتوريتو پر وړاندې ودرېږي او مثلاً په جرأت سره ووايي چې زه د پلانکي امام خبره نه منم او کولی شم د خپل نظر د ثابتولو لپاره دليل راوړم.

د روزنې په مډرن ميتود کې پر انتقادي تفکر جدي ټينگار کېږي او شاگردان اړ ايستل کېږي چې د لويو پوهانو د نظرونو او مفکورو د نقدولو تمرين وکړي. که يو محصل د احترام په سبب مثلاً توماس هابس، ايمانويل کانت، جان لاک يا بل چا ته قدسي لقبونه وکاروي او مثلاً ووايي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې امام توماس یا مولانا کانت یا شیخ العلم و الفلسفه حضرت دکارت، په علمي مرکزونو کې به پرې ملنډې ووهل شي مگر دا چې دا خبره یې د ټوکې او طنز په بڼه کړې وي چې نور وخندوي.

خو په مدرسو او کلاسیکو مجامعو کې، که څوک د ځینو پوهانو له نومونو سره دغه مشهور عنوانونه او لقبونه ونه نښلوي، داسې گڼل کېږي لکه دوی ته چې سپکاوی او بې ادبي شوې وي. مثلاً که څوک د امام غزالي د پلویانو په منځ کې یوازې غزالي ووایي، یا د ابن تیمیه د مینه‌والو په منځ کې د هغه له نامه سره امام او شیخ الاسلام ونه وایي گواکې د دې پوهانو قدسي ساحت ته یې سپکاوی کړی دی. په داسې چلند سره عملاً پوهان د یوه پوه له بریده اوړي او په بلامنازع فکري مرجعیتونو بدلېږي چې نور باید یوازې دې ته وگوري چې هغوی څه اکتشافات کړي دي او هغه د زړه له تله ومني.

په دې بڼه علم یعنې یوازې د منلیو پوهانو د مفکورو زده کول، حفظول او تکرارول، نه د دې مفکورو ارزول او وربانديې علمي مناقشه او نه د دوی د لارې د غځولو هڅه ان که دا تداوم د دوی د ځینو مفکورو نقد او نقض هم وغواړي. یعنې په حقیقت کې د دې مشرانو په اړه د خطا احتمال له اساسه نفي کېږي او د نقد لپاره ځای نه پاتې کېږي.

دعوت‌گرې د تفکر پر وړاندې

هغه څه چې د انتقادي تفکر لاره ډب کوي، د علم او دعوت سره گډول دي. دعوت‌گري یعنې د یو فکري یا دیني بهیر پر حقانیت او سموالي پوره باور درلودل او ورپسې د هغه منلو ته د خلکو رابلل. دا چاره حماسه، د عواطفو راپارول او د خطابې مهارتونه غواړي چې مخاطب په بڼه شان را جذب کړي او په مطیع او سرښندونکي فرد یې بدل کړي.

په دعوتگرۍ کې دا وار له مخې فرض نغښتی وي چې حقیقتونه مشرانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کشف کړي دي او په خپلو ويناوو او ليکنو کې يې وړاندې کړي دي نو دې ته اړتيا نشته چې موږ له سره دا زحمت وباسو. زموږ وظيفه يوازې غوږ نيول او منل او وروسته بيا د دې ويناوو او لارښوونو عملي کول دي. علمي کار بيا د دې برخلاف دا وار له مخې فرضيه مني چې د حقيقت کشف او پېژندنه دوامداره پديده ده او ځومره چې د انسانانو پوهه زياتېږي، هماغومره د لا زياتو څېړنو لپاره لاره هوارېږي.

د دعوتګرو د روزنې لپاره کېدای شي ځانګړي روزنيز – تخصصي مرکزونه وي چې کار يې يوازې د خطابو، د تبليغ د طريقو او داسې نورو چارو ښوول دي خو دا د علم د زده‌کړې ځای نه دی، بلکې يوازې مهارتونه په کې زده کېږي. پوهنتون، مدرسه او هغه محيطونه چې اصلي وظيفه يې تعليم دی، بايد پر هغو اصولو او قواعدو لاړ شي چې علمي او تحقيقي کارونه يې غواړي چې محصل له علمي اخلاقو او د څېړنې له ميتودونو سره آشنا شي.

علمي اخلاق په ذات کې د دعوتګرۍ له اخلاقو سره توپير لري. هغه څوک چې د علم او څېړنې په کار بوخت دی، د حقيقت تر کشف او پېژندلو مهم کار نه پېژني او خپل ټول ځواک پر همدې لاره کاروي. هغه د خپلو څېړنو د نتيجې د منلو يا نه منلو خبره په دې پورې تړي چې دا نتيجې څومره سمې دي او څومره منطقي قوت لري. نو هغه په دې لټه کې نه وي چې خپل مخاطبان ډېر کړي، بلکې د نظريې سموالی ورته تر دې زيات مهم وي چې خلک يې خوښه کړي.

د دعوتګر کار بيا يو مخ اپوټه دی. له هغه سره د حقيقت د کشفولو هېڅ فکر نه وي ځکه مخکې له مخکې قانع شوی دی چې نورو لکه د جماعت رهبرانو، د علم سرلارو يا خاص مرجعيتونو چې تر ده يې زياته وړتيا درلوده، د ده پر ځای دا زحمت ايستلی او د ده دنده يوازې دا ده چې د هغوی له خوا کشف شوی حقيقت نورو ته وړاندې کړي او نور

(c) ketabton.com: The Digital Library

یې منلو ته راوبولي او د دې کار لپاره باید د اغېز ښندلو او د مخاطب د راجذبولو ټول مهارتونه زده او عملي کړي.

اکثرو کلاسیکو مدرسو ځان ته دا نه ده مشخص کړې چې اصلي رسالت یې علمي کار او څېړنیز مطالعات دي که دعوتګري او خپلو مفکورو او باورونو ته د نورو راجذبول او د قالبي او انعطاف نا منونکو باورونو د ترویج هڅه.

کله چې د علمي کار او دعوتګرۍ تر منځ پوله جوته نه شي، بله ستونزه راولاړېږي او هغه دا چې په داسې فضا کې د روزل کېدونکو کسانو په زړونو کې د قدرت او واک د خپلولو هوس راټوکېږي. دعوتګري قدرت او اقتدار ته د تمایل پر اساس بنا شوې ده. دعوتګر ګومان کوي چې ټول حقیقت له ده سره دی او نور باید بې له شکه دې حقیقت ته غاړه کېږدي.

کله چېویني ټولنه یا د ټولنې یوه برخه دا حقیقت نه مني، غوسه کېږي او ماغزه یې خرابېږي او هغوی په دې تورنوي چې یا د څارویو په څېر بې بصیرته، کاڼه او ړانده دي او د حقیقت دا ځلانده لمر نه شي لیدای او یا د خپل سرۍ او دښمنۍ په داسې مرض اخته شوي دي چې قصداً دا روښانه او څرګند حقیقت نه مني.

دلته بیا په دې لانجه کې بل اړخ هم ورزیاتېږي او هغه دا چې قضیه د خطا او صواب له دوه‌ګونې دایرې څخه د حق او باطل دوه‌ګونې دایرې ته انتقالېږي او دا د علم او دعوتګرۍ تر منځ بل عمده توپیر دی.

په علمي مجامعو کې خبره د حق او باطل نه وي – البته حق په هغه معنا چې د حقوقو په علم کې کارول کېږي جلا موضوع ده –، بلکې په دې مجامعو کې ټول بحث پر دې باندې وي چې کومه نظریه سمه ده او د سموالي دلیلونه یې کوم دي او کومه نظریه ناسمه ده او دا څرنګه تشخیصولی شو.

که قضیه د خطا او صواب په بڼه طرحه شي، عواطف که په کې دخیل

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم شي، ډېر به تت وي، حال دا چې که قضيه د حق او باطل په شکل مطرح شي، څوک چې ځان حق ګڼي، د باطل (مقابل لوري) پر وړاندې هر ډول نرمښت او انعطاف حق او حقيقت ته خيانت ګڼي او له باطل سره هر ډول ضديت او خشونت ورته جهاد او په حقه مبارزه ښکاري.

په علمي کار کې ټوله خبره د خطا او صواب تر منځ توپير دی او بس. دې کار ته لښکرې او سرتېري نه دي په کار، شور ته اړتيا نه وي خو د حق او باطل په مقابله کې بيا د حق د بري مسأله او د باطل د ريښو د غوڅولو خبره په لوړ او مقدس ارزښت بدلېږي چې په هره بيه بايد ترسره شي.

د دې لپاره چې د حق او باطل تر منځ تقابل لا سخت شي او هغه څوک چې ځان په حقه ګڼي، د خپل حقانيت لپاره دليل ولري، دا په علمي ميتودونو نه کېږي، بلکې بايد د مقدساتو خبره راميدان ته کړي او موضوع په يو ډول سره له دين او مذهب سره غوټه کړي. د علمي کار لپاره ځانګړي ميتودونه شته او دا ميتودونه په علمي مجامعو او پوهنتونونو کې غالباً ځان ته تعريفونه لري او له هغه چا څخه چې دې ځايونو ته د ننوتلو توان لري، غوښتل کېږي چې خپله ادعا په همدې ميتودونو ثابته کړي. خو، د حق او باطل په تقابل کې هغه آرام اعصاب او فکري تمرکز چې لازم دي، نه په کارېږي او بايد پر ديني نصوصو د استناد او د اسطورو په مرسته او د تاريخي او له تاريخه هاخوا د ديني، سياسي، موضوعاتو په هنرمندانه ګډولو سره، متفاوته فضا رامنځته کړي.

د مناسبې فضا جوړول، د مخاطبانو د عواطفو راښکېلول او د مخاطبانو له ګټو سره د خپلو دعوو پيوندول هغه لارې دي چې په دعوتګرۍ کې ترې ګټه اخيستل کېږي. تر اوسه پورې داسې پېښې کمې ليدل شوې دي چې دعوتګر دې خپله مدعا يوازې په منطقي بحث او استدلال سره ترويج کړې وي. هغه لاره چې ټول دعوتګران يې غوره کوي، د مخاطبانو له اقتصادي او معيشتي ګټو سره د خپلو ادعاوو غاړه غړې کول دي. له

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې سره د مخاطبانو همدردي راپارول کېږي او که هغوی غواړي له دې دردناکه وضعیت څخه خلاص شي، باید راپاڅېږي او هغه نوی وضعیت رامنځته کړي چې دعوتګر یې لاره ورښیي.

دی د خپلې تګلارې د سموالي د ثابتولو لپاره علمي میتودونو ته اړتیا نه لري، بلکې همدا به بس وي چې د خپلې ادعا په تایید کې یو دیني نص ولولي او د توضیح لپاره یې د تاریخ یو خاص تعبیر غوره کړي او په خپله خوښه یې هغه صحنې ځنې بیاتي کړي او خلکو ته یې وښیي چې د ده مدعا ورباندې تاییدېږي.

مثلاً که وغواړي خلکو ته وښیي چې د ده تګلاره به د وګړو اقتصادي ستونزې حل کړي، داسې نه کوي چې په اکاډېمیکو محیطونو کې د معمولو میتودونو په مرسته دلیل ووایي، بلکې د دویمې هجري پېړۍ یو مثال راوړي چې پلانکي مسلمان خلیفه وشول کولی چې په خپل وخت کې خلک داسې سوکاله کړي. تر اوسه پورې چا نه دي لیدلي چې معاصر دعوتګر دې د عمر بن عبدالعزیز یونیم کلنه دوره نه وي یاده کړې او له هغې څخه دې د خپلې ادعا د ثابتولو او د خلکو د قانع کولو لپاره ګټه نه وي اخیستې. حال دا چې اول خو یوه یونیم کلنه دوره د یوې لویې ادعا د ثابتولو لپاره قاطع او هر اړخیز دلیل نه شي کېدای؛ دویم دا چې د هغې دورې په اړه دغه یو دوه روایتونه به څومره د هاغه مهال له واقعیتونو سره اړخ لګوي؛ درېیمه خبره دا ده چې له هاغه وخته تر اوسه پورې ډېر شیان بدل شوي دي نو دا به سمه وي چې د هغوی تجربه تر ننه پورې وغځوو؛ څلورمه خبره، که دا ومنو چې دا تاریخي روایت یو مخ سم دی نو بیا هغه څنګه له دغه تګلارې سره وتړو چې زر کاله وروسته د بل چا له خوا په یو مخ متفاوتو شرایطو کې واړندې کېږي. (۱۰)

که خبره په سیاسي اقتدار پورې وي، ځینې مذهبي دعوتګران د خپلې ادعا د ثابتولو لپاره راساً ځي او د اسلام د تاریخ هغه خاصه دوره یادوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د مسلمانانو عظمت او اقتدار رانښيي. مثلاً که یو دعوتګر په اوسني وخت کې د مسلمانانو د مظلوميت په اړه خبرې کوي، د عباسي خليفه معتصم د دورې هغه نکل بيانوي چې په یوه جنګ کې یوې مسلمانې ښځې ويلي وو: «وا معتصماه» او کله چې دا خبر خليفه ته ورسېد، هغه د دې ښځې او نورو مسلمانو اسيرانو د خلاصون لپاره روم ته قوا ولېږله. کله کله مقاومت او جګړې ته د مخاطبانو د هڅولو لپاره د قطز او بيبرس په شان د ځينو ملکونو د پاچاهانو پر کيسو استناد کېږي چې څنګه يې د جالوت په حالت کې د مغولو پر وړاندې وجنګېدل او هغوی يې مات کړل.

خو څنګه چې په دعوتګري کارونو کې علمي اصول اعتبار نه لري نو کله کله په زړه پورې تناقضونه زېږوي. مثلاً همدا وګړي په بل مناسبت کې بيا د دې لپاره چې وښيي اصلي حقيقت يوازې له دوی سره دی او رقيبانو يې باطله لاره خپله کړې ده، بيا هم د تاريخي شواهدو لمن نيسي او داسې روايت بيانوي چې د اسلام په تاريخ کې ګڼې ډلې او فرقې راټوکېدلې دي چې له اصيل اسلام څخه لرې وې او د اسلام د دښمنانو په خدمت کې واقع شوې دي، په دې ډلو کې معتزله د يوې منحرفې ډلې په توګه معرفي کوي، حال دا چې هماغه عباسي معتصم پخپله معتزلي و. په بل ځای کې بيا کله چې غواړي وښيي چې د حق او باطل تر منځ تقابل د تاريخ په ټولو دورو کې جاري و، د ځينو پخوانيو علماوو نمونې بيانېږي چې د خپل وخت له ظالمو او فاسقو حاکمانو سره يې مخالفت کړی دی او په دې برخه کې يو مشهور مثال به يې د قطز او بيبرس د ملکونو له پاچاهانو سره د عزالدين بن عبدالسلام مخالفت وي.

کله چې مدرسې او د فکر د توليد محيطونه د علمي منابعو او له علمي ميتودونو سره د آشنايۍ له قحطۍ سره مخ کېږي، بيا داسې يوه ګډوډه فضا رامنځته کېږي چې په کې ديني نصوص، تاريخي روايتونه، عصري

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسایل، اقتصادي ستونزې، سیاسي کشمکشونه او ان ژبني او قومي تضادونه د خامو موادو حیثیت غوره کوي او د ایډیالوژۍ د تولید لپاره ورنه کار اخیستل کېږي.

په داسې مدرسو کې د روزل شویو کسانو د ویناوو لحن او چلند یې راښیي چې دوی څومره قهرجن دي ځکه چې ځان ورته حق او نور ورته باطل ښکاري. هغه کسان چې په همدې تفکر سره منبرونو ته لاره مومي، د تبشیر ځای تنفیر ته ورکوي او د آسانوالي ځای سختوالي ته. دوی تسامح د تسلیمۍ په معنا تعبیروي او مدارا منافقت او دوه مخیتوب گڼي؛ محبت ورته د ایمان کمزوري ښکاري او دوستي او نرمښت د مسلمان د شأن خبره نه بولي.

له افراطپالنې سره د چلند سیاستونو ته بیا کتنه

په دې کلونو کې له افراطپالنې سره د تعامل په چاره کې یو ډول گنگوالی لیدل کېږي. نه دولت، نه سیاسي ډلې او نه د افغانستان نړۍوال ترونوال توانېدلي چې په دې اړه ځانگړې ستراتیژي جوړه کړي. څه چې تر ټولو زیاتې پوښتنې پاروي، دا ده چې د افراطپالنې ایډیالوژیکي بُعدونه کمرنگه ښیيل کېږي او قضیه د سیمهییزو بغاوتونو حد ته راټیټېږي. د دوی تصور به دا وي چې د یو ډول پخلاینې زمینه مساعده او د سیاستوالو ستونزه پرې حل شي.

ښایي دوی به هېره کړې وي چې هرڅومره افراطیانو ته باج ورکړل شي، هماغومره به د هغوی فیزیکي ځواک پیاوړی شي او هماغومره به یې روحیه غښتلې شي او د خپل نړۍوال حکومت د جوړولو هوډ به یې لا کلک شي.

د دې ستر گواښ عاملونه مختلف دي او د هغو ځواکونو کړنو ته ورگرځي چې د افراطپالنې پر ضد مبارزه یې پر مخ بیوله. لیکوال په دې کې هېڅ

(c) ketabton.com: The Digital Library

شک نه لري چې د افراطي ډلو بيا ځواکمنېدل، د دوی د ذاتي وړتياوو او توان محصول نه دی، بلکې د دوی د مخالفانو له کمزورۍ او ناکامۍ څخه سرچينه اخلي. ځکه چې دوی د خلکو د ډېرو غوښتنو په تأمينولو کې پاتې راغلي دي؛ يو کارنده او ټينګ نظام يې نه دی رامنځته کړی او د افراطيانو د ټغر د ټولو لپاره يې سمه لاره نه ده غوره کړې.

کله چې خبره د هغې جګړې کېږي چې د يوه ملت له ټولې هستۍ سره لوبې کوي، بايد چې بې پردې او په ډاګه خبرې وشي او د قضيې مبهم او ګنګ ټکي روښانه شي. دا هېواد په جګړه کې اوسېږي. دلته ټول وګړي له جنګ سره سروکار لري، هغه که د جګړې په دواړو خواوو کې دي، که هغه وګړي چې په دې جنګ کې نه دي ښکېل او نه غواړي چې په کې برخه واخلي. دلته ټول خلک د جنګ فضا احساسوي او که وغواړي يا ونه غواړي، په يو ډول سره له جګړې څخه اغېزمنېږي. دوی يا په ټېپي کېدو او وژل کېدو سره، يا له جنګ څخه د وېرې او ډار په وجه، يا د هغو تاوانونو په وجه چې اقتصاد، تجارت او کار و بار ته يې رسېږي، له جګړې څخه تاواني کېږي.

نو بهتره ده چې د دې واقعيت په منلو سره د دې وضعيت په اړه له مناسب منطق سره خبرې وکړو. طالبانو خپل دښمن سم پېژندلی او له هغه سره په چلند کې يې هېڅ شک نه دی کړی خو مخالفان يې نه دي توانېدلي چې د دښمن په تعريف کې او د دښمن د حضور او فعاليتونو د مرکزونو په اړه سره يوه خوله شي. حال دا چې د دښمن روښانه او له ابهام څخه لرې تعريف، په هره جګړه کې د بري لومړنی شرط دی.

همدارنګه طالبانو د خپلو مخالفانو پر ضد په مبارزه کې د وېرې او وحشت داسې فضا رامنځته کړې ده چې د دوی قوت څو ګنه زيات وښيي او له دې لارې د ټولنې هغه زړه نازړه او مترdده برخه په رواني لحاظ د ځان خوا ته ورماته کړي، دا په دې چې خلک به فکر کوي چې طالبان غښتلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او برلاسي دي. رواني جګړه له دښمن سره په مبارزه کې مهمه وسیله ده او څوک یې له اغېزې څخه انکار نه شي کولی. طالبانو د خپلو مخالفانو په ځپلو کې هېڅ شرعي اصل، هېڅ اخلاقي عرف او هېڅ انساني قانون ته غاړه نه ده ایښې او د جوماتونو له الوځولو او د ښوونځیو له سوځولو څخه رانیولې، د ښځو او ماشومانو او بې دفاع وګړو تر وژلو پورې یې هر څه کړي دي. د دوی هدف د دښمن ماتول دي، په هره ممکنه وسیله چې وي.

طالبانو هر هغه څوک په بې رحمۍ سره له خپلې مخې لرې کړي دي چې د دوی له مخالفانو سره یې همکاري یا اړیکه درلوده او ان د هغوی سرونه یې د خپلو مېرمنو او اولادونو په مخ کې پرې کړي دي خو د دوی مخالفانو بیا پر ډېرو هغو کسانو سترګې پټې کړي دي چې له طالبانو سره اړیکه لري او د هغو کسانو پر وړاندې یې غوڅ دریځ نه دی غوره کړی چې له وسله‌والو مخالفانو او غیر مسوولو وسله‌والو ډلو سره یې ارتباط درلودل. د طالبانو مخالفانو د جنګ منطق په پام کې نه دی نیولی. کله یې په پاکستان کې د طالبانو له ملاتړ کوونکو سره مالي مرسته کړې ده او هغوی یې خپل مهم دوستان ګڼلي دي او کله بیا د جګړې په ډګر کې له طالبانو سره ښکېل شوي دي. له یوې خوا یې د طالبانو د مشرانو او قوماندانانو د نیولو پر سر غټې جایزې ایښې دي او له بلې خوا یې د دوی نیول شوي مشران له یوې مودې وروسته بېرته خوشي کړي دي او دا کسان بیا بېرته د جګړې ډګر ته له نوې روحیې سره وردانګلي دي.

د نوي نظام او نویو تحولاتو یوه بریا، د رسنیو آزادي او په ټول هېواد کې د ډول ډول غږیزو، چاپي او لیدیزو رسنیو فعالېدل وو. رسنۍ د طالبانو د حقیقي ماهیت او د هغوی د سیمه‌ییزو او نړۍوالو ملاتړو څېرې بربنډولی شوې چې خلک د دې ډلې له واقعیت سره لا بهتره آشنا شي او له هغوی سره د همکارۍ پر عواقبو ښه وپوهېږي. که سم سیاست په مخ کې نیول

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوی وای، دغو رسنيو کولی شول چې له خشونت او خشونت کوونکو څخه کرکه او له توندلاريتوب او افراطيت څخه ډډه کول په ټولنه کې عام کړي، په تېره بيا رسنيو کولی شول چې د طالبانو اصلي څېره داسې وښيي چې د هغوی په اړه يو ډول ملي او ولسي اجماع رامنځته شي.

په دې لاره به طالبان له ټولنې څخه گوښه کېدل او هغه کسان چې له اوضاع څخه ناراضه وو يا پر نظام به يې نيوکې لرلې، کولی يې شول له مدني او سوله‌ييزو لارو څخه گټه واخلي او خپله مبارزه وغځوي. له دې سره به نور د خپل حق د غوښتلو لپاره طالباني لاره، د نورو د گواښلو لپاره طالباني تعبيرونه او د باج اخيستلو لپاره طالباني چال چلند په ټولنه کې ځای نه شوای موندلی. هېڅا رسنيو، منبرونو او ټولنې ته دا خبره ونه کړه چې موږ په جنگي شرايطو کې يو او جنگي شرايط له طبيعي حالت څخه توپير لري.

په داسې حال کې چې په افغانستان کې هره ورځ لسگونه انسانان قتلېږي، هېڅ څوک دا نه څاري چې په منبرونو کې څه ويل کېږي، رسنۍ څه ور پيغام خپروي، او نور بنسټونه پر کومو بحثونو لگيا دي. خو، طالبان چې هر چېرته وي، ځان د يوه قهار او واکمن ځواک په صفت معرفي کوي او چا ته اجازه نه ورکوي چې د دوی پر ضد ان يوه خبره وکړي. طالبانو دې کار سره خلک مجبور کړي دي چې جبراً د دوی پر حضور او ځواک باور پيدا کړي.

کېدای شي ځينې کسان داسې وانگېري چې گواکې ليکوال د شخړې او جگړې پلوی دی او د سولې او پخلاينې سره يې نه ده جوړه ... البته چې داسې نه ده. زه غواړم فقط دا ووايم چې د لا زياتو وينې بهولو او لا زياتو ناامنيو د ختمولو لاره دا ده چې د خشونت او وينې بهولو له پلويانو سره د دوی په خپل منطق خبرې وشي، په هماغه ژبه چې دوی وربانديې پوهېږي. دا خبره هم له شرع سره اړخ لگوي هم له عقل سره. قرآن مجيد

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلي دي: «فمن اعتدی علیکم فاعتدوا علیه بمثل ما اعتدی علیکم» (یعنې که چا پر تاسو تیری وکړ، تاسې پر هغه هماغسې تیری وکړئ چې ده کړی دی.) هغه باید درد ووینې چې د دردولو په معنا پوه شي او د نورو له دردولو پښېمانه شي. وروسته بیا د سولې او پخلاینې خبره کولی شو او د تفاهم لاره خپلولی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخیستنې:

١- عن أنس، متفق علیه.
٢- رواه البخاري معلقا فی صحیحه، و الحدیث صحیح بشواهده.
٣- اسامة بن زید ته په خطاب کې، چې یو کس یې د شهادت د کلمې تر ویلو وروسته وژلی و، د اسلام د پیغمبر (ص) حدیث: «هلا شققت قلبه» متفق علیه.
٤- وګورئ: ابوحامد الغزالي، فیصل التفرقة بین الاسلام و الزندقة، السبکي، الفتاوي، ٢/ ٥٧٨، ابن حزم، الفصل فی الملل و الأهواء و النحل، ٣٩٢/٣، الشوکانی، السیل الجرار، ٥٧٨/٤.
٥- د غزالي له کتابه پرته دغه درې نور کتابونه ټول فارسي ته ژباړل شوي دي.
٦- عبدالهادي هادف دغه دواړه لیکنې فارسي ته ژباړلې دي او په کابل کې خپرې شوې دي.
٧- وګورئ: عبد الله عزام، فی خضم المعرکة.
٨- وګورئ: سعید حوی، فلنتذکر فی عصرنا ثلاثا، بیروت، دار الارقم للطباعة و النشر، ١٩٣٨.
٩- دا خبر د ١٣٩١ د مني په پای کې د افغانستان د دولت له خولې په رسنیو کې خپور شوی دی.
١٠- وګورئ: عبد الکریم بکار، مقاله فی وجه التبسیط، د مولف رسمي وېبپاڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آسماني دين، د ځمکني واقعيتونو په دايره کې

له ديني مفکورې سره آشنايي

دين د نړۍ په ټولنو په تېره بيا په اسلامي ټولنو کې عمده او اغېزناک عنصر دی. پر دين سمه پوهېدنه ګټوره تمامېدای شي او نا سمه پوهېدنه يې له زيانه ډکې پايلې لرلی شي.

خو دين د وګړو په ژوند کې د دينې مفکورې له لارې تحقق مومي او د موضوع باريکي په همدې کې ده. باريکي او پيچلتيا په دې کې ده چې دلته دوه داسې چارې سره غوټه کېږي چې ذاتاً سره توپير لري. دين قدسي پديده ده چې له پورته عالمه راغلې ده خو ديني مفکوره بيا د بنيآدم د ځمکني ذهن د تفکر او پلټنې محصول ده. نو دين او ديني مفکوره له يوه جنسه نه دي. کله چې هغه قدسي او آسماني پديده د خاورين ذهن په هېنداره کې راڅرګندېږي، د قدسي او ناقدسي پديدو تر منځ پوله ړنګېږي او بيا ډېرو ته يې د بېلولو او تفکيک چاره سختېږي.

د قدسي او غير قدسي مفاهيمو سره ګډېدل او ورته والی خطرناکې پايلې لري چې آخر کې د دين د تحريف او د هغه د ماهيت د بدلېدو سبب کېږي. د قرآن مجيد له نظره اکثره الهي پيغمبران د دې لپاره نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي استول شوي چې بې ديني ختمه کړي، بلکې دې ته مبعوث شوي دي چې انحرافي ديانتونه سم کاندي. دغو ديانتونو په اول سر کې خو آسماني ريښه درلودلې وه خو د پيروانو د غلطو تفسيرونو او تعبيرونو په وجه يا له دين څخه د هغوی د ناروا استفادې په وجه، په دين کې د انحراف زمينه برابره شوې وه. نو، دې وخت کې د بې دينۍ او ديندارۍ تر منځ توپير له منځه تللی و،، بلکې دا حالت تر بې دينۍ لا خطرناکه او تاواني و ځکه چې بې ديني خو سپېڅلې نه وي خو انحرافي دينداري سپېڅلې ګڼل کېږي او څوک وربانديې نيوکه نه شي کولی ځکه چې له قدسي پديدې سره غوټه ده او د پيروانو ولولې راپارولی شي، نو د وګړو د استثمار زمينه برابروي.

د دې لپاره چې پر کږو او انحرافي لارو د ديانت د تللو مخه ونيول شي، بايد دين په علمي او قانون مند ډول وپېژندل شي چې هر وخت د قدسي او غيرقدسي چارو تر منځ پوله څرګنده پاتې شي او يوه د بلې ځای ونه نيسي.

که د نړۍ په مختلفو ځايونو کې د اوسنيو مسلمانانو تر منځ د دين رواج شوي تفسيرونه وګورو نو د هغوی ديني انګېرنې سموونه غواړي. لا هم ډېر ځله ليدل کېږي چې د دين په نامه داسې فتواګانې صادرېږي او داسې فيصلې کېږي چې د دين له لوړو مقصدونو سره په ټکر کې دي. لا تر اوسه هم په دې نامه د خلکو سر او مال د تباهۍ او نيستۍ کندې ته سيخېږي. لا هم د وګړو په منځ کې د مذهب په نامه د تفرقې اور ته لمن وهل کېږي او د فرقه پالنې بازار ښه ګرم دی. لا هم د دين په نامه د داسې کسانو جيبونو ته پيسې اچول کېږي چې د ټولنې په آبادۍ کې هېڅ نقش نه لري. لا هم د دين په نامه داسې بنسټونه جوړېږي چې حاصل يې له وژنو او ورانولو پرته بل څه نه وي.

که وغواړو چې دا وضعيت بدل شي، بله لاره نه لرو مګر دا چې د دين

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اړه علمي بحثونه او میتودیکې شننې وکړو او د عاطفي او احساساتي بحثونو پر ځای یې وکاروو.

په ځینو محدودو مناسبتونو کې به د مذهبي احساساتو راپارول ممکن ښه کار وي ځکه چې احساسات او عواطف هم د بنيآدم د وجود برخې دي او د اړتیاوو پوره کول یې پخپله یوه اړتیا ده. خو د دینداری په لاره کې د احساساتو غلبه او د عواطفو توپاني کېدل او د عقل او بصیرت تتبډل، لوی تاوانونه پېښوي چې پایله یې بربادي ده.

تمه کېدله چې د رسنیو او د ډلهییزو اړیکو د وسایلو له زیاتېدو سره به دا موقع په لاس راشي چې د وګړو پوهه زیاته شي خو څه چې په عمل کې پېښېږي، دا دي چې د شعور او پوهې پر ځای احساسات او شعارونه مخ په بره روان دي. د مخاطبانو د درک او پوهې د لوړېدو نښې نښانې نه ښکاري خو عواطف په تیزی سره مخ په بره درومي او د پوهې او تفکر لپاره میدان وار په وار سره تنګوي.

چېرته چې تفکر مړ شي او استدلال ورک، چېرته چې پلټنه جرم وګڼل شي او پوښتنه عیب، هلته له جهل پرته بل زړی نه شو کرلی او له شخړې او جنګ پرته بل حاصل ترې نه شو اخیستلی.

د دین په اړه علمي مبحثونو ته ورستنېدل او په دې اړه د تحلیلي او تحقیقي خبرو اترو پیلول د مذهبي ټولنو په اساسي اړتیاوو او واجباتو کې حسابېږي. له دې سره به د لارې په سمولو کې له دیندارانو سره مرسته وشي او د دین په نامه د دنیوي او سیاسي ګټو وټو لاره به محدوده شي.

هغه ډلې او ګوندونه چې غواړي د دین په نامه جنګیالي تر لاسه کړي او خپل قدرت وربانديې زیات کړي، د مخاطبانو د فکري ودې مخنیوی د ځان په ګټه بولي او هغوی په ساده یا مُرکب جهل کې ساتي چې هر وخت دوی ته تابع پاتې شي. دوی وېرېږي چې هسې نه پلویان یې کتاب ته مخه کړي او فکر وکړي او بیا پوښتنې وکړي او بیا به دې ته نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي چمتو چې د خپلو مشرانو او مفتيانو خبرې په پټو سترګو ومني.

د عقلانيت وده که د ناوړو استفادو زمينه يو مخ ورکه نه کړي نو ډېره راکمه خو به يې کړي. دا به د هغو کسانو بازار خراب کړي چې د دين په نامه سودا کوي. د دوی په نظر له کتاب سره جنګېدل، د قلم ماتول، د خولو تړل او د ماغزو بندلو هماغومره ضروري دي څومره چې له دښمنانو سره جهاد مهم دی.

که د نن ورځې د اخ و ډب ژورو ته ځير شو نو دا په حقيقت کې د فکر او پوهې پر ضد د جهل او خشونت جګړه ده. د جهالت د معبد کاهنان د هرې هغې ډېوې له بلېدو وېرېږي چې په ان يوه ګوټ کې هم تياره ختموي. هر هغه بحث چې استدلال ته لاره هواروي، دوی قهروي. دوی له هرې هغې ځپې ترهېږي چې د علم او عقل له ودې سره مرسته کوي.

په دې منځ کې له دين سره ډېر ستم شوی دی. د دين په نامه داسې رنګ رنګ جنايتونه او وېروونکي کارونه شوي دي چې د دين له اساسي موخو او مقصدونو سره هېڅ تړاو نه لري. دا ستونزه دومره لويه ده چې ځينو هغو وګړو چې د دين په اړه يې مطالعه کمه وه، کله کله يې پخپله دين تر پوښتنې لاندې راوستی او داسې تصور يې کړی دی چې ګواکې دا جنګونو او جنايتونو به له دين څخه الهام اخيستی وي. دوی ته ان داسې تصور پيدا شوی دی چې کېدای شي د دين په پرېښودلو سره به تر دې هوسا او بې جنجاله ټولنه ولرو.

همدا اوس هم د نړۍ په ګوټ ګوټ کې داسې وګړي شته چې د ديني انګېزې پر اساس د راولاړو شويو شخړو او تاوتريخوالو له عواقبو څخه د خطر اعلان کوي. دوی په عاجزۍ سره غواړي چې دې وضعيت ته د پای ټکی ولګول شي، ان که د دين له يو مخ ختمولو او بې دينۍ ته د مخه کولو په بيه تمام هم شي.

هغه دينداران چې خپل دين يې د پوهې او تفکر پر اساس پېژندلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

او غوره کړې دی، باور لري چې د دیني تفسیرونو او انګېرونو په سمولو سره کولی شو ډېرې ناخوالې ختمې کړو، بې له دې چې د دین څنګ ته وهلو ته اړتیا پېښه شي. موږ کولی شو هم دینداري وکړو، هم له نورو سره په مهربانۍ او عاطفې سره وچلېږو او هم د ټولنې ستونزو ته د عقل او پوهې په مټ حل لارې پیدا کړو.

د دې ډلې په نظر، دین د بنيآدمانو په ژوند کې ډېر برکتونه لري او دا برکتونه یې همداسې پراخ او دوامدار پاتې کېدای شي خو شرط یې دا دی چې د پوهې د غوړېدا مجال وي او تفکر او استدلالي بحثونو ته لاره هواره شي.

البته ډېرو هڅو ته اړتیا ده چې اوسنی وضعیت بدل شي او د دیانت لپاره بهتره شرایط پیدا شي. په دې لاره کې یو مهم ګام له دیني مفکورې او د هغې له ځانګړنې سره آشنایي ده چې باید پر مشخصو اصولو او ضوابطو ولاړه وي.

دین او دیني مفکوره

دین هغه پیغام دی چې د خدای له لوري پیغمبر ته رسېدلی او هغه بیا خپلو پیروانو ته ابلاغ کړی دی. د دې پیغام د ډول او ماهیت په اړه د اسلام په تاریخ کې پېچلي کلامي بحثونه او مهمې څېړنې شوې دي چې باید جلا وسپړل شي. خو د ژبې په متني قالب کې د دې پیغام د ځای موندلو په اړه ټولې اسلامي فرقې او مذهبونه سره یوه خوله دي.

د دین له لومړنې جوهر سره د دیندارانو تعامل یوازې او یوازې د همدې ژبني متن له لارې کېدی شي. د الهي پیغام د پوهېدو په خاطر د دوی ټولې هڅې باید د همدې ژبني متن پر پوهېدا تمرکز ولري. د مسلمانانو لپاره دا ژبنی متن همدا قرآن مجید دی. ځینې اسلامي فرقې په تېره بیا اهل حدیث او سلفیان، نبوي حدیثونو ته هم د قرآني متن په اندازه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اهميت قايل شوي دي خو په دې توپير چې د حديث قرائت تعبدي بڼه نه لري او هاغسې چې د قرآن په تلاوت سره عبادت کېږي، په دې لاره عبادت نه شو کولی.

دغه فرقې له دې توپيره پرته د قرآن او حديث تر منځ په نورو مهمو توپيرونو قايل نه دي، په تېره بيا د عقايدو او احکامو لپاره د حجت په توګه دواړه يو شان ګڼي. دوی دا مني چې دا دواړه د ثبوت په لحاظ په يوه درجه کې نه دي او د قرآن مجيد آيتونه قطعي الثبوت دي؛ حال دا چې اکثره حديثونه له متواتر (لفظي يا معنوي) حديثونو پرته قطعي الثبوت نه دي. البته دا خبره پخپله مهمه ده چې د اسلام په تاريخ کې يې د فقهاوو، متکلمانو او محدثينو تر منځ مهم بحثونه او مشاجرې رامنځته کړي دي. د دې بحثونو د جزياتو بيان خپل علمي ارزښت لري خو دلته غواړو بلې موضوع ته ورشو او هغه د دين او ديني مفکورې رابطه ده.

که دا ومنو چې دين په اوله درجه د قرآن مجيد تعاليم دي او په دويمه درجه د نبوي حديثونو تعاليم، نو ديني مفکوره د لومړۍ درجې متنونو د فهم او پوهېدا لپاره د دين د پيروانو هڅه ده. په حقيقت کې د وحي د نزول له هماغه لومړيو کلونو څخه ديندارانو د ځينو آيتونو او حديثونو په پوهېدا کې ستونزې لرلې او مطمين نه وو چې په مطلب يې سم پوه شوي دي که نه ځکه خو به پيغمبر ته ورتلل او پوښتنې به يې کولې چې د دې متنونو حقيقي معنا او مقصد ته ځان نږدې کړي.

له هماغه وخته د ځينو آيتونو او حديثونو په فهم کې د مسلمانانو تر منځ يو ډول توپير ليدل کېده. د دې توپير عاملونه مختلف وو لکه د وګړو په ذکاوت او هوښيارتوب کې، د دوی په پوهه او تجربه کې يا په بهرنيو شرايطو کې توپير چې د الحاقي قراينو په حيث يې کولی شول د ژبني متن پر پوهېدا اغېزه وښندي. د اسلام پيغمبر پخپله د فهمونو دغه توپير تاييد کړ او ويې فرمايل: «رب مبلغ أوعی من سامع» يعنې: داسې به ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېښېږي چې هغه څوک چې زما پيغام د نورو په وسيله ورته رسېږي، تر هغو کسانو به زما په مقصد ښه پوه شي چې پيغام يې پخپله له ما څخه اورېدلی دی. (۱) او په بل ځای کې يې وفرمايل: «فرب حامل فقه إلى من هو أفقه من و رب حامل فقه ليس بفقيه» يعنې: ډېر ځله به يو څوک داسې چا ته يو علم رسوي چې هغه به تر ده پوه وي او تر ده به په دې علم ښه پوه شي او ډېر ځله به داسې څوک يو علم لېږدوي بې له دې چې پخپله يې د پوهېدا وړتيا ولري. (۲)

له دغو روايتونو څخه پوهېدلی شو چې ان د اسلام د تاريخ په هماغه لومړنيو ورځو کې هم دينداران د دين د پيغام او د هغه د مقصد په پوهېدو کې يو شان نه وو او سره له دې چې ټولو هڅه کوله چې په دې پيغام لا ښه وپوهېږي خو دا برى د ټولو په برخه نه کېده.

د مسلمانانو په منځ کې د پيغمبر حضور يوه ځانګړې او استثنايي دوره وه ځکه چې هلته يو مرجعيت و چې د اړتيا په وخت کې دې څوک ورشي او خپل شک او ترديد لري کړي او هغه ابهام چې د دين په فهم کې ورته پيدا کېږي، ختم يې کړي. خو تر هغوی وروسته د وحي ور وتړل شو او د اجتهاد ور پرانيستل شو.

اجتهاد يعنې د ديندارانو هڅه او د دين د لومړۍ درجې متنونو د مقصدونو د پوهېدا لپاره د خپل درک او فهم کارول. دا لړۍ د اسلام له هماغه صدر څخه پيل شوی و او تر دې دمه دوام لري. په دې برخه کې څه چې ټول عالمان او د نظر خاوندان ورباندې اتفاق لري، دا دي چې د اهل دين اجتهادونه ټول ظني او احتمالي اړخ لري او هېڅ اجتهادي چاره د قطعيت درجې ته نه شي رسېدلی او هېڅوک حق نه لري چې ادعا وکړي د هغه اجتهاد حتماً او قطعاً د دين مطلوب ليدلوری دی، بلکې يوازې دومره ويلی شي چې ده له ديني متنونو څخه همدا فهم بود کړی دی او ګومان کوي چې د دين نظر به همداسې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که پر دغه اصل سم پوه شو نو د ډېرو فکري ګډوډيو مخه به ونيول شي ځکه چې نن سبا ډېر اوربدل کېږي او ليدل کېږي چې هر څوک له هر ټريبيون څخه په جرأت سره وايي چې د دې يا هغه کار په اړه د اسلام حکم دا دی. کله چې ويل کېږي «د اسلام له نظره» دا به يوازې هله سمه وي چې دغه حکم په قطعي الثبوت او قطعي الدلاله متن کې راغلی وي، يعنې د قرآن مجيد په يوه آيت يا په متواتر حديث کې او هغه هم په داسې عبارت سره چې د بل ډول تأويل يا توجيه هېڅ امکان نه وي او هماغه حکم په کې تصريح شوی وي.

غير له دغو موردونو څخه نور که هر څوک ادعا کوي چې د اسلام حکم داسې دی، په علمي لحاظ او د هغو اصولو پر اساس چې فقهاوو او لويو عالمانو د اسلام په ټول تاريخ کې وربانديې اجماع لرلې ده، هسې ادعا به وي او دا به ښيي چې دا سړی په شرعي قواعدو نه دی خبر.

نن سبا ډېر کسان ځان ته حق ورکوي چې د ډېرو اجتهادي مسايلو په اړه لکه ديموکراسي، سيکولريزم، ليبراليزم، د بشر حقونه، د ښځو حقونه، د ماشومانو حقونه، مدني حقونه، ټولنيز عرفونه او عادتونه، فرهنګې چارې، سياسي مسألې، نړۍوال اړيکي او ... چې په اړه يې هېڅ آيت او قطعي الدلاله حديث نشته، په جرأت سره ووايي چې د اسلام نظر داسې دی او الهي شريعت داسې حکم کوي. حال دا چې د دوی په استدلال کې د شريعت د حکم د پوهېدا لپاره هېڅ قطعي سند نه وي ځکه چې دا يوازې له آيتونو او روايتونو څخه د دوی برداشت دی او د ګومان بڼه لري.

تر دې لا خطرناکه هغه دی چې د بنيآدمانو د وژلو او د هغوی د کورونو د ورانولو خبره په منځ کې وي او د دين د قطعي احکامو پر اساس، هر ديندار انسان مکلف دی چې په دې برخه کې خورا زيات احتياط وکړي او له هر عمل او د هر حکم له صادرولو څخه ډډه وکړي، تر څو پورې چې کافي دقت يې وربانديې نه وي کړی او قطعي دليل يې ورته نه وي پيدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي. ځینې په بې پروایۍ سره ځان ته حق ورکوي چې فتوا ورکړي او خپل شخصي یا ګوندي نظرونه په بې شرمۍ سره د شریعت حکم وبولي.
اجتهاد په خپل ذات کې ارزښتمنه هڅه ده خو دا چې ماهیت یې ظني (ګوماني) دی نو د اجتهاد په برخه کې د ګډوډیو د مخنیوي لپاره له هماغه پخوا وختونو څخه لویو مسلمانو عالمانو هڅه وکړه چې قواعد او اصول ورته وضع کړي او دا مشخص کړي چې که څوک د دې اړتیا احساسوي چې د نویو راپیدا شویو موضوعاتو په اړه د شریعت حکم بیان کړي نو وار له مخې باید د دې کار وړتیا ولري.
د اجتهاد لپاره ځینې شرطونه په پام کې نیول شوي دي چې ځینې یې درون دیني جنبه لري او ځینې یې بیرون دیني. معنا دا چې هم باید ځینې دیني علوم زده شي او هم ځینې هغه علوم چې دیني نه دي خو د هغو موردونو او شرایطو د پوهېدو لپاره په کارېږي چې په اړه یې شرعي حکم صادرېږي.
اجتهاد درجې لري او هغه کسان چې دا کار کوي، ټول په یوه کچه نه دي. اجتهاد پخپله تجزیه منونکې چاره ده، معنا دا چې کېدای شي یو څوک په یوه خاصه برخه کې د اجتهاد وړتیا ولري خو په بله برخه کې به یې نه لري. خو خبره دا ده چې اجتهاد د شریعت د احکامو په اړه د مومنانو احتمالي او ظني فهم دی او هېڅکله د دین او شریعت ځای نه شي نیولی.
په دې حساب سره، دیني مفکوره د شرعي احکامو او د دین د نظر د پوهېدو لپاره د اجتهادونو او د بنيآدمانو د ذهني هڅو محصول دی. ټول هغه کتابونه چې د قرآن د تفسیر، د نبوي حدیثونو د شرحې، د فقهي د احکامو او فتوا، علم کلام او عقاید، تصوف او عرفان، اسلامي تربیه او اخلاقو او نورو اسلامي علومو په اړه لیکل شوي یا لیکل کېږي، سره له دې چې د علمي هڅو په حیث د قدر وړ دي او د اسلامي ټولنې علمي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او فکري پانګه زياتوي خو هېڅ يو يې هم د اجتهادي چارو له دايرې څخه بهر نه دی. دغه ټول کتابونه د دين د پوهېدو لپاره د هڅو هېنداري دي. په دې ټولو کې هغه اجتهادونه راغلي چې هېڅ عصمت او قداست نه لري او تر نقد او ارزونې پورته نه دي.

دا لويه تېروتنه ده چې ځينې ديندارانو ديني مفکوره له دين سره يو شان ګڼي او هغو کتابونو ته چې د مومنانو په لاس ليکل شوي دي، د دين د لومړۍ درجې متنونو په اندازه اهميت ورکوي. په دې کار سره هم پخپله دين ته تاوان رسوي او هم د خلکو ژوند له پرېشانيو سره مخ کوي.

د ديني مفکورې د راپيدا کېدو بهير

ديني مفکوره د ديندارانو د فکري يا عملي اړتياوو په نتيجه کې راپيدا شوې ده. دوی د دغو اړتياوو د پوره کولو لپاره د دين د لومړۍ درجې منابعو ته مراجعه کوي. تر هغې پورې چې ديندارانو له خاصو ستونزو سره مخ نه شي، خاصې پوښتنې هم نه راولاړېږي نو خاص ځوابونه هم نه غواړي.

خو د ديندارانو ټولنه، د هرې بلې انساني ټولنې په څېر تل له ستونزو سره مخ وي ځکه چې د ژوند بدلونونه او هغه شخړې چې د انسانانو تر منځ راټوکېږي، نوې غوښتنې او نوې معضلې رازېږوي چې لزوماً مشخصې حل لارې غواړي.

دغه اړتياوې که فردي وي لکه په عبادتونو او په کورنيو قضيو پورې تړلې چارې، که ټوليزې وي لکه سياسي او اقتصادي قضيې او که فکري اړتياوې وي لکه علمي مبحثونه چې هر وخت له ډېرو پوښتنو او ابهامونو سره مله وي، ديندارانو اړ باسي چې د حل لارې د موندلو لپاره دين ته مراجعه وکړي. په تېرو وختونو کې چې علومو کافي وده نه وه کړې، ډېرو ديندارانو به د هرې چارې په خاطر دين ته مراجعه کوله او غالباً له دين

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه د توقعاتو پوله په علمي ډول سره نه وه ارزول شوې.
نن سبا چې ځینې ټولنیزې او ان فردي ستونزې د نورو علومو لکه طب، ارواپوهنه، ټولنپوهنه، سیاسي علوم، حقوق، مدیریت، زراعت، صنعت، انجینیري او نورو په مرسته حل کېدای شي نو له دین څخه د توقعاتو پوله هم، لا جوته شوې ده.
خو پخوا داسې نه وو او ډېرو دیندارانو به همدا چې له هرې ستونزې سره مخ شول، سم له لاسه به یې دین ته مخه کړه چې ژر او په آسانۍ سره ځواب واوري او حل لاره ومومي. تر ټولو ځرگنده بېلگه یې په صدر اسلام کې د «حکمیت» موضوع ده چې له څلورم راشد خلیفه سره د شخړې او جگړې لپاره سند شوه.
تاریخي مطالعې یې ښیي چې هاغه مهال د اختلاف او شخړې اصلي دلیل دا و چې د اسلامي فتوحاتو په وجه د قواوو توازن له منځه تللی و او د عربو قبیلو تر منځ ځینې ځنډنې او خو سوه کاله پخوانۍ سیالۍ په کې بیا په نوې بڼه رابرسېره شوې وې.
کېدای شو د دې ستونزې په اړه په عقلاني لارو چارو بحثونه او خبرې اترې شوې وای او یوه چاره ورته پیدا شوې وای خو دا چې د مسلمانانو تجربه خامه وه او داسې بنسټونه نه وو چې داسې چارې سمبال کړي نو دا قضیه شدیداً ساده کړای شوه او دین ته راجع شوه. له دې سره ادعا وشوه چې د هرې ستونزې د حل لپاره باید د دین لمن ونیول شي.
دا ستونزه اساساً دیني نه وه، بلکې سیاسي – ټولنیزه ستونزه وه چې د سیاسي قدرت په ترکیب کې د هرې قبیلې له برخې او له اقتصادي منابعو څخه د دوی له ونډې څخه رازېږېدلې وه او د حل غوره لاره یې، بې له دې چې د مقدساتو پښه په کې رادننه شي، بې پردې او مخامخ عقلاني خبرې اترې وې. دې ستونزې ته په دې نیت دیني رنگ ورکړل شو چې خبره آسانه کړي خو په عمل کې یې ستونزه لا پېچلې کړه ځکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د فيزيک او ميتافيزيک د پولو ګډول، قضيه لا پېچلې کوي.

همدا وجه وه چې په کم وخت کې د ديندارانو تر منځ لوی درز پيدا شو او د خوراجو فرقې په اعتقادي لحاظ خپله لاره له نورو مسلمانانو څخه بېله کړه او د وخت په تېرېدو سره نورې فرقې هم راوزېږېدې او د مسلمانانو تر منځ لا ژور درزونه پيدا شول چې شديدې شخړې ورپورې غوټه وې.

دغه مشهوره بېلګه يې راښيي چې خلک څرنګه د خپلو فردي يا ټوليزو ستونزو د حل لپاره دين ته مراجعه کوي خو دا چې دين د هرې نوې راټوکېدلې موضوع لپاره وار له مخې صادر شوي حکمونه نه لري نو اجتهاد ته لاره پرانيستل کېږي چې د هماغه موضوع په اړه د دين حکم ولټوي.

دا ډول هڅې هماغه بهير دی چې نتيجه يې د ديني مفکورې پيدا کېدل دي.

خو ټوله قضيه دومره آسانه نه ده. کله چې خلک غواړي د خپلو ستونزو حل د دين په لومړۍ درجه منابعو کې ولټوي، دا هڅه يې له څو نورو ستونزو سره مله وي چې کله کله پرې خبر وي خو اکثره وخت خبر نه وي.

يوه ستونزه دا ده چې پخپله خلک له متفاوتو او احياناً متضادو توقعاتو سره د دين لومړۍ درجې منابعو ته مراجعه کوي او هغه ځواب چې دوی يې غواړي، د همدغو توقعاتو او تمايلاتو په نتيجه کې ورته پيدا کېږي. دا چې دينداران بشري موجودات دي نو د اړتياوو، غوښتنو، هوسونو او ... له پېچلي ترکيب سره يې سر و کار دی او دين ته يې مراجعه هم د همدې پېچلي ترکيب زېږنده وي. په همدې وجه هر څوک داسې ځواب مومي چې د ده له حال، اړتيا او غوښتنې سره مناسب وي او له هغو ځوابونو سره کار نه لري چې د ده له وضعيت سره تړاو نه لري. هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځوابونه او حل لارې چې د اجتهاد تر هڅو وروسته ځينو ديندارانو ته پيدا کېږي، غالباً له هغو ځوابونو سره متفاوت او ښايي متناقض وي چې ځينو نورو ديندارانو ته پيدا شوي دي.

دويمه ستونزه دا ده چې ټولنيز شرايط هم هماغسې او لا زيات پېچلي دي. څنگه چې انسانان د اړتياوو او غوښتنو رنگارنگ او پېچلې ترکيب لري، هماغسې انساني ټولنه هم د بېلابېلو مناسباتو په لرلو سره لا شديد ترکيب لري چې اجازه نه ورکوي حق او باطل، خير او شر، گټه او تاوان په آسانۍ سره ټولو ته يو شان ښکاره شي.

د ټولنيزو شرايطو پېچلتيا کله کله تر دې حده وي چې ان د قوم تر ټولو لوی عالمان او عقلمندان هم د ښه او بد او حق او باطل په تفکيک کې پاتې راځي او په قطعي او نه ردېدونکې بڼه نه شي ويلی چې د خير او شر تر منځ پوله کومه ده.

کله چې وگړي د داسې پېچلي شرايطو د فشار په وجه ديني متن ته مراجعه کوي، په اول سر کې تمه لري چې ژر به له حيرانتيا او لالهاندۍ څخه خلاص شي او د دين په مرسته به څرگنده حل لاره ومومي خو په عمل کې د هماغه پېچلتياوو په وجه، څرگند او بې ابهامه ځواب نه مومي. دوی ظاهراً دين ته مراجعه کړې ده چې له دين څخه خپل ځواب وموموي خو په حقيقت کې تللي دي چې د خپلې خوښې وړ ځواب د دين په خوله کې کېږدي او خپلې غوښتنې په دين باندې تاييدې کړي.

درېيمه معضله چې هماغومره اهميت لري، دا ده چې د دين د لومړۍ درجې متنونه تأويل منلی شي. دا چې ديني متن د بشر په ژبه عرضه شوی دی نو د ژبې له کړنو نه شي خلاصېدای. د بشر ژبه نيمگړتياوې لري او د ويناوال د مقصود په رسولو کې هر وخت بريالۍ نه وي. معنا دا چې ژبه هغه ظرف دی چې د معنا د رسولو حد اقل وړتياوې لري ځکه چې د لفظ او معنا نړۍ ماهيتاً سره متفاوتې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېرې معناګانې دي چې وېناوال يې نه شي کولی د الفاظو په قالب کې بيان کړي. څومره چې معنا نازکه او لطيفه وي، هماغومره د الفاظو په قالب کې په سختۍ سره ځايېږي. لفظ کولی شي د معنا هغه برسېرنه برخه او ځينې بُعدونه يې راونغاړي او هماغه مخاطب ته ولېږدوي خو هېڅ ضمانت يې نشته چې د معنايي منظومې ټول پوړونه دې راونغاړي.

خو خلک يوازې د شارع له خوا له صادر شوي لفظ سره سر و کار لري او تر دې ورهاخوا هېڅ لاره نشته. هېڅوک داسې لاره نه لري چې ورباندې د ديني متن د وېناوال باطني عالم ته ځان ورسوي او ټول مقصود يې بشپړ او په کمال سره درک کړي. له لفظونو سره تعامل هغه يوازينی کار دی چې په دې برخه کې ممکن دی.

دا چې لفظونه په ذاتي ډول نيمګړتياوې لري او مخاطب ته ابهامونه پيدا کوي، نو د توجيه او تأويل لپاره زمينه برابروي. د اسلام په تاريخ کې ډېرې هڅې شوې دي چې له لفظونو سره تعامل ته قانوني چوکاټ جوړ شي او د تفسير او تأويل د ګډوډيو مخه ونيول شي. د دې کار لپاره ځينې علوم لکه نحو، بلاغت او د فقهې د اصولو او د کلام ځينې برخې رامنځته شوي دي. دغه هڅې چې په علمي او منضبط ډول تر سره شوې دي، په خپل ذات کې ارزښتناکې دي او پر اسلامي تمدن يې ښکاره اغېزه ښندلې ده. خو دا په دې معنا نه ده چې ګواکې هغه ستونزې به لرې شوې وي چې د لفظونو د نه وړتيا په وجه راولاړېږي، يا د توجيهاتو او تأويلاتو ور دې تړل شوی وي، او د ديني مفکورې له ډګره دې د ابهامونو کډه بار شوی وي.

د لفظ معضلې د هغه په ذاتياتو پورې تړلې دي او تر هغې پورې چې بشر له لفظونو او عبارتونو سره سر و کار لري، دا ستونزه به پاتې وي او دا تمه چې يوه ورځ به دا وضعيت بدلېږي، بې اساسه خيال دی.

نو، ديني مفکوره د پيدايښت په لاره کې له دې ستونزو سره لاس او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرېوان پاتې شوې ده. که د موضوع تفصیلاتو ته ورشو نو له لا نورو څانګو سره به يې مخ شو.

دې بهیر ته په پام سره به متوجه شو چې دیني مفکوره له څرنګه ناهوارې لارې تېرېږي او کمزورۍ يې څه ډول دي.

د ديني مفکورې ځانګړتياوې

د ديني مفکورې ځانګړتیاوو ته پام ځکه مهم دی چې موږ ته دا توان راکولی شي چې ديني فکر له دين څخه بېل کړو او وېې پېژنو. په حقیقت کې یو له هغو تېروتنو څخه چې په اسلامي – ديني ټولنو کې ډېرې باب شوې دي، د دين او ديني مفکورې تر منځ التباس دی.

ديني مفکوره د دیندارانو له ذهن او ضمیر څخه راټوکېدلې او د دوی له پوهې او مفکورې څخه راڅڅېدلې ده، حال دا چې دين سره له دې چې د انسانانو په عالم کې څرګندېږي خو په خپل ذات کې ماورايي (د بل عالَم) دی. خو ديني مفکوره بیا ماوراېي منشأ نه لري او سره له دې چې د موضوع په لحاظ کېدای شي په میتافیزیکي چارو او غیبي او غیر متعارفو قضیو پورې وتړل شي خو د پیدایښت په لحاظ په پورتني عالم پورې نه ده تړلې. ځینې دینداران باور لري چې د ديني مفکورې ځینې برخې هم لکه الهام او مکاشفه ماورايي منشأ لري او ګومان کوي چې د اعتبار په لحاظ تر نورو علومو او فکري قضیو برې دي. خو په حقیقت کې دا باور پر قوي دلیلونو نه دی بنا شوی او سره له دې چې الهام منل شوې چاره ده او کولی شو په معرفتي مبحثونو کې ورته ځای ورکړو خو معمولاً که چا ته الهام هم وشي نو فردي مسأله به وي او د علمي تیوریو په څېر ورسره چلند نه شو کولی. دې مبحث ته ورننوتل به مو له اصلي موضوع لرې کړي او باید جلا وڅېړل شي خو دلته به همدا اشاره بس او البته لازمه وي چې الهامونه او خوبونه او هر هغه علم چې په دې غیرمتعارفو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لارو تر لاسه کېږي، د هغوی اعتبار په ډېرو دقیقو او باریکو شرایطو پورې تړلی وي او هېڅکله به د علمي محصولاتو ځای ونه نیسي او خلک به له متعارفو علومو بې نیازه نه کړي. دا به لویه تېروتنه وي چې په عمومي ډګر کې داسې چارو ته لاره خلاصه شي او فرضاً د خوب یا د الهام یا مکاشفې د ادعا پر اساس دې د جنګ فتوا یا بل داسې حکم صادر شي چې د نورو انسانانو برخلیک ورپورې غوټه وي. که دا چارې اعتبار هم ولري، یوازې به پخپله هماغه شخص ته اعتبار ولري او بس.

د بنيآدمانو ذهن او ضمیر چې د دیني مفکورې د پیدایښت منشأ ده، له تېروتنې پاک نه دي او یوازې په دې خاطر چې د دین په اړه فکر کوي، له عیب، نیمګړتیا او ښویېدا څخه خلاص نه شي ګڼل کېدای. تفکر پخپله انساني عمل دی نو د نورو انساني عملونو په شان دا هم خپل عیبونه او نیمګړتیاوې لري.

خبره دا نه ده چې دیني مفکوره په دې خاطر چې د انسان له ذهن او ضمیر څخه راټوکېدلې ده نو خامخا به صواب او یا قطعاً خطا وي. د انساني مفکورو صواب او خطا په نورو شرایطو پورې تړلي دي او باید په علمي معیارونو وسنجول شي. د یوې مفکورې دیني والی یوازې په دې دلیل چې دیني مفکوره ده، د هغې پر اعتبار یا بې اعتبارۍ تاثیر نه لري. یوه عامه تېروتنه چې د ځینو روښانفکرانو په منځ کې شایع ده، دا ده چې دیني مفکوره علمي (علم په خاصه معنا) نه ده نو هېڅ اعتبار نه لري او ګواکې غیرعقلاني او خرافه ده. د مفکورې دیني والی نه یې اعتبار زیاتوي، نه یې کموي؛ بلکې له هغو تیوریو سره یې یو شان کوي چې په نورو برخو کې د انسان له ذهنه له راټوکېدلې دي. نن سبا د هرې تیورۍ د اثبات یا ابطال لپاره ځانګړي میتودونه او ګڼې علمي لارې چارې شته چې په دې برخه کې له څېړونکو سره مرسته کوي.

د دیني مفکورې بله ځانګړنه دا ده چې د خاصو تاریخي – اجتماعي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شرایطو محصول ده او په واقعیت کې د هماغه شرایطو په څواب کې رامنځته شوې ده. د اکثرو دیندارو عالمانو په نظر، دین سره له دې چې رنګ او بڼه به یې د تاریخي شرایطو نښې نښانې لري خو جوهر یې تر تاریخ ورهاخوا او پورته دی. خو دیني مفکوره بیا داسې نه ده او کاملاً تاریخي محصول دی او هېڅ داسې عنصر په کې نشته چې تر تاریخ ورهاخوا (فراتاریخي) دې وي.

کله چې وایو تاریخي محصول، معنا یې دا نه ده چې د خلوص تمه دې ځنې ونه لرو. د هرې فرقې او هر مذهب دیني مفکوره که له دې نظره وسنجول شي، وبه لیدل شي چې د خپل پیدایښت په تاریخ کې تر کومه اندازه د ځانګړو سیاسي – اجتماعي شرایطو تر اغېزې لاندې راغلې ده. دیني مفکوره د ورځنیو شرایطو عکس العمل دی، په تېره بیا هله چې خاص کړکېچونه رامنځته شوي او خلک یې اړ ایستلي دي چې د وتلو لاره ومومي.

د سیاسي قدرت دستګاوې، مسلط فرهنګي بحثونه او څواکمنې ایډیالوژۍ د دیني مفکورې پر بڼه او جوړښت باندې خپل خپل اغېز لري. البته په هره مذهبي ډله او بهیر کې د دې شي د ریښو معلومول تخصصي کار دی چې یوازې په علمي لارو چارو او وسیلو سره یې کولی شو. خو په هر حال، که دا راڅرګنده شي چې د دیني مفکورې هره برخه یا څانګه د کوم تاریخي واقعیت په غبرګون کې رامنځته شوې ده، په آسانۍ سره یې په وجودي فلسفې باندې پوهېدلی شو. همدارنګه په لا آسانۍ سره کولی شو دا وارزوو چې اوس چې هغه تاریخي دوره تېره شوې ده نو لا هم دا مفکوره په کار راځي که نه. معنا دا چې د هغو دعواوو ډېره برخه چې د مذهبي فرقو تر منځ رواني دي، هغو تاریخي شرایطو ته ارجاع شي چې دا دعوې په کې راټوکېدلې دي نو د حل لپاره به یې لا عقلاني لارې چارې پیدا شي. د شیعه او سني، صوفي او سلفي، معتزلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اهل حديث او نورو تر منځ دعوې، د اوليه تاريخي شرايطو په تحليل سره او دې نتيجې ته په رسېدو سره چې دغه دعوې په هماغه خاصه زمينه کې معنا لرله، هم د پوهېدا وړ ګرځي او هم د حل کېدو وړ.

نننۍ نسلونه کولی شي وپوښتي چې هغه څه چې په نورو او په کاملاً متفاوتو تاريخي شرايطو کې پېښ شوي دي، له موږ او زموږ له اوسنيو اړتياوو سره څه تړاو لري او زموږ د نن ورځې کومه ستونزه ورباندې حل کېدای شي. د دغو دعوو اور ته لمن وهل به زموږ اوسنۍ وضعيت ښه کړي که به يې لا کړکېچن کاندي.

د ديني مفکورې درېيمه ځانګړنه د هغې تکاملي بهير دی. څرنګه چې ټول علوم له يوه خاص ځای څخه پيل شوي او ورو ورو يې د تکامل لاره وهلې ده، ديني مفکوره هم هماغسې ده. هېڅ ديني – فکري منظومه نشته چې له پيله دې د نه تجزيه کېدونکي کُل او د يوې کاملاً منظمې دستګاه په حيث رامنځته شوې وي. د هر ديني مذهب د تاريخي بهير مطالعه يې رانښيي چې د ډېرو نورو طبيعي پديدو په شان لومړی په کې د يوه فکر نطفه زرغونه شوې او موده وروسته يې د زېږېدو وخت رارسېدلی، بيا يې ورو ورو د ماشومتوب پړاو تېر شوی، غښتلی شوی، غوړېدلی او وروسته ځای پر ځای درېدلی او وروسته يې پيروانو جسد پر اوږو کړی دی. غالباً هرې ديني – فکري منظومې ته هله د راڅوکېدو فرصت پيدا شوی دی چې پخوانۍ منظومې د زماني – مکاني شرايطو د پوښتنو په ځوابولو کې پاتې راغلې او د نوې خبرې د کولو وس يې نه دی لرلی.

د ديني مفکورې د تکاملي توب يو دليل دا دی چې ډېرې قضيې په کې له نورو (غيرديني) علومو په تعامل کې رامنځته شوې ده. نورو علومو د وخت په تېرېدو سره ځانګوړې شوې دي او په کمي او کيفي لحاظ غوړېدلي دي. ديني مفکوره هر وخت له غيرديني علومو څخه تغذيه شوې ده. تفسير، فقه، کلام، حديث، عرفان او نور علوم ټل په يوه نه يوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بڼه د خپل وخت د علومو تر اغېزې لاندې پاتې شوې دې. په دغو علومو کې هر بدلون ژر یا په ځنډ سره پر دیني علومو اغېز ښندلی دی.

د دیني مفکورې تکاملي بهیر ته کتنه، ننني دیندارانو ته دا جرأت ورکوي چې هغوی هم د دیني مفکورې په ننني تکامل کې ونډه واخلي او د مکرراتو له تکراره چې نن سبا په ډېرو مدرسو او د دیني علومو په حوزو کې روان دی، یو ګام مخته لاړ شي.

که هغه عاملونه سم مطالعه شي چې د دیني مفکورې پر تکامل اغېز ښندي، دا لاره به خلاصه شي چې د دیني مفکورې د خړوبولو لپاره لا زیات علوم وکارول شي او د خلکو د عملي یا فکري ستونزو په هوارولو کې یې ورتیا لازیاته شي.

که د دیني مفکورې ځانګړنې هماغسې چې یادې شوې، سره ښنګ په ښنګ کې کېښودل شي، یوې لویې نتیجې ته به ورسېږو او هغه دا چې د دین برعکس، دیني مفکوره انساني – تاریخي – غیرقدسي محصول دی چې د تېروتنې احتمال په کې شته او د اعتبار د دورې تېرېدل یې عقلاً او نقلاً مطرح دي.

غیرقدسي او محتملاً په تېروتنو لړې مفکورې د انسانانو د نورو فکري تولیداتو په څېر په تېره بیا په هغو ټولنو کې چې مذهبي باورونه پرې حاکم دي، استعمالېدلی شي. په داسې ټولنو کې به معمولاً هر تحول او اصلاح په یو ډول نه یو ډول له دین او دیني مفکورې سره تړاو ولري. خو که یادې شوې ځانګړنې هېرې شي، د دیني مفکورې او دین تر منځ پوله به رنګه شي او بیا به د دې پر ځای چې دیني مفکورې ته په انتقادي نظر وکتل شي، پر ذهنونو تصلب او ډېروزمي به واکمنه شي او د بیا کتنې او نویو فکرونو مخه به ونیسي. بیا به ټولنیز جوړښتونه د هر ډول اصلاح او بدلون پر وړاندې مقاومت وکړي. وګړي به د قدسیت له وېرې ګڼو دودونو او ټولنیزو عرفونو ته په فوق العاده اعتبار قایل شي او ان د بدلون او تحول

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اړه فکر کول به ناممکن شي.

هغه تړولنې چې له تحجر سره مخ کېږي، په دې توهم اخته وي چې ګواکې خپل اصالت ساتي او له بهرنيو بدلونونو څخه، نه اغېزمنېږي خو په واقعيت کې په داسې عجيب او پردي ټاپو بدلېږي چې په نړۍوال کلي کې به ورته هېڅ ځای نه وي.

خو مخکې تر دې چې دا ستونزه راوسپړو، بايد هغو لومړنيو ورځو شپو ته سر ښکاره کړو چې ديني مفکوره په کې رامنځته شوه او اصطلاحاً د سلف عصر بلل کېږي ځکه چې د ډېرو مسلمانانو په ذهن کې د هاغه مهال تصوير يو شان نه دی او دا د ډېرو مقولو پر فهم اغېزه لري. په دې بل مبحث کې به دا موضوع وڅېړو.

په ديني مفکوره کې د سلف ځای ځايګی

اوس مهال د مسلمانو عالمانو تر منځ يوه جنجالي قضيه د ديني مفکورې په ډګر کې د سلف د نقش او ځای ځايګي موضوع ده. سلف يعنې د مسلمانانو لومړني نسلونه چې صحابه، تابعين او تبع تابعين رانغاړي.

د دين د لومړۍ درجې متنونو په اړه د سلف فهم او برداشت د هغو مسلمانانو تر فهمه چې وروسته اوسېدلي يا اوس اوسېږي، زيات اعتبار لري؟ دا لازمه ده چې له ديني متنونو څخه د دوی برداشت او تفسيرونه بايد د محک او معيار په توګه په پام کې ونيول شي او نور تفسيرونه او تأويلونه په همدې محکونو وتلل شي؟ د سلف له نظرياتو سره مخالفت او د نويو تفسيرونو وړاندې کول، بد بدعت ګڼل کېږي؟

دا ډول پوښتنې د مسلمانانو تر منځ هغو فکري واټنونو ته اشاره کوي چې د مختلفو ډلو ترمنځ پولې جوړوي. د ځينو اسلامي ډلو په نظر، پخواني يا سلف هم په علم او تفکر کې او هم په اخلاقو او عمل کې لوړ مقام لري. هغه ډلې چې نن سبا سلفيان بلل کېږي او ان ځينې نورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سنتي ډلې چې رسماً له سلفیت سره سر و کار هم نه لري، په دې عقیده کې سره شریک دي چې د لومړنیو مسلمانانو فهم تر نورو سم او بې عیبه و. د دینداري او مسلمانۍ په برخه کې د دوی سرمشق ګڼل، یوازې په عبادي او اخلاقي مسایلو نه منحصر بېږي، بلکې فکري او نظري چارې هم رانغاړي. د دوی په باور، که پوه شو چې اسلافو کومه خاصه فتوا ورکړې ده یا یې یوې موضوع ته ځانګړی تمایل څرګند کړی دی نو بیا په هغه برخه کې د نویو او متفاوتو نظرونو لپاره ځای نه پاتې کېږي. لنډه دا چې د دوی په ګومان سلف تر نورو مسلمانانو په قرآن او سنت ښه پوهېدل.

دغه ډلو د خپل لیدلوري د اثبات لپاره ځینې دلیلونه راوړي دي. تر ټولو مهم نقلي دلیل یې د پیغمبر دغه حدیث دی چې فرمایلي یې دي:«خیر الناس قرنی ثم الذین یلونهم ثم الذین یلونهم..» (۳). یعنې غوره خلک هغه وګړي دي چې له ما سره په یوه عصر کې دي او بیا هغه کسان چې تر دوی وروسته راځي او بیا هغه کسان چې تر هغوی وروسته راځي. په دې اړه نور دلیلونه چې ویل کېږي، زیاتره خپله د سلفانو ویناوې دي چې د ځان او خپلو معاصرانو په شأن کې یې کړې دي نو ډېر د اعتبار وړ ځکه نه دي چې «مطلوب ته د مصادرې» له ډوله دي.

دوی په عقلاني لحاظ هم استدلال کړی دی چې سلف او پخواني په اسلامي مفکوره کې مهم ځای لري ځکه چې د وحي د نزول زمان ته ورنږدې وو او ډېر تفسیرونه یې له پیغمبره زده کړي دي او ان که په ځینو موردونو کې یې دغه خبره یاده کړې هم نه وي، دا احتمال شته چې دغه موردونه یې هم له پیغمبره اورېدلي وي.

خو نورو مسلمانو متفکرانو پر داسې استدلالونو ځینې نیوکې کړې دي. دوی د پورتني روایت پر وړاندې دا حدیث راوړی دی چې: «إن مثل أمتی مثل المطر لایدری أوله خیر أم آخره» (مسند احمد، حدیث ۱۲٤۲۹). یعنې زما امت د باران غونډې دی چې نه پوهېدل کېږي اول به یې ښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي که آخر يې. د لومړي حديث پر تأويل هم پرېمان بحثونه شوي دي چې د لومړنيو نسلونو برتري يوازې اخلاقي – عبادي بروالی دی که هر اړخيزه برتري چې فهم او پوهه هم رانغاړي. همدارنګه د «خيرالناس» پر منظور باندې هم بحثونه شوي دي چې مطلب يې خاص جماعت دی که د ځمکې پر مخ ټول انسانان.

پر دې مناقشو خبرې کول، تخصصي چاره ده چې موږ له اصلي موضوع څخه لرې کوي. د دې قضيې په مطرح کولو کې زموږ هدف دا و چې د دين په فهم کې د سلف د لوړ مقام په اړه استدلال قاطع نه دی چې د يوه ديني حکم په حيث يې په يقين سره ومنو. که دې موضوع ته له عقلاني ليدلوري وګورو، داسې عمده دليل نشته چې د دين د فهم په برخه کې د يوه خاص نسل برتري ومنو. البته کولی شو قضيه داسې مطرح کړو چې د هر نسل فهم د هماغه عصر د تفکر له سطحې سره ډېر سمون لري او ممکن د هماغه وخت پوښتنو ته بهتره ځواب ووايي. خو که دا خبره تعميم شي او وويل شي چې د يوه نسل فهم به د نورو نسلونو اړتياوې هم پوره کړي، دا به نو لويه مبالغه وي. که داسې وي نو هغوی بايد په غيب باندې وپوهېږي او دا بيا په قرآن او سنت کې د اسلامي عقيدې له کُلياتو سره په ټکر کې راځي.

يعنې که دا ومنو چې يو خاص نسل دغه وړتيا درلوده چې د دين داسې فهم او تفسير ته ورسېږي چې تر خپلې زمانې ورهاخوا د نورو نسلونو اړتياوې هم پوره کولی شي، نو بايد دا هم ومنو چې هاغه نسل بايد د وخت او زمان د حجاب په څيرلو کې خارق العاده وړتيا درلودلې وي چې د نورو نسلونو له پوهې او درک څخه باخبر وي او د هغوی فکري ستونزې ورحل کاندي. تر اوسه پورې دغه فرض هېچا نه دی مطرح کړی، ان هغو کسانو هم چې شديداً د سلف په برترۍ قايل دي، دا خبره نه کوي.

که د لومړنيو نسلونو برتري اخلاقي برتري وګڼو او دا مو باور وي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغوی په تقوا او دیانت کې تر نورو بر وو، سره له دې چې دا خبره هم د مناقشې وړ ده، خو که له مناقشو څخه راتېر شو او په ټوله کې یې ومنو، نو بیا دا برتري په خاصه برخه کې ده چې هغه اخلاقي او سلوکي برتري ده او علمي او فکري برتري نه شي رانغاړلی.

څه چې د مسلمانانو په تاریخ کې عملاً پېښ شوي دي، دا رابنيي چې هېڅ نسل په علمي لحاظ خارق العاده وړتیا نه ده لرلې او په دې لحاظ ټول سره یو شان دي. د مسلمانانو ټول نسلونه د خپلو ځانګړو زماني او مکاني شرایطو تر اثر لاندې وو او ټولو یوازې د خپل عصر مروجو علومو ته لاسرسي لرله. ټول پخواني نسلونه د خپل عصر له ستونزو سره اخته وو او ټولو پر همدې اساس د دین د لومړۍ درجې متنونو ته مخه کړې وه چې خپلو اړتیاوو ته ځوابونه پیدا کړي. هېڅ نسل تر خپل تاریخه پورته نه و تللی او تر تاریخ ورهاخوا نه و.

که له دې خبرې تېر شو او د اسلامي تمدن او د اسلامي علومو تکوین مطالعه کړو، وبه وینو چې ځینې علوم یې د لومړنیو نسلونو په وخت کې یا خو بیخي نه وو او یا په کاملاً ابتدایي بڼه وو او نو هغوی له دې علومو سره یا یو مخ آشنا نه وو یا یې آشنایي ورسره کاملاً محدوده وه. دا چې دوی د دین د لومړۍ درجې متنونو تفسیر او تأویل د خپل وخت د علومو په وسیله کړی و نو خاص امتیاز نه شي لرلی.

نن ورځ د لومړنیو نسلونو هېڅ داسې مدون فقهي، تفسیري یا کلامي اثر نشته چې پر اساس یې استدلال وکړو او وښییو چې لومړني نسلونه په فهم او پوهه کې بر وو او وروسته دې دا پوهه د نورو نسلونو له لاسرسی څخه لرې پاتې شوې وي. ان برعکس، تحقیقي شواهد یې رابنيي چې د مفسرانو، محدثانو او فقیهانو وروستني نسلونه په لا علمي او فني ډول په دې کار بوخت شوي دي ځکه چې د دوی په وخت کې لا دقیقې علمي وسیلې او لارې رودې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د علم تاريخ دا راښيي چې علم د تاريخ په اوږدو کې د تدريجي ودې او تکامل خوا ته روان و او څومره چې وخت پرې تېر شوی، هماغومره غوړېدلی او څانګې يې کړې دي.

البته وروستني نسلونه د مختلفو علومو د بنسټګرو مديون دي او د لومړنيو نسلونو له هغو هلو ځلو څخه انکار نه شو کولی چې د وروستنيو څېړنو او پلټنو لپاره يې لاره پرانيستې ده. خو دا هم ثابته ده چې وروستني نسلونه په لا زياتو علمي او فني وسيلو سمبال وو.

پر دې ټکي ټينګار مو په دې هدف نه دی کړی چې څوک دې ووايي د وروستنيو فهم تر پخوانيو زيات و او د خلف تفسير د سلف تر تفسيره عالي و. که قضيې ته په تاريخي نظر وکتل شي، ښايي دې نتيجې ته ورسېږو چې د هر نسل فهم او تفسير د هغوی له شرايطو سره مناسب و او د هماغه وخت له اړتياوو سره يې سمون درلود.

ښايي د سلفانو تفسير به بهترين تفسير و خو د هماغه وخت لپاره چې دوی په کې اوسېدل. د ورستنيو نسلونو فهم او تفسيرونه هم د دوی د خپل عصر له ستونزو سره سمون لري. له بلې خوا، د مډرنې ټکنالوجۍ په رامنځته کېدو سره اوسنيو څېړونکو ته زمينه برابره شوې ده چې ډېرو پراخو منابعو ته لا په آسانۍ سره لاسرسی ولري چې د لاسرسۍ دغه زمينه په پخوانو زمانو کې يا ممکنه نه وه او يا د سختو سفرونو او ډېرو اوږدو هڅو په وسيله برابرېدلی شوه. د کتابتونونو وده، د علمي او څېړنيزو مرکزونو زياتېدل، د چاپ صنعت، د کمپيوټري او مجازي نړۍ رامنځته کېدل د فکر او پوهې په ډګر کې داسې انقلاب راوستی چې په تاريخ کې يې ساری نه شو موندلی.

په دې حساب، نن هم د پخوانو پوهې (د لومړنيو نسلونو يا سلفانو په ګډون) زموږ په لاس کې دي او هم تر ننه پورې د وروستنيو نسلونو. اوس نو سخته ده چې دا مفکوره ومنو چې يو خاص نسل دې د ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیني مسایلو په اړه بهترین فهم ولري او موږ د خپلو برداشتونو او د نورو تفسیرونو د سمولو لپاره باید د هغوی فهم ته مراجعه وکړو او قضاوت هغه ته پرېږدو.

وروستۍ خبره دا چې په دې اړه قرآني منطق د ټولو لپاره د عدالت او برابرۍ پلوی دی او دا مسأله یې یوه خاص زمان او مکان پورې نه ده تړلې. قرآن مجید د بنيآدمانو په ژوند کې، بلکې په ټولو کایناتو کې د الهي سنتونو پر اهمیت ټینګار کړی دی او مسلمانانو ته یې ویلي دي چې دا سنتونه دې وپېژني او په سمه توګه یې وکاروي. الهي سنتونه، د علم او فکر او فهم په ګډون، د ټولو وګړو لپاره یو شان دي او په دې لحاظ د نسلونو تر منځ هېڅ توپیر نشته.

څرنګه چې د مسلمانانو لومړني نسل د جګړو لپاره جنګي تجهیزاتو ته اړتیا درلوده او لازم تدبیرونه به یې ورته نیول، او یوازې په تقوا سره نه شول بریالي کېدای، د پوهې په قضیه کې هماغه خبره ده. د څېړنو او علمي هڅو لپاره په لازمو وسایلو سمبالښت او له دې وسیلو څخه سمه استفاده په دې ډګر کې د بریا لوازم دي او هېڅ نسل په دې لحاظ مستثنا نه دی. ټول نسلونه د الهي سنتونو پر وړاندې یو ډول حکم لري او ټولو ته د دې سنتونو د کارولو برابر حق ورکړل شوی دی.

دیني مفکوره؛ د انتزاع محصول که د عیني واقعیت

د ډېرو تصور دا دی چې هره مفکوره، د دیني مفکورې په ګډون، د انتزاعي فکرونو په اثر او د واقعیت له عالمه جلا رامنځته کېږي. داسې فرض کېږي چې ګواکې یو وتلی او تکړه عالم د دې لپاره چې فکر تولید کړي او تیورۍ جوړې کړي، په یوه خلوت او آرام ځای کې کېني، پر فکري قضیو تمرکز کوي او بیا قلم رااخلي چې خپل فکري تولیدات ثبت کړي. ګواکې د هغه فکري ساختمان د همدې تمرکز او تفکر په اثر

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړېږي او دی له بيروني اندېښنو څخه د خپل فکر په تشولو سره، هڅه کوي چې دغه نوبنياده ودانۍ څومره چې کېدای شي، لوړه کړي. د دې لپاره چې ودانۍ ښه سينګار کړي، بايد په ورځنيو چارو ډېر بوخت نه شي او بايد په داسې آسمان کې وي چې وشي کولی د تېرېدونکو واقعيتونو له پاسه والوځي او په بې اهميته مسايلو بوخت نه شي.

خو د هغو کسانو واقعي تجربه چې خپل ژوند يې په فکري هڅو لګولی دی، د دې تصور خلاف تصوير راښيي. په واقعيت کې فکر د انساني وجود د واقعيت يوه برخه ده او هېڅکله له نورو عاملونو لکه عواطفو، اړتياوې، غريزې او ګټو څخه نه جلا کېږي. دغه هر عامل له محيطي واقعيتونو سره د عمل او عکس العمل پر اساس کار کوي. په ساده وينا سره ويلی شو چې يو عالِم د هر بل انسان په شان پر اقتصادي شرايطو فکر کوي او که خپل لاس يې تنګ وي، ذهن به يې سخت پر دې بوخت وي چې ځان له دې تنګسې وباسي. که سياسي وضعيت يې لاس او پښې ورتړلې وي او آزادي يې ترې اخيستې وي يا يې کوم ګواښ ورته پېښ کړی وي نو ذهن به يې له دې تصوره نه شي تښتېدلی او مجبور به وي چې پر همدې مسألې فکر وکړي. که ټولنيز عوامل دی څنډې ته کړي يا يې متن ته راولي، دی بې طرفه نه شي پاتېدای او نه شي کولی يوازې ورته وګوري. دغو عواملو ته د هر چا عکس العمل د هغه په رواني ټيپ پورې تړلی وي، همدارنګه د ټولنيزو شرايطو په سختوالي يا نرموالي پورې.

څرنګه چې دغه عوامل کولی شي د وګړي پر ټول ژوند اغېز وښندي او کله کله ورته جدي خطرونه رامنځته کړي يا دا چې طلايي او استثنايي فرصتونه په لاس ورکړي نو دی مجبور دی چې هېڅ يو يې له پامه ونه غورځوي. هغه فکري قضيې او علمي هڅې چې يو عالم ورسره سر و کار لري، له دې عواملو سره بې ارتباطه نه شي پاتې کېدای. په ډېرو موردونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې غير علمي عوامل د وګړو پر علمي فعاليتونو اغېز ښندي او د دوی فکري مسير بدلوي.

د فکر توليدوونکي چې د ټولنې غړي دي، پر شخصي اندېښنو او اړتياوو سربېره ټولنيزې اندېښنې او اړتياوې هم لري. هغه اندېښنې چې ټولنه ګواښي، د دوی خوا ته هم ورځي او لا خو ډېر ځله د نورو د برخليک غم کول او زړه سوی، خپلې اړتياوې ځنې هېروي خو د نورو اړتياوې به نه هېروي او دې ته به ګوري چې د نورو د درد او رنځ په کمولو کې څرنګه برخه اخيستی شي. له محيطه الهام اخيستل او سياسي – ټولنيز شرايط د فکر په توليد او د فکري منظومو په سمبالولو کې مهم عاملونه دي.

د افکارو او علومو تاريخ ته کتنه دا راښيي چې ګڼې مهمې فکري قضيې له دويم ډوله يعنې د ټولنيزو عملونو، عکس العملونه دي او د فکر خاوندانو هڅه کړې ده چې د خپل علم او فکر په کارولو سره د خلکو ستونزو ته حل لاره ومومي او د وګړو د ژوند په ښه کولو کې عيني يا ذهني ونډه واخلي.

يوازې سيمه‌ييز شرايط او محيطي قضيې نه دي چې اندېښنې راپاروي او د متفکرانو د فکر پر څرنګوالي تاثير کوي، بلکې هغه کسان چې پراخ معلومات لري، معمولاً د نورو حوزو پر هغو موضوعاتو هم فکر کوي چې د انسانانو پر برخليک اغېز لرلی شي. که چېرې د لويو بريدونو او ورانوونکو جنګونو خطر وي، يا د لويو طبيعي حوادثو احتمال، يا د انسانانو د يوې ډلې په لاس د ګڼو نورو انسانانو د وژلو وېره مطرح وي، نو بيا امکان نه لري چې يو متفکر انسان دې بې غمه پاتې شي او ورباندې فکر ونه کړي، ان که دغه ستونزې د ده له سيمې سره تړاو هم ونه لري.

په ډېرو فکري محصولاتو کې د دې اندېښنو څرکونه موندلی شو او دا فکري محصولات يا خو د دې اندېښنو انعکاس دی او يا يې په غبرګون کې رامنځته شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس چې خبره د ديني مفکورې پر پيدايښت او د پيدايښت پر څرنګوالي يې ده، د دې تصور مخالف فکر بايد ونه لرو. ځکه چې دا قاعده (له محيطي واقعيتونو سره د فکر د ارتباط قاعده) عامه ده او د تفکر په يوې ځانګړې څانګې پورې مختصه نه ده. ديني فکرونه هم د انساني ذهن محصولات دي او سره له دې چې له ديني منابعو څخه الهام اخلي خو له دې قاعدې نه دي مستثنا.

که داسې وګڼو چې د قرآن مجيد د تفسير عالمانو، د حديث متخصصانو، متکلمانو، د عقايد، فقهې، تصوف، عرفان، سيرت او تاريخ عالمانو به په کاملاً انتزاعي فضا کې، له خپل محيطي شرايطو لرې، په يوه ګوټ کې کېناستلي او خپل آثار يې ليکلي او د نورو څانګو د پوهانو برخلاف يې د ورځنيو مسايلو او د خپلو شخصي او ټولنيزو ستونزو په وړاندې هېڅ عکس العمل نه دی ښيیلی، دا به يوازې يو خيالي تصور وي چې پر واقعيت بنا نه دی او د هېڅ انتقادي او تحليلي ارزونې تاب نه لري.

واقعيت دا دی چې د اسلام د تاريخ له هماغه لومړيو ورځو څخه (ان د صحابه‌وو په عصر کې) د مسلمانو متفکرانو کار دا و چې د خپل چارچاپېر پوښتنو، ستونزو، او اړتياوو ځوابونه ومومي.

هېڅ تيوري، علمي قاعده او فکري پنځونه په مجرده انتزاعي فضا کې نه ده رامنځته شوې. دغه تيورۍ او فکري منظومې د مختلفو اسلامي مذهبونو او فرقو د راپيدا کېدو مبناوې وې. ټولو د فکر او تفکر د تناره په تودولو کې برخه لرلې ده او که د دوی له سموالي او ناسموالي ورتېر شو، هر يو يې د فقهي او کلامي مبحثونو په غوړېدا کې ونډه اخيستې ده.

که مسلمانان وغواړي پر دې خبرې وکړي چې اسلامي تمدن په لومړنيو پېړيو کې ښه غوړېدلی و او د علم ونې ښه ثمر ورکړی و او دا د اسلام د حقانيت او له علم او تفکر سره د اسلام د مطابقت دليل ياد کړي نو دا حقيقت دې هم نه هېروي چې هاغه غوړېدا د مختلفو فکري لارو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعامل، تقابل او ښايي تضاد محصول وه.

دغه فکري لارې او ډلې د خپل پېر د سیاسي – ټولنیزو واقعیتونو انعکاس و چې وروسته بیا پخپله د دې ډګر لوبغاړي شول.

د مسلمانانو په تاریخ کې د هرې فکري ډلې او د فکري تمایلاتو نقد او ارزونه د هر څېړونکي او متفکر حق دی او څوک نه شي کولی دا حق له چا نه واخلي. خو د هر بهیر د فکري اساساتو او وجودي فلسفې د پوهېدا لپاره باید هماغه شرایط وڅېړو چې دغو بهیرونو په کې وده کړې ده. د دې مفکورو د ښه پوهېدا لپاره، هم د هاغه ټاټوبي په زماني شرایطو او هم یې په سیاسي – ټولنیزو شرایطو باندې پوهېدل، لازمي دي.

په حقیقت کې نن سبا داسې مطالعاتو ته شدیده اړتیا ده چې وښيي د مسلمانانو هره علمي تیوري په تېره بیا په دیني مباحثو پورې اړوندې تیورۍ، په کومو تاریخي – ټولنیزو شرایطو کې رامنځته شوي دي. باید وکتل شي چې د فکر خاوندانو او د خوا و شا خلکو یې دقیقاً له کومو ستونزو ځورېدل او د کومو ځوابونو په لټه کې وو بیا به وپوهېږو چې د افرادو او ډلو له خوا ورکړل شوي ځوابونه تر کومه بریده دغه ستونزې لرې کولی شوای او د خپل عصر په تحولاتو کې یې څه تاثیر لرلی دی. وروسته بیا د دې خبرې وار رسېږي چې وګورو هماغه ستونزې اوس هم شته او که نه. که دغه ستونزې نور د تاریخ برخه ګرځېدلې وي او نن یې د تداوم لپاره زمینه نه وي، نو باید دا وګورو چې د هاغه تاریخي پېر فکري مبحثونه زموږ په ورځنیو چارو کې کوم نقش لري که نه. ایا دا مبحثونه زموږ د ستونزو غوټه پرانیستلی شي؟ که دا مبحثونه بیا راژوندي کړو، د خپلې ټولنې او خپل عصر ستونزېورباندې حل کولی شو؟

که مو تر دې ارزونو وروسته ولیدل چې په ربښتیا هم د خورا پخوا وختونو ستونزې زموږ په اوسني ژوند کې نشته او هم هغه حل لارې چې ورته ښودل شوې وې، له کاره لوېدلې دي او که دا مو هم ولیدل چې د هغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستونزو او حل لارو تکرار او له سره تولید به زموږ ستونزې لا زیاتې کړي نو بیا به دا جوته شي چې موږ او زموږ ټولنه پر داسې فکري مسایلو کار کولو ته اړتیا لرو چې زموږ په درد ولګېږي. تر دې وروسته د فکر تولید او د تیوریو وړاندې کول او په دې ډله کې د داسې دیني فکرونو تولید چې له اوسنیو سختو ستونزو څخه د وتلو لاره راته هواره کړي، زموږ تر ټولو ضروري اړتیا ده. خو مخکې تر دې چې د فکر د تولید درشل ته ورسېږو، باید له هغو فکرونو او تیوریو څخه ځان خلاص کړو چې په فکري لحاظ یې زموږ لاسونه او پښې راتړلې دي او موږ یې د تېرو پېړونو په جعلي دنیا کې ایسار کړي یو. دا یو اساسي او حتمي ګام دی. نو مجبور یو چې تېر ته بیا کتنه وکړو. د تېر مهال پېژندل له هغه څخه د خلاصون او ورسره د عاقلانه تعامل لاره ده.

د دین او فرهنګ تعامل

د فرهنګ ګڼ تعریفونه وړاندې شوي دي. په یوه تعریف کې یې راغلي دي: «د هغو علومو، باورونو، هنرونو، قوانینو، اخلاقیاتو او عادتونو مجموعه ده چې وګړی یې د ټولنې د یوه غړي په حیث له خپل محیط څخه راخپلوي.» نور تعریفونه یې هم دې ته ورته مفهوم لري. دلته مو بحث د فرهنګ پر تعریف او لغوي ریښې نه دی، دا بحث د ټولنپوهنې په علم کې ځای لري. دلته غواړو په لنډو دا موضوع وڅېړو چې د دین او فرهنګ تر منځ څه ډول اړیکي شته او دا اړیکي پر دواړو باندې څه ډول متقابل تاثیرات لري.

لومړی باید دې ټکي ته پام وکړو چې هېڅ دین په خلا کې نه دی څرګند شوی یعنې داسې نه وو چې خلکو به تر هغه وړاندې هېڅ عرف او عادت نه درلود او په هېڅ مورد کې یې په ذهن کې هېڅ باور او مفکوره نه وه او ضمیر یې داسې سپین کاغذ و چې هېڅ پرې نه و لیکل شوی؛ او بیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

دین راغلی او پر دې سپین کاغذ یې خپل مطلوب انځور رسم کړی دی.
بر عکس، د ادیانو او بشري ټولنو تاریخ یې راښیي چې هره ټولنه له خپلو امکاناتو او فرصتونو سره سم او له خپلو پرمختګونو سره متناسب د بارونو، عرفونو، عادتونو او ارزښتونو یوه جوړښت ته رسېدلې وه. ټولنو د همدې جوړښتونو له لارې د خپل ټولنیز ژوند نظم و نسق تامینول. دې ډګر ته د دین ورننوتل، د یوه نوي عنصر حیثیت لري چې دې جوړښت ته لا ښه او لا اخلاقي نظم ورکړي. خو دغې مسألې خپلې خاصې ستونزې درلودې. معمولاً په یوه پخواني او منلي جوړښت کې د هر نوي عنصر ورننوتل له خنډونو او مقاومتونو سره مخ کېږي. په ټولنیز ژوند کې د دین ورننوتل هم دې اصل ته تابع وي.
قرآن مجید شاهدي وايي چې هر پیغمبر چې رسالت ته مبعوث شوی و، د خپلې ټولنې له سختو مخالفتونو سره مخ شوی و. ولې هېڅ پیغمبر له هماغه پیله د خپلو خلکو له تاوده هرکلي سره نه و مخ شوی؟ ولې د هر پیغمبر پر وړاندې ډول ډول مزاحمتونه او مخالفتونه وشول؟ حال دا چې معمولاً د هر نبي په پیغام کې اخلاقي مفاهیم او ګټور تعلیمات نغښتي وو چې عملي کول به یې د خلکو له اصلاح سره مرسته کوله.
اصلي وجه یې دا وه چې زیاترو خلکو خپل ژوند د خپلو ټولنیزو واقعیتونو پر اساس عیار کړی و او دا یې احساسول چې ګټه یې په هماغه لاره کې وه. البته په دې منځ کې داسې کسان هم وو چې شته جوړښت ورته هېڅ ګټه نه درلوده، بلکې احیاناً دوی یې ځوراوه او غالباً د ټولنې همدې برخې تر نورو مخکې هغه پیغام ته هرکلی وایه چې د اوضاع د اصلاح او بدلون وعده به یې کوله. خو اکثره خلک، په تېره بیا هغه کسان چې په هماغه وضعیت کې یې زیاتې ګټې ورپه برخه کېدې، له هماغه وضعیت څخه خوښ وو او هر ډول بدلون ته یې د یوه داسې ګواښ په سترګه کتل چې د دوی ژوند ګډوډوي او ګټې یې له خطر سره مخ کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولې خلکو داسې انګېرله او د دين او پيغمبر پر وړاندې په شدت سره درېدل؟ ظاهراً تمه دا وه چې دوی دې د پيغمبرانو زړه سوی او د خير پيغام يو نيک فال وګڼي او له شک او انديښنې پرته ورته لبيک ووايي. خو برعکس، اکثره پخوانيو قومونو د خپلو پيغمبرانو پر وړاندې مخالفت کړی دی او کلونه يې هغوی ځورولي دي او کله کله يې سم جنګ ورسره کړی دی. دا خبره يو څه متناقضه ښکاري خو کله چې د فرهنګ او ټولنې پيچلی جوړښت مطالعه شي، درک به يې آسانه شي چې ولې هر ديني دعوت داسې ترخه تجربه تېره کړې ده.

فرهنګ او د ټولنې شرايط، وګړو ته نړۍليد ورکوي او د ژوند کولو بڼه ورښيي، د ښېګڼې او بدګڼې پوله غالباً د محسوسو ګټو پر اساس ورته ټاکي، او داسې لارې روډې رامنځته کوي چې د ټولنيز ژوند له نظم سره مرسته وکړي.

د داسې جوړښت په دننه کې، اغلب خلک د امنيت او هوساينې احساس کوي، ان که نسبي هم وي. ان که دغه جوړښت غيرعادلانه هم وي او نيمګړتياوې هم ولري، بيا هم خلک ځانونه نسبتاً خوندي ګڼي. که دوی پوه شي چې د دې وضعيت بدلېدل به يې ژوند بهتره کړي، ورسره ملګري کېږي به. خو د بشري ټولنو تجربې ورښيي چې اغلب بدلونونه پخوانی مقبول نظم خرابوي او لزوماً ځينې وګړي په متفاوت وضعيت او مقام کې دروي. په داسې بدلونونو کې زيات تاوان هغه کسان کوي چې په پخواني نظم کې يې ډېرې ګټې پرتې وي.

شته فرهنګ پر دې سربېره چې د ټولنې د ځينو طبقو ګټې تامينوي، له ځان سره ځانګړې نړۍليد هم لري چې د ټولنې مختلف اړيکي سره تنظيموي، د وګړو تر منځ اړيکي، له طبيعت سره د انسان اړيکي، له ژوند او ټولې هستۍ سره د انسان اړيکي. هغه ارزښتونه او لارې روډې چې په دې فرهنګ کې رامنځته کېږي، له هماغه نړۍليد سره تړاو لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې دا جوړښت د دین یا بل فکري نهضت له لارې له بدلون یا ختمېدو سره مخ شي، معنا یې د هغه نړۍلید، ارزښتونو، لارو چارو او قوانینو ګډوډول دي چې مختلف نسلونه ورسره اوسېدلي دي او پر اساس یې په مکاني لحاظ له خپل چاپېریال او په زماني لحاظ یې له خپل تېر او راتلونکي سره خپل اړیکي تنظیم کړي دي.

فرهنګ تر رغېدو او تکامل وروسته د انسانانو په ژوند کې د یوه قوي عامل په حیث عمل کوي او هېڅ ډول هڅه چې دا له منځه وړي، نه شي زغملی او پر وړاندې یې سخت مقاومت کوي. له بلې خوا دین غواړي هغه ظلم او ستم چې د یوه فرهنګ په منځ کې ټینګ شوی دی، له منځه یوسي لکه د انسانانو غیرعادلانه طبقه بندي او د زورواکو د ګټو د ساتلو په خاطر د ناروا اعمالو مشروعیت. دین غواړي د دې نادودو پر ځای داسې نوی نظم راولي چې دغه غیراخلاقي نښې نښانې په کې نه وي. د دې لپاره چې دې بدلانه ته زمینه په اساسي ډول برابره شي، د خلکو د نړۍلید ستنې باید وغورځول شي او د ژوند فلسفه یې نوې شي. په همدې لاره کولی شو نوي ارزښتونه او نوي قوانین د پخوانو هغو پر ځای ودروو او د خلکو په ژوند کې نوي عرفونه او عادتونه وارد کړو.

د پخواني فرهنګ او ټولنیز نظم د مقاومت په وجه او د هغه ځواک او پیسو په مټ چې د دې فرهنګ متولیان یې لري، سمه جګړه پیلېږي. سره له دې چې دا جګړه لومړی یوازې د فکري او اعتقادي تقابل په بڼه وي خو ورو ورو په هر اړخیز تقابل اوړي. پیغمبران هم چې د دې وضعیت له بدلولو پرته بله دنده نه لري او د دې ظالمانه وضعیت له منګولو څخه د انسانانو له ژغورنې هم نه لاس په سر کېږي، نو منزل ته تر رسېدو پورې نه ستړي کېدونکې هلې ځلې کوي.

د دې جګړې برخلیک یوازې په یوه مشخص عامل پورې نه دی تړلی، ځکه خو هر وخت د پیغمبرانو د دعوت عاقبت یو شان نه وي. په تاریخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ځينې پيغمبران بريالي شوي دي چې د خپلې سيمې يا خپل عصر شته وضعيت بدل کاندي او خپل ټول ديني ارمانونه يا يې يوه برخه پوره کړې ده. خو ځينو نورو پيغمبرانو بيا محدوده بريا درلودې ده او ځينو يې هېڅ بريا نه ده ترلاسه کړې. لکه څرنگه چې د اسلام د پيغمبر په يوه حديث کې راغلي دي:»عرضت على الأمم فجعل النبى و النبيان يمرون معهم الرهط و النبى ليس معه أحد«، يعنې: امتونه مې وليدل ... داسې پيغمبران وو چې محدود جماعتونه ورسره ولاړ وو او داسې پيغمبران وو چې هېڅوک ورسره نه وو. (٤).

معمولاً د هغو پيغمبرانو د رسالت هېڅ نښه نه ده پاتې چې بريالي نه وو. ځکه خو په قرآن مجيد کې محدود پيغمبران ياد شوي دي، حال دا چې واقعي شمېر يې تر زرگونو اوښت. خو که يو پيغمبر بريالى شوى و چې د خلکو او ټولنې وضعيت بدل کاندي او دين کامياب کړي، د خپل عصر له شته شرايطو او فرهنگ سره يې دوه ډوله تعامل کړى دى چې نن ورته اصطلاحاً امضايي تعامل او تاسيسي تعامل ويل کېږي.

مطلب دا چې هر دين له ټولنيز فرهنگ سره په مقابله کې او وروسته له دې چې د هر بدلون پر وړاندې مقاومت شوى دى، د هغه فرهنگ هغه برخې يې چې د نوي دين له ارزښتونو سره يې ټکر نه درلود، هماغسې پرېښې دي، سره له دې چې دغه برخې د خلکو لاسته راوړنې وې نه د دين له محصولاتو څخه. دې ډول مسايلو ته امضايي چارې ويل کېږي يعنې د دين له خوا ورباندې د تاييد امضا شوې ده.

په بله خوا کې د فرهنگ هغه برخې چې له ديني ارزښتونو سره مخامخ په ټکر کې وې، حذف شوې دي او د نويو ارزښتونو احکام د هغوى پر ځاى وضع شوي دي. دا دول مسايل، تاسيسي چارې بلل کېږي يعنې هغه احکام او مسايل چې اساس يې دين ايښى دى.

که په ننني ژبه وغږېږو نو د دين او فرهنگ تر منځ ديالکتيکي رابطه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټينګېږي. څومره چې دين غواړي د شته فرهنګ په منځ کې خپل شتون تقويه کړي، هماغومره فرهنګ يې پر وړاندې درېږي او په ديني منظومه کې خپل ځای تثبيتوي او هڅه کوي په ډېرو چارو کې يې نښه پاتې وي. څه چې عملاً د مومنانو په ژوند کې پېښېږي، د يوه نوي وضعيت رامنځته کېدل دي چې د دين او فرهنګ ګډ محصول دی. يعنې دين او فرهنګ يو ډول جوړجاړی کوي، سره پخلا کېږي او په ګډه ژوند کوي. تر دې وروسته چې خلک د يوه دين پر لاره ځي، په واقعيت کې دا د دين او فرهنګي قضيو د ترکيب تجربه وي. وروسته بيا د دين تاريخ او د دينداراتو تاريخ سره ګډېږي، د دين او فرهنګ تر منځ پوله ړنګېږي او ځينې برخې يې د ځينو نورو برخو ځای نيسي.

سره له دې چې د دې بهير سوچه کول يعنې له دين څخه د فرهنګي عناصرو حذفول او له فرهنګ څخه د ديني عناصرو لرې کول، ناممکن دي خو د دې عناصرو پېژندل له ديني مطالعاتو او د ديني مفکورې په پوهېدو کې لويه مرسته کولی شي.

دين د فرهنګ پر ځمکه

د امام شافعي په اړه دا خبره مشهوره ده چې کله دی له عراقه مصر ته لاړ او يوه موده هلته پاتې شو، خپلو ځينو فقهي نظرياتو ته يې بياکتنه وکړه او نوې فقه يې تدوين کړه چې نوې شافعي فقه بلل کېږي. دا د عراق او مصر متفاوت فرهنګونه وو چې شافعي يې بياکتنې ته مجبور کړ. امام شافعي متوجه شو چې ځينې شرعي فتواګانې د عراق له شرايطو سره متناسبې وې خو په مصر کې مناسبې نه وې نو د دې اړتيا وه چې بيا ورباندې غور وشي.

دا تجربه يوازې په امام شافعي پورې متخصه نه ده، بلکې ډېر نور فقيهان وروسته له دې چې په مختلفو ټولنو کې د ژوند له مختلفو ډولونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره آشنا شول، پر دې تفاوت يې سر خلاص شو او بيا يې دغه فقهي اصل رامنځته کړ چې: «تختلف الأحکام باختلاف الزمان و المکان» يعنې شرعي احکام د زمان او مکان له توپيرونو سره توپير کوي. ان ابن القيم په اعلام الموقعين کتاب کې په دې اړه يو څپرکی ليکلی چې عنوان يې دی: «تغير الفتوی و اختلافها بحسب تغير الأزمنة و الأمکنة و الأحوال و النيات و العوائد» (۵). البته د دې مسألې په شرحه کې اوږده بحثونه شوي دي چې څه ډول احکام دا رنګه تغيير او تحول مني او کوم احکام هماغسې ثابت پاتې کېږي چې د فقهې د اصولو په کتابونو کې يې بايد وپلټو.

خو د فرهنګ تاثير يوازې د ځينو مقتطعيي فتواګانو په صدور پورې محدود نه دی. د ديني مفکورې د تاريخ ارزونه يې راښيي چې د نظرونو د توپير او تعدد يو مهم عامل د فرهنګونو توپير دی. دا اصل هم د هغو اشخاصو په اړه صدق کوي چې د اسلامي مفکورې په تکوين کې يې برخه اخيستې وه او هم د هغو ډلو او قومونو په اړه چې ديني ژواک يې درلودلی دی.

که څوک د ټولنپوهنې له نظره مختلفو مسلمانو قومونو ته وګوري، وبه ويني چې د ژوندانه سبک په حجاز او جزيرة العرب کې د خراسان د ژوند له سبکه لوی توپيرونه لرل. همدارنګه د منځنۍ آسيا، شمالي افريقا، ترکيې او صغيره آسيا، مغرب او اندلس، هند، شام او ... د وګړو د ژوند بڼه. په دې هره فرهنګي حوزه کې توليد شوي فکري مقولې او مبحثونه د هماغې حوزې رنګ او نښې نښانې لري او ديني مفکوره نه ده توانېدلې چې له دې اغېزو څخه لرې پاتې شي.

هغه اغېزه چې فرهنګ يې پر ديني مفکورې ښندي، د امام شافعي په اړه د راغلي مثال برخلاف، رنګارنګه ده او په يوه ډګر پورې نه محدودېږي. يعنې داسې نه ده چې يوازې د فقهې علم دې د مختلفو فرهنګي شرايطو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر اغېزې لاندې بدلون منلی وي، البته چې علم فقه تر ټولو جوت بدلونونه تجربه کړي دي.

د قرآن مجید تفسیر یو له هغو ډګرونو څخه دی چې د زماني فرهنګ وربانديې ښکاره اغېزه پرې باسي. د دې مسألې خورا ساده دلیل د مسلمانانو په منځ کې د تفسیر لیکلو تداوم دی. سره له دې چې له لومړۍ هجري پېړۍ څخه د قرآن تفسیر ته توجه پیل شوې او له هماغه وخته راهیسې وتلیو عالمانو او صاحب نظرانو دې علم ته مخه کړې ده او دا چې د قرآن سمه پوهېدنه د ټولو مسلمانانو لپاره اهمیت درلود، دوی ډېره هڅه وکړه چې د قرآن د بهتره پوهېدا اصول او ضوابط رامنځته کړي او پر هماغه اساس يې تفسیر کړي. خو د تفسیر لیکنې اړتیا هېڅکله ختمه نه شوه او هر وخت په دوامدار ډول د دې اړتیا وه چې نوي تفسیرونه ولیکل شي.

د اسلام د تاریخ په اوږدو کې پراخې هڅې د قرآن تفسیر ته وقف شوې دي او هر عالم د خپلې خاصې سلیقې او سبک له مخې دا کار کړی دی. ځینو د قرآن پر بلاغي او ادبي بُعدونو تمرکز کړی، ځینو پر عملي احکامو او مسایلو، ځینو پر کلامي او اعتقادي موضوعاتو، ځینو نورو پر روایاتو او ځینو پر اخلاقي او روزنیزو اړخونو او هر یو يې کله مختصر او کله اوږده تفسیرونه لیکلي دي. خو هرڅومره چې وخت تېر شوی دی، بیا هم د نویو تفسیرونو لیکلو ته اړتیا پیدا شوې ده. که د ګڼو تفسیرونو د لیکلو یو عامل تاریخي بدلونونه او زمان و نو بل عامل يې مکان او سیمه او په کې شته فرهنګونه وو چې دغه اړتیا يې دوه چنده زیاته کړې ده. د تفسیرونو معرفي او د هر یوه د سبک بیان اوږد او جلا بحث دی چې باید جلا وڅېړل شي خو دلته مو څکه ورته اشاره وکړه چې د قرآن د فهم او د تفسیرونو په پیدایښت کې د فرهنګي عامل پر نقش باندې ټینګار وشي او وپوهېږو چې د دین او فرهنګ د تعامل یو ډګر تفسیر دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له حديث سره تعامل هم ورته لاره وهلې ده. پر هغو مختلفو کتابونو سربېره چې د نبوي حديثونو د راټولولو لپاره کښل شوي دي، ډېرې هڅې پر دې هم شوي دي چې د حديثونو د شرحې مختلف کتابونه هم وليکل شي. د حديثونو د کتابونو په ليکلو کې هم د مخاطبانو له اړتياوو سره سم کله پر فقهي حديثونو تمرکز شوی دی، کله پر اخلاقي او روزنيزو حديثونو او کله پر نورو موضوعاتو. د حديثونو د شرحې ځينو کتابونو يوازې د څلوېښتو حديثونو شرحې راوستې دي چې مسلمانان د پيغمبر د ويناوو يوې لنډې مجموعې ته لاسرسی ولري، ځينو يې د احکامو حديثونه شرح کړي دي چې فقهي مسايل لکه د عبادتونو فقه او د معاملاتو فقه وڅېړل شي. ځينو لويو عالمانو لکه عسقلاني، نووي، سيوطي، او ډېرو نورو هڅه کړې ده چې د حديث پر لويو کتابونو لکه بخاري، مسلم او نورو معتبرو کتابونو شرحې وليکي. دا لړۍ تر ننه پورې هم روانه ده او لا هم ګڼ عالمان په دې برخو کې پر څېړنو او ليکنو بوخت دي.

د نورو علمونو لکه د عقيدې علم، کلام، فلسفه او اسلامي عرفان حال هم دغسې درواخلئ. يو يې هم دومره نه دی بشپړ شوی چې د نويو آثارو کښلو ته دې اړتيا نه وي.

د دې بهير غځېدل او تکامل هم ګڼ دليلونه لري هم ګڼ دلالتونه. يو دلالت يې له فرهنګ سره د ديني مفکورې تعامل دی چې د مکان او زمان په قالب کې څرګندېږي. يعنې په هره زماني مقطع يا مکاني حوزه کې خاصې پوښتنې او اړتياوې وې چې د ځوابونو د موندلو په خاطر يې بايد ديني متن له سره لوستل شوی وای او په نتيجه کې يې د ديني مفکورې په برخه کې نوي توليدات رامنځته شوي وای.

د دين او فرهنګ د تعامل بل پوړ د ديني سنتونو او سيمه‌ييزو دودونو په ګډه اوسېدل دي. مختلفو اسلامي ټولنو ته د پديده پوهنې له نظره کتل، دا رابښيي چې د هرې سيمې وګړو هڅه کړې ده چې د اسلامي ارزښتونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ساتلو سره سره، د خپلې سیمې دودونه او رواجونه هم وساتي چې له پخواني تمدني هویت څخه یې اړیکي پرې نه شي، البته که دا دودونه له اسلامي اعتقاداتو سره ښکاره تضاد نه وي لرلي. د افریقا د شمال قبایل له هنده متفاوت دودونه لري نو دیني ژوند یې هم لږ ډېر د هماغو دودونو رنګ اخیستی دی. د مالیزیا د وګړو عرفونه د مراکش د خلکو له دودونو څخه ډېر توپیر لري. همداسې د ډېرو نورو مسلمانانو.(٦)

په هېڅ یوه هېواد کې هڅه نه ده شوې او اړتیا هم ورته نه وه چې د پخواني فرهنګ پاتې شوني یې له ژونده یو مخ ختم کړای شي او د داسې نوي فرهنګ بنسټ کېښودل شي چې له بېخه متفاوت وي. دلیل یې دا و چې دا کار عملاً امکان نه لري او که فرضاً ممکن هم وي، مطلوب نه دی.

فرهنګونه د انسانانو د ټولنیز ژوند د تکامل نښه ده او د ګڼو نسلونو زحمتونه په کې نغښتي وي. د فرهنګونو حذفول یعنې د ټولو پخوانو نسلونو له پامه غورځول او د هغوی د هڅو له منځه وړل. حال دا چې دغه هڅې د انسانانو د ژوند د بهترۍ، فکري پرمختګ او د سلوک د ښه کېدو په خاطر شوې دي.

کله چې اسلام په جزیرة العرب کې راڅرګند شو، د دې ځای خلکو د ارزښتونو او ټولنیزو عرفونو یوه منظومه درلوده. ځینې یې د اسلام له اخلاقي ارزښتونو سره په ټکر کې نه وو نو اسلام هم ژوندي وساتل. د وګړپوهنې او نوې بشرپوهنې مطالعات یې راښیي چې د عربي ارزښتونو او عرفونو ډېره برخه چې د اسلام په نظر غیر اخلاقي نه وو، د مسلمانانو په ژوند کې پاتې شول او د وخت په تېرېدو سره ځینو خلکو ته د اسلامي ارزښتونو په بڼه معرفي شول، حال دا چې دا دودونه په کتاب او سنت کې ریښه نه لري، بلکې عربي عرف او عادت وو. همدغه خبره د نورو اسلامي ملکونو د خلکو په اړه هم کولی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دین او فرهنګ تعامل لا دقیق بُعدونه هم لرلی شي، لکه د ژبې په قالب کې د دین د اصلي پیغام تجلي او د اصلي پیغام د لېږدولو په خاطر له فرهنګي نښانو څخه کار اخیستل چې دا کلامي او د دین پوهنې بحث دی او باید بل ځای په ژوره توګه وڅېړل شي.

دلته پر دې ټکي ټینګار مهم دی چې کله چې دین د فرهنګ پر ځمکه زرغونېږي، پر یو بل یو ډول متقابل اثر ښندي او د دې بهیر پر تکامل، تصحیح یا نقد هر ډول بحث ته په کار ده چې دین او فرهنګ دواړه په علمي ډول وپېژندل شي. دا سمه نه ده چې هغه څوک چې په علمي ډول دین نه پېژني یا له فرهنګ او میکانیزمونه یې نه دي خبر، په دې اړه حکم صادر کړي یا دریغ ونیسي او یا یې د بدلولو هڅه وکړي. دیني مفکوره له فرهنګي ظرفه بهر پېژندلی او مطالعه کولی نه شو.

له مختلفو فرهنګي میکانیزمونو سره د دین او دیني مفکورې د تعامل بڼه تر ننه پورې هم د یوې ژوندۍ او اغېزناکې قضیې په توګه مطرح ده او په دې عصر کې چې د فرهنګونو سره ګډېدل او د تمدني حوزو تداخل رامنځته شوي، شرایط لا پېچلي شوي او د دیني مفکورې د تیوریسنانو کار یې له نویو غوښتنو سره مخ کړی دی او د دوی پر اوږو یې نوې دندې بار کړې دي.

دیني مفکوره د وار له مخکې فرضونو په لومه کې

د انسان د ذهن او روان په اړه پرمختللي او مډرن مطالعات دا ښیي چې شعور او لاشعور سره متفاوت میکانیزمونه لري او کېدای شي یو د بل پر وړاندې عمل وکړي. څېړنې دا هم ښیي چې د لاشعور نقش ډېر زیات دی او غیر له دې چې شعور په دوامداره توګه وده وکړي د لاشعور له منګولو د خلاصون بله لاره نشته. البته له لاشعوره خلاصون هم هېڅکله وروستي حد ته نه شي رسېدلی او د انسان پر شخصیت د لاشعور نقش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د عمر تر پایه په یوه نه یو ډول دوام کوي.

د لاشعور پر ځواکمن، پېچلي او تر ډېره حده پټ نقش سربېره، شعور هم پېچلی دی ځکه چې د اکتسابي علومو او باورونو مجموعه چې له مختلفو لارو او مختلفو منابعو د ذهن دې برخې ته رسېږي، د هر چا په ذهن کې وار له مخې فرضونه جوړوي چې د هغه پر تمایلاتو، شناخت او ډېرو تصمیمونو او ان د هغه پر ورځنیو کړنو اغېز ښندي.

په ذهن کې د وار له مخکې فرضونو شتون سبب کېږي چې له ډېرو علومو او مفاهیمو سره د انسان تعامل او د هغو پدیدو په اړه چې دی یې ویني یا ورنه خبرېږي، بې طرفه نه پاتې کېږي. دی د خپل ذهني دریځ په لومه کې ایسارېږي او نه شي کولی بې طرفانه قضاوت وکړي او یا په مطالعه او څېړنه کې بې پلوه پاتې شي.

د ډېرو مفکورو منل یا ردول او د مذهبونو، ادیانو، گوندونو، قومونو او نورو پدیدو په اړه قضاوت پر همدې لاره تېرېږي. همدا وار له مخې فرضونه دي چې د هر فکر او هرې نظریې د اعتبار درجه تعینوي او د گڼو مسایلو پر وړاندې زموږ دریځ ټاکي.

وار له مخې فرضونه ټول یو خېل نه دي او کولی شو پر دوو ډولونو یې وویشو: سم او ناسم. خو دلته د سم او ناسم سره پېژندل او توپیرول پخپله ستونزمن کار دی او په آسانۍ سره نه شي کېدای. د تعلیم او تربیې اصلي رسالت دا دی چې د وگړي پوهه او معلومات دې برید ته ورسوي چې د ناسمو وار له مخې فرضونو له شره ځان خلاص کړای شي او په خپل قضاوت او تصمیمونو کې منطقي او د منل شویو قواعدو پر اساس عمل وکړي. د وار له مخې فرضونو عمل او نقش په خاصې محدودې پورې نه دی منحصر، بلکې د وگړي د ژوند ببلابېل ډگرونه په یوه ډول د هغوی تر اغېزې لاندې راځي. دیني مفکوره هم پر همدې څېړې لارې گام ږدي او سختې یې گالي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که له دې نظره ورته وګورو، هغه کسان چې په ديني فکرونو پورې اړونده حوزه کې يې د تيوريو او مباحثو په توليد کې برخه درلودې ده، د ټولو انسانانو په شان د دغو وار له مخې فرضونو تر اغېزې لاندې وو او کله چې د دين د لومړۍ درجې منابعو په فهم او تفهيم لګيا شوي دي، د هغو وار له مخې فرضونو پر اساس يې عمل کړی دی چې د دوی په ذهن کې وو.

وار له مخې فرضونه ګڼ دي او هر يو يې په يوه ډول سره د انسان پر فهم او دريځ اثر پرې باسي. ژبني وار له مخې فرضونه يو له هغو موردونو څخه دي چې د ديني نصوصو د پوهېدو پر بڼې اغېزه لري. مثلاً ځينې کسان ژبه ماوراٴ الطبيعي پديده ګڼي او داسې انګېري چې ژبه په «توقيفي» بڼه له بلې دنيا موږ ته رارسېدلې ده او تر انسان هاخوا عاملونو د هغې په انتقال کې برخه لرلې ده، د ژبې په اړه د دوی وار له مخې فرضونه د هغو کسانو له ليد لوري سره ډېر توپير لري چې ژبه طبيعي پديده ګڼي او باورمن دي چې دا پديده د يو مخ تدريجي بهير په ترڅ کې رامنځته شوې ده او د انسانانو د ټولنيز تکامل محصول ده او اساس يې ټولنيز توافق دی، سيال حالت لري او هر وخت به د ودې او تکامل په حال کې وي.

د لومړۍ ډلې په نظر، معاني له الفاظو او ژبنيو قالبونو سره نه شلېدونکې اړيکې لري او په هماغه عالم کې چې ژبه خلق شوې ده، مشخصې معناوې هم ورته ايجاد شوې دي او دا دوه به هېڅکله له يو بله نه بېلېږي. په دې صورت کې د دې متن د لوستونکي او اورېدونکي وظيفه دا ده چې د کلمو اصلي او ازلي معناوې راپيدا کړي او هغو نورو معناګانو ته اعتبار ورنه کړي چې په نورو سياقونو وربانديې زياتې شوې دي.

د دويم وار له مخې فرض پر اساس، ژبه د معنا په متابعت رامنځته شوې ده او معاني هغه فهم او برداشت دی چې انسانانو د ټولنيز تکامل او د ژوند د تحولاتو په ترڅ کې حاصل کړي دي او د هغوی د تعبير لپاره يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبه رامنځته کړې ده. نو، د کلمو او معناګانو تر منځ تل پاتې اړیکه نشته او هره کلمه ممکن په خاص سیاق کې خاصه معنا ورکړي او هم شوني دي چې د ژوند څپانده بهیر، نوې موندنې ورپه برخه کړي چې د هغوی لپاره نوې کلمې خلق شي یا شته کلمې د نورو معناګانو لپاره وکارول شي.

دیني نصوصو ته مراجعه له ټولو ژبنیو وار له مخې فرضونو څخه لرې نه شي کېدای او هر وار له مخې فرض کاملاً متفاوته نتیجه زېږوي چې له نورو نتیجو به جوت واټن ولري.

د نړۍ پېژندنې وار له مخې فرضونه هم همداسې نقش لري. ځینې کسان نړۍ ته د پخواني «علم هیأت» پر اساس ګوري او تصور کوي چې ځمکه د عالم مرکز دی او نورې سیارې تر ځمکې راځرخي. د دوی وار له مخې فرضونه له هغو کسانو ډېر توپیر لري چې د میلیاردونو کهکشانونو پر شتوالي خبر دي او د نوري کال واټنونه درک کوي. همدارنګه د نړۍ طبیعي جوړښت له رازونو ډک ګڼل له هغه لیدلوري ډېر توپیر لري چې د علمي پرمختګونو پر اساس یې د ډېرو فیزیکي تحولاتو علتونه کشف کړي دي، د طبیعي تعاملاتو قوانین یې پېژندلي دي او د نړۍ رازونه یې راسپړلي دي.

د انسانانو په اړه وار له مخې فرضونه هم شته لکه د جنسیت پر اساس د دوی وېش او دا چې یو جنس غښتلی او پوه دی او بل یې کمزوری او ناپوه. همدارنګه د انسان د اصیل فطرت په اړه هم وار له مخې فرضونه شته دا چې انساني کرامت ذاتي دی او هویتي قضیې چې وروسته ورته حاصلېږي، عارضي چارې دي، یا دا چې کرامت یې د هویت فرع دی او د ده د دیني، ژبني، توکمیز او ... هویت له مخې یا کرامت ورکول کېږي یا ځنې اخیستل کېږي.

که یو څوک وغواړي د انسان او د هغه د حقونو په اړه ځینې دیني نصوص

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفسير كړي او پر اساس يې حقوقي قوانين او مقررات وضع كړي، نو د پخوانيو ليدلوريو نقش پخپله راميدان ته كېږي او هغه به پر ديني متن هماغسې پوه شي چې د انسان په اړه د ده له وار له مخې فرضونو سره سمون ولري.

د وار له مخې فرضونو بله بېله تاريخ ته د كتلو په ډول پورې وي. يوه ډله باور لري چې انسانان په لومړي سر كې پر سمه لاره روان وو او څومره چې وخت تېر شوی، دوی له سمې لارې لرې شوي دي او دغه بې لاريتوب به تر آخرالزمانه پورې دوام وكړي او د ژغورنې يوازينۍ لاره دا ده چې هماغه لومړني فطري حالت ته وروګرځي. د دوی پر وړاندې بله ډله په دې باور ده چې انسانانو په لومړي سر كې هېڅ مهم علم او معلومات نه درلودل او د وخت په تېرېدو سره يې د ټولنيز تكامل پر لاره ګام ايښی دی، د علم د زده كولو لاره يې موندلې ده او زده كړي علمونه يې نورو نسلونو ته لېږدولي دي او د علمونو او مهارتونو د تراكم په اثر لوی انساني تمدنونه رامنځته شوي دي. له دې نظره، څومره چې وخت تېرېږي، هماغومره انسان لا تكامل او پخوالي ته رسېږي او له تېر او راتلونكي سره د ده نسبت داسې دی لكه له جهل او علم سره نسبت. معنا دا چې د تاريخ مسير داسې دی چې شا يې جهل ته او مخه يې علم ته ده او انسانان په تدريج سره لا زياته پوهه ترلاسه كوي او خپل جهل كموي.

كله چې لومړۍ ډله ديني نصوصو ته مراجعه كوي، هر هغه شی لا معتبر ګڼي چې لا پخوانو وختونو سره تړاو ولري او هر شی چې وروستيو وختونو پورې اړه ولري، ورته كم اعتباره ښكاري. دويمه ډله بيا د پخوانو وختونو محصولات د هغوی د وروسته پاتو شرايطو او د بشر د خامۍ محصول ګڼي او وروستي محصولات لا متكامل او اقلاً د استفادې په لحاظ ننيو انسانانو ته لا ګټور ګڼي.

پر دغو موردونو سربېره، د وګړو په ذهن كې نور وار له مخې فرضونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم شته چې د دوی له شخصي تجربو، تحصيلي او تخصصي ځانګې، سيمه‌ييزو دودونو او ان کورنۍ تربيې څخه منشأ اخلي او ټول يې د فهم او تفسير او تحليل پر نتيجې اغېز پرې باسي.

که وغواړو ديني مفکوره له دې منظره وڅېړو، بايد د هغو کسانو په اړه نوي مطالعات وکړو چې دا مفکوره يې رامنځته کړې ده. دې سره به د دوی د معرفت په توليد کې د غيرمعرفتي عاملونو څرکونه ومومو. د دوی د وار له مخې فرضونو په ازمويلو سره به د دوی د ديني برداشتونو او ليدلوريو د قوت او اعتبار اندازه بهتره رامعلومه شي.

په ديني مفکوره کې ژنبی عامل

د مسلمانو عارفانو او متکلمانو او د ګڼو نورو اسلامي علومو د عالمانو په نظر، خدای خپل پيغام په مختلفو لارو رالېږي ځکه چې د هغه ايات او نښانې چې په يوه ډول سره د هغه پيغام لېږدوي او د قرآن په تعبير کلمې ګڼل کېږي، په هر ځای کې، په آفاق او انفس کې خورې دي.

الهي نښانې تر هغه ډېرې دي چې وګڼل شي يا تصور شي. قرآن پخپله په صراحت سره دا خبره کړې ده:»قل لو کان البحر مدادا لکلمات ربی لنفد البحر قبل أن تنفد کلمات ربی« (سورۀ: الکهف، آيه: ۱۰۹) يعنې که سمندر د ليکلو رنګ وي زما د رب د ويناوو لپاره هرګوره سمندر تمامېږي مخکې له دې چې زما د رب خبرې تمامې شي.

بې شمېره الهي ويناوې ډېر مخاطبان لري او يوازې انسانانو ته نه دي. قرآن په صراحت سره وايي چې نور موجودات هم الهي ويناوې د وحي په قالب کې تر لاسه کوي خو داسې وحي چې د دوی د وجودي ظرفيت سره متناسبه وي، نه د انسانانو د ادراک په سطح کې.»و أوحی ربک إلی النحل أن اتخذی من الجبال بيوتا و من الشجر و مما يعرشون« (سوره:النحل، آيه: ٦٨) يعنې ستا رب پر غومبوسې وحي وکړ چې په هغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

غرونو او ونو او چتونو کې چې جوړوي يې، ځاله جوړه کړه.
څه چې بني ادمانو ته وحي کېږي او څه چې نورو موجوداتو ته وحي کېږي، يوه منشأ لري، خو يوه بڼه او يوه محتوا نه لري. ان څه چې انسانانو ته وحي کېږي هم هر وخت يو شان نه وي، کله د الهام په بڼه، کله د ملايکو د نزول په بڼه او کله د خوب په بڼه څرګندېږي.
د وحي ډېر ډولونه او شکلونه د انفرادي پېښې بڼه لري چې واحد مخاطب يې وي او معمولاً دغه مخاطب ته محدود او مقطع يې پيغام لېږدوي او نورو ته د تعميمولو وړ نه ده او غير له اصلي مخاطبه په بل چا پورې اړه نه لري. خو د وحي يوه بڼه چې د مکتوب ژبني حالت غوره کوي او ګڼ مخاطبان لري او د يوه دين ټول پيروان رانغاړي، د ډېرو علمي بحثونو او مناقشو په محور کې ځای لري.
يو مبحث چې په دې مناسبت مطرح کېږي، دا دی چې د آسماني پيغام د ماورالطبيعي محتوا او د الفاظو د طبيعي ظرفيت تر منځ څه ډول نسبت جوړېږي. ايا د هغه متعالي محتوا او د ځمکني الفاظو تر منځ د پيوند تر جوړېدو وروسته، د ژبې ماهيت او فطرت بدلېږي او د ژبې بشري ځانګړنې له منځه ځي يا دا چې د ژبې طبيعي او بشري ځانګړنې هماغسې خوندي پاتې کېږي؟
که د ژبې ماهيت بدل شي او له متعارفې ژبې سره توپير پيدا کړي، نو بيا کولی شو د پوهېدا لپاره يې د همدې متعارفې ژبې ګرامر او قواعد وکاروو؟ که دغه قواعد د دې ژبې لپاره چې د وحي ظرف ګرځېدلې ده، بايد ونه کاروو نو ايا نور ځانګړي قواعد موندلی شو چې د وحي د ژبې لپاره مخصوص وي؟ ايا دا قواعد پخپله له وحي څخه اخيستل شوي که د انسان په لاس جوړ شوي چې د خپل اجتهاد او فهم پر اساس يې جوړوي؟
همدارنګه پوښتلی شو چې که د ژبې لپاره نوي قواعد نه دي په کار او

(c) ketabton.com: The Digital Library

معمول قواعد يې ستونزې حل کولی شي، نو ايا هماغه قواعد پر دې ژبې چې د وحي ظرف دی، بې له استثنا تطبيقېدای شي؟ که دغه ژبه چې وحياني مفاهيم رانغاړي د متعارفې ژبې گرامري قواعدو او بلاغي معيارونو ته تابع شي، نو بيا د ماهيت او طبيعت په لحاظ يې له هغې ژبې توپيرولی شو چې په نورو حالتونو کې استعمالېږي؟

د اسلام په تاريخ کې د مسلمانانو عملي تجربه يې راښيي چې دوی په دې برخه کې له وحياني متن سره هماغه چلند کړی دی چې له هر ژبني متن سره يې کوي. د صرف، نحو، اشتقاق، ترکيب، معاني، بيان او بديع علومو په دې برخه کې د دې دوو ډولو ژبو تر منځ په توپير نه دي قايل شوي او قواعد يې پر دواړه يو ډول تطبيق شوي دي.

که داسې وي، نو بايد ومنو چې ژبه د يوې تاريخي - انساني پديدې په حيث ځينې محدوديتونه لري چې مجبورېږي له مجاز او استعارې او نورو بياني ميتودونو کار واخلي. دا کار ژبې ته ځو اړخونه ورکوي او د مطلوبې معنا اخيستل ستونزمنوي، همدارنگه کله کله د مطلوبو مفاهيمو په رسولو کې، ژبه له ستونزې سره مخ کوي.

دلته ديني مفکوره يوه بل پېچلي پړاو ته ورننوځي. په دې پړاو کې مختلفې ادبي او ژبنۍ تيورۍ د ديني نصوصو په فهم کې اساسي نقش مومي او د هرې تيورۍ په کارولو سره خاصې او متفاوتې نتيجې ترلاسه کېږي.

مثلاً هغه کسان چې په ديني نصوصو کې د مجاز په شتون نه دي قايل او ټول عبارتونه يې حقيقي گڼي، په گڼو موردونو کې به بندې لارې ته ورسېږي ځکه چې د دوی د فهم او تفسير پر اساس داسې نتيجې راووځي چې ټوله اعتقادي دستگاه اغېزمنوي چې د عقيدې مهم اړخونه لکه د خدای صفات او په غيب پورې اړوندې چارې هم رانغاړي.

په بله خوا کې ځينې کسان چې د مجاز په شتون قايل دي او د ځينو يا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټولو نصوصو تأويل جايز ګڼي، نورو متفاوتو برداشتونو ته رسېږي. دې سره د نويو تأويلونو لپاره زمينه برابرېږي او د نصوصو د تأويل لړۍ د متفاوتې فکري لارې د پيدايښت سبب کېږي چې دا به په هېڅ وجه د لومړۍ ډلې لپاره د منلو وړ نه وي.

حقيقت دا دی چې ژبنی عامل د ديني مفکورې په رامنځته کېدا کې عمده عامل دی ځکه چې له ژوند سره ډېر ټينګ پيوند لري. (۷) او څومره چې ژوند بدلېږي رابدلېږي، هماغومره ژبه هم بدلېږي. ژبه اساساً خوځنده، وده کوونکې او بشپړېدونکې پديده ده او په يوه پړاو کې نه درېږي.

دا چې ژبه بدلېږي او په تېره بيا له ژوند سره سمه لاپېچلې کېږي نو له ژبې سره د تعامل او د هغې د رمزونو د سپړلو لپاره لا زياتې او متنوع تيوري ګانې راټوکېږي چې له وګړو سره د ژبنيو او ذهني تېروتنو په کمولو يا له منځه وړلو کې مرسته وکړي.

نوې توليد شوې تيورۍ هماغومره چې د مختلفو ژبنيو محصولاتو په فهم کې د کارولو وړ دي، د ديني نصوصو په فهم او تفسير کې هم استفاده ځنې کېدای شي ځکه چې ديني نصوص هم ژبنی قالب لري. دا چې دغه ژبني تيورۍ نوې او پرمختللې دي، د ديني نصوصو فهم او تفسير به هم نوي او پرمختللې شي او له دې نصوصو د نويو برداشتونو لاره به هواره کړي.

ويلی شو چې ژبه د خپل څو اړخيز او ضمني ماهيت په وجه د برداشتونو او فهمونو تنوع ته زمينه برابروي او معرفتي پلوراليزم ممکنوي.

د مفکورو تنوع او د تفسيرونو توپير کېدای شي د تقابل او تعارض سبب شي او کله کله د ديني مفکورې ډګر له فکري شخړو ډک کړي. مختلف مذهبونه او مختلفې فرقې د يو بل پر وړاندې درېږي او په مختلفو فکري وسلو سمبالېږي. ژبنۍ تيورۍ او ژبني علوم تر ټولو تېرې وسلې دي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې شخړو کې په کاربږي.

څرنګه چې ژبني تحولات یو جبري واقعیت دی او تېښته ځنې نه شي کېدای نو د دیني مفکورې تحول او د ګڼو دیني تفسیرونو پیدا کېدل هم حتمي دي.

نن سبا دیني مفکوره له ګڼو پوښتنو او ننګوونو سره مخ ده خو ژبني تحولات بیا هر وخت ننګوونه نه وي او کولی شي نویو فرصتونو ته زمینه برابره کړي او له بندو لارو څخه د وتلو لاره پرانیزي.

سره له دې چې تر اوسه پورې داسې نه ښکاري چې د ژبپوهنې د مطالعاتو اهمیت دې په دیني حوزو کې تر جدي غور لاندې نیول شوی وي خو د نړۍ لوی علمي او معرفتي تحولات، سړی مجبوروي چې ژبنیو علومو ته پام واړوي.

دې سره کولی شوی د داسې مطالعاتو او څېړنو په غني کولو سره، د اسلامي مذهبونو او فرقو د مفکورو تنوع او توپیرونه درک کړو او د جزمي او دوګماتیزمي چلند پر ځای، د دوی په منځ کې د متقابل تفاهم او درک زمینه مساعده کړو.

په دیني مفکوره کې سیاسي عامل (۱)

سیاست یعنې له قدرت سره د تعامل اوزار، هم د هغو کسانو لپاره چې واک او ځواک لري او هم د هغو کسانو لپاره چې د قدرت د دستګاه پر وړاندې ولاړ دي. د سیاست مطالعې – هم د سیاسي علومو له نظره او هم له فلسفي منظره – ښودلې دي چې قدرت په ډېرو فکري او فرهنګي تحولاتو باندې مهم او نه انکارېدونکی نقش لرلی دی. قدرت ان هغه کسان هم ځان ته تابع کړي دي چې د قدرت د دستګاه له عیبونو او فساده یې شکایت کاوه، ورسره مخالف وو او د هغې مهارولو یا نسکورولو ته یې ملا تړلې ده. معنا دا چې دا کسان باید د قدرت او توانایۍ په ابزارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځان سمبال کړي چې وشي کولی د قدرت پر وړاندې د قدرت په مورچه کې ودرېږي.

د قدرت منطق ته د غاړه ايښودلو يوه معنا هغو معيارونو او موازينو ته تسليمېدل دي چې د قدرت نظام يې غواړي. د قدرت د نظام لپاره څه چې مهم دي، د اقتدار او تسلط بقا او پراختيا ده او هر شی چې دغه بقا او پراختيا ته خطر پېښوي، دښمن ګڼل کېږي او د زغملو نه وي. څه چې د قدرت دستګاه ته لږ اهميت لري، معرفتي او د حقيقت پلټلو مفکورې دي. له دې نظره قدرت د مطلق حقيقت مظهر دی او هر شی چې له دوام سره يې مرسته ونه کړي او يا يې پر خلاف وي، هغه د حقيقت خلاف ګڼل کېږي.

دغه ځانګړنه په ټوټاليټر نظامونو کې جوته ښکاري، البته په نورو نظامونو کې هم په مختلفو ډولونو شته. د قدرت نظام له نورو مقولو، بنسټونو او دستګاوو لکه فرهنګ، دين، هنر، علم، اقتصاد او نورو سره په خپله ګټه تعامل کوي. د قدرت د نظام په سترګو د هر يوه ارزښت په دې پورې اړه لري چې دغه مقولې څومره د قدرت د غوښتنو او هدفونو په تحقق کې په کارېږي.

سره له دې چې د قدرت نظام مطلق واک نه لري چې هر څه له خپلې خوښې سره سم وکاروي او هر څه د هغه په خوښه وي خو د هغو لوبغاړو په منځ کې چې په عمومي حوزه کې فعاله دي، د قدرت نظام غالباً تر نورو بر دی او په تحولاتو کې يې نقش تر ټولو زيات دی.

د قدرت نظام غواړي نورو بنسټونو ته د اوزارو په سترګه وګوري او د خپلو هدوفونو د پوره کولو لپاره يې استعمال کړي. نور بنسټونه ذاتاً خو داسې نه دي خو بالعرض پر همدې لاره استعمالېدای شي. مثلاً کله چې د قدرت نظام غواړي علم کاملاً خپل خدمت ته وګوماري او يا دين د وسيلې په توګه وکاروي، غالباً دا کار په آسانۍ سره کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علم اساساً د حقیقت د کشفولو لپاره رامنځته شوی دی او ذاتي غوښتنه یې د جهل او بې خبرۍ د ټغر راټولول او له تیارې سره مقابله ده. که علم آزاد وي او خپله لاره ووهي، هره ورځ یو نوی حقیقت څرګند کړي، جهل او ناخبري کم کړي، نو کېدای شي دا بهیر د قدرت نظام په راپرځولو ختم شي. دین هم چې اساساً دې ته راغلی چې انسان د نورو وګړو، ارواحو، ګوندونو او مختلفو سیاسي واکمنیو له بنده ګۍ او غلامۍ خلاص کړي، همداسې دی. که د دین پر لاره خنډ جوړ نه شي او ورسره مخالفت ونه شي، کېدای شي لوی بدلون رامنځته شي چې د قدرت نظام به هم رانغاړي. د اسلام پیغمبر همدې حقیقت ته اشاره کړې ده او ویلي یې دي: إن الله یرفع بهذا الکتاب أقواما و یضع به آخرین» یعنې: خدای د دې کتاب (قرآن) په وسیله، ځینې خلک لوړوي او ځینې له خپلو مقامونو راکوزوي. (۸)

په همدې وجه، د قدرت نظام چې پر اوضاع واکمن دی، د هر بدلون مخه نیسي او په ټول وس یې پر وړاندې درېږي. کله چې کمزوری شي او مجبور وي چې دې بدلانه ته غاړه کېږدي، نو دا ځل هڅه کوي چې د جوړ جاړي له لارې یې خپل خدمت ته وګوماري او پر هغه لاره یې بوځي چې پخپله یې غواړي.

دا دقیقاً هماغه څه دي چې د اسلام په تاریخ کې پېښ شوي دي. اقبال لاهوري د دې تاریخي پېښې وصف داسې کړی دی:

عرب خود را به نور مصطفی سوخت\
چراغ مردهٔ مغرب بر افرواخت\
ولیکن آن خلافت راه گم کرد\
که اول مومنان را شاهی آموخت

یعنې هغه لاره چې لومړنیو مسلمانانو د دین په مرسته د سلطې له نظام څخه د ژغورنې په خاطر غوره کړې وه او پر وړاندې یې بغاوت کړی و، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړي سر کې يې په تاريخ کې يو نوی فصل پيل کړ او د پرګنو لپاره يې نوې لاره پرانيستله خو لا ډېر وخت نه و تېر چې قدرت د يوې امپراتورۍ په بڼه د قدرت هماغه پخواني منطق ته ستون شو او زړو نظامونو بيا په نوي قالب کې سرونه پورته کړل.

د اسلام د تاريخ تقريباً ټول څېړونکي دا مني چې د راشده خلافت تر دورې وروسته، د حکومت او سياسي سلطې په ډګر کې ډېر بدلونونه راغلي دي. البته د عواملو او علتونو په اړه يې مختلف نظرونه او رنګارنګ بحثونه مطرح شوي دي.

دلته مهمه ده دې ته پام وکړو چې وروسته له دې چې د اسلام په تاريخ کې د قدرت په نظام کې بدلونونه راغلل، دا ځل د دين او د قدرت د جوړښت تر منځ تقابل نه و، بلکې هر حاکم به هڅه کوله او مجبور و چې خپل مشروعيت د دين له لارې ترلاسه کړي. سره له دې چې د اقتدار ستنې پر نورو عواملو لکه قومي – قبيلوي جوړښت، اقتصادي عوايد (خراج، ماليات او ...)، هم ولاړې وي خو په دې منځ کې دين عمده برخه درلوده.

دا ځل د قدرت نظام په دې لټه کې شو چې د ديني تعليماتو هغه برخې ترويج کړي چې د نظام د ستنو په ټينګولو کې يې مرسته کولی شوه او هغه ديني تعليمات څنګ ته کړي چې د نظام مشروعيت يې ننګاوه.

د قدرت د نظام د ټينګولو لپاره د دين د اتسخداملو او پر ديني مفکورې د اغېز ښندلو هڅو د اسلام په تاريخ کې مختلف رنګونه او ګڼې جلوې درلودې.

تر اوسه پورې د اسلامي مفکورې په رامنځته کېدا کې د سياسي عامل او قدرت د نقش په اړه محدودې نظري هڅې شوې دي (۹) يو دليل يې دا دی چې دا ډول هڅې د واکمنو نظامونو له هرکلي سره نه مخ کېدې، بل دليل يې دا و چې د علم خاوندانو د واکمن نظام په اړه پرمختللی

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصور نه درلود.

د حکومت او د قدرت د نظام دا تصویر چې هغه په مستقله توګه تر څېړنې لاندې ونیسي، مډرنه پدیده ده او زموږ په تاریخ کې مخینه نه لري. پخوا به د قدرت نظام د حاکم شخص او څو متنفذو څېرو په وجود پورې محدود ګڼل کېده او ټول بحثونه به د اشخاصو پر محور راڅرخېدل، نه د نظام او جوړښت پر محور.

طبیعي ده چې له داسې تصور سره به له دین، فرهنګ او نورو مقولو سره د حکومت رابطه متفاوته بڼه خپلوي او د دې بحث د ځواب له موندلو سره مرسته نه شي کولی.

په دیني مفکوره کې سیاسي عامل (۲)

د اسلام په تاریخ کې، ګڼو خلیفه ګانو او امیرانو هڅه کوله چې د مسلمانانو په منځ کې مشروعیت ولري او دا مشروعیت چې عملاً یې پر مختلفو عناصرو تکیه لرله، په دیني رنګ هم ورنګوي. له دیني مفکورې سره د قدرت او سیاسي عامل رابطه له همدې ځایه ټینګه شوه.

په دې منظور د مسلمانو حاکمانو یوه هڅه دا وه چې اهل علم حکومتي دربار ته وروغوښتل شي چې په نظام کې د دوی د جذبولو زمینه برابره شي. ځینو عالمانو له دې بلنې ځانونه ساتل او له اهل قدرت سره له نزدیکته یې ډډه کوله چې خپله خپلواکي وساتي او که په حکومت کې کوم انحراف وویني، ورسره مخالفت او مقابله وکړای شي. معمولاً د اهل علم دغې ډلې ته مسلمانانو درناوی کاوه او ممتاز مقام یې ورته ورکړی و. د دوی ښه نومونه د اسلام په تاریخ کې تل پاتې دي.

خو ځینو نورو عالمانو چې د قدرت له اربابانو سره ناسته پاسته ورته غنیمت ښکارېده، یا به د ښو مشورو او نصیحت په نیت او یا د مادي امکاناتو د خپلولو په نیت، به یې د حکومت بلنه منله. د اهل علم دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډله په عربي کې د علماء السطان او په فارسي کې د درباري عالمانو په نامه پېژندل کېدل. د علمي او فکري توليداتو يوه برخه د همدغه عالمانو په لاس رامنځته شوې ده. سره له دې چې دغه ډله به په کراتو د نورو عالمانو تر نيوکو لاندې راتلل چې علم يې د حکومت او قدرت چوپړ ته گومارلی دی او په بله وينا دين يې پر دينا خرڅ کړی دی خو له بلې خوا د حکومت ملاتړ د دې سبب کېده چې د دوی آثار لا زياتو مخاطبانو ته ورسېږي او ژر مشهور شي.

د اهل قدرت او حاکمانو هڅې يوازې همدومره نه وې. دا چې د ديني مسايلو په اړه رنگارنگ تفسيرونه او برداشتونه وو او په تېره بيا په دې چې فرقه يي تمايلات رامنځته شوي وو، دوی ته زمينه برابرېدله چې هغه تفسيرونه او مذهبي فرقې تقويه کړي چې د دوی په گټه وې. د خاصو فکري تمايلاتو ملاتړ داسې کار و چې اهل قدرت په کراتو ورته لاس پورې کړی چې د خپل حکومت ستنې ورباندې ټينگې کړي او رقيبان او مخالفان پرې کمزوري کړي. کله کله يې په دې وسيله ښې برياوې هم ترلاسه کړې دي.

البته دا همکاري دوه اړخيزه وه، يعنې څومره چې د خاصو افکارو او اعتقاداتو ترويجول د حکومت په گټه تمامېدای شول، هماغومره د حکومت ملاتو کولی شول د خاص مذهب او ځانگړې فرقې د شهرت او پياوړتيا سبب شي. له ځانگړي مذهب يا فرقې د حاکمانو ملاتړ هر وخت هم د گډو گټو او د سره ورته ليدلوريو له مخې نه و ځکه چې يوازې د مختلفو ډلو ترمنځ تفرقه او اختلاف هم د واکمن نظام په گټه تمامېدای شو او د ډلو تر منځ تضاد به داسې توازن رامنځته کاوه چې ټولې ډلې پرې شنډې شي. په همدې وجه اهل قدرت به غوښتل چې مذهبي او فرقه يي تضادونو ته لمن ووهي چې مختلفې ډلې يوه بله سره مهار کړي، بې له دې چې حکومت ته کوم خطر يا تاوان پېښ کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر يادو موردونو سربېره، کله کله به حکومتونو بې له دې چې له کومې فرقې يا ډلې سره هم نظره وي، هڅه يې کوله داسې تمايلات او ليدلورې ترويج کړي چې دوی به يې تقويه کولی شول. کله کله جبرپاله (تقدير ته مطلق تسليمېدل) او له دنيا د تېښتې مفکورې د حکومتونو له لورې رواج شوې دي چې خلک خپل برخليک ته تسليم شي، تراخه واقعيتونه خپل تقدير وګڼي او د وضعيت د بدلولو له هر دول فکر څخه فارغ شي او حاکم نظام د ګډوډيو منشأ ونه ګڼي.

تر دې ځايه بحث مو په دې اړه و چې واکمنو نظامونو به د خپلو سياسي ګټو لپاره له فکري مقولو او اعتقادي چارو استفاده کوله. په بله خوا کې، هغه ډلې چې په مختلفو دليلونو د واکمن نظام پر وړاندې درېدې، مجبورې وې چې فکري قضيو ته مخه کړي.

په سياسي اخ و ډب کې فکري او اعتقادي مقولو ته د مخه کولو انګېزې دوې وې: د خپلې ډلې غښتلې کول او مقابل لورى کمزورى کول. د خپلې دلې د تقويې لپاره يې بايد داسې فکرونه او باورونه رواج کړي وای چې د غړو ترمنځ يې وحدت زيات کړي، د رهبرانو او بولندويانو اطاعت ټينګ کړي، پيروان د سر او مال قربانۍ ته چمتو کړي، او د مبارزې روحيه غښتلې کړي.

د دې کار لپاره يې بايد ځانګړې ادبيات پاللي وای او د ديني نصوصو له منځه يې هغه برخې غوره کړې او ځلولې وای چې دغه هدف ته يې رسولی شوې. که د دې ډول باورنو او مفکورو تقويې ته عقلي علوم په کار وو نو دوی به ديني تعاليم او له دينه بهر موضوعات سره ترکېبول او ګډول، لکه څرنګه چې په لومړيو پېړيو کې ځينو فرقو هڅو وکړه يوناني منطق او فلسفه د خپلې فرقې د باورونو خدمت ته وګوماري. خو که به وضعيت داسې و چې عقلي مبحثونو او له دينه بهر علمونو د فرقې د غړو باورونه کمزوري کول او شکونه يې راپارول نو دوی به له عقلي مبحثونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه ډېره کوله او د عقلاني تفکر ور به يې بنداوه. يعنې هم له ديني نصوصو سره او هم له دينه بهر له نورو علومو سره همداسې چلند کېده او دواړه د وسيلو په توګه کارېدل.

د مقابل لوري د کمزورولو لپاره هم عين کار کېده، مثلاً د دې لپاره چې د نظام مشروعيت تر پوښتنې لاندې لاړ شي او د خلکو اطاعت ورنه کم شي او خلک د نظام پر ضد بلوا او پاڅون ته چمتو شي. په دې مورد کې به هم د ديني نصوصو له منځه هماغه برخه يې غوره کېدله چې خلک مبارزې او پاڅون ته هڅوي او پر هغه څه به يې شک کاوه چې واکمن نظام د خپل مشروعيت لپاره ترويج کړي وو. برعکس، که چېرې د يوې ډلې ګټه له نظام سره په روغه جوړه کې وه، نو هغه راويتونه به يې ځلول چې بلوا او بغاوت بد او ناروا ګڼي. دغه کشمکش د دې سبب کېده چې د ديني مسايلو ځينې برخې وځلول شي او ځينې نورې يې له پامه وغورځول شي. دلته په دې توده جګړه کې د ديني تعليماتو علمي او بې طرفانه څېړنه، د پلويتوب قرباني کېدله.

د مختلفو اسلامي فرقو او مذهبونو د ايډيالوژيکو او فکري ريښو مطالعه، يې رانښيي چې څرنګه پر خاصو مفاهيمو د ټينګار پل له حکومت سره په تعامل کې جوت ښکاري. که يوه فرقه به له حاکم نظامه سره د مقابلې وس نه درلود نو په هره بيه به يې هڅه کوله چې خپله ډله وساتي نو تقيه او پټول به د دې ډلې په ديني تعليماتو بدلېدل. خو بيا کله چې د وضعيت بدلېدو ته هيله پيدا کېده او د ډلې د بريا احتمال زياتېده نو د تقيې او پټولو پر ځای به يې د حقايقو څرګندول او بې له وېرې د جابر سلطان جګړې ته وردانګل به يې د چارو په سر کې راتلل. په دې حالت کې به دوی له خاصو نصوصو په استفادې سره، هغه کسان چې مخامخ جګړې ته به يې غاړه ايښوده، د حق د لارې مجاهد او مبارز بلل او ټولو ته به يې بلنه ورکوله چې پر همدغه لاره لاړ شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې منځ کې د قدرت پر وړاندې د غبرګون یوه بله بڼه هم وه چې د دیني ادبیاتو او مذهبي تفکر پر تولید یې اغېز ښنده. ځینو ډلو چې له دولت سره د نورو ډلو د تقابل په نتیجه کې ګډوډیو ته پام کاوه او دا یې لیدل چې پاڅونونه او فرقه یي بغاوتونه څه نه شي کولی، وضعیت نه ښه کېږي، خلک له لا زیاتو ناخوالو سره لاس او ګرېوان کېږي، او د ټولنې عمومي نظم خرابېږي نو دا به یې غوره ګڼله چې خلک له دې ډول تحرکونو څخه منع کړي او زغم ته یې راوبولي. دوی به وګړي هڅول چې له دنیوي چارو دې لاس په سر شي او اخروي او معنوي خوا دې ونیسي چې له دې لارې په ټولنه کې ښېرته کراري راشي او په دنیوي کشمکشونو کې له دیني مفاهیمو سره د لوبې کولو مخه ونیول شي. د اسلام په تاریخ کې ځینو تصوفي ډلو همدا نقش درلودلی دی.

له دیني مفاهیمو سره د تعامل دې بڼې – چې له قدرت او سیاست سره د سلبي تعامل زېږنده وه – د مسلمانانو پر دیني مفکوره یې بله اغېزه کوله ځکه چې د دیني روایتونو او آیتونو هماغه برخې به یې ځلولې چې هدف ته یې په کار راتلې او د آیتونو او روایتونو پر هغو برخو به یې سترګې پټولې چې دا ډول پیغام به په کې نه و نغښتی.

هغه هڅې چې له قدرت او سیاست سره د سلبي یا ایجابي تعامل په انګېزه شوې دي، که د هرې ډلې له خوا شوې وي، د دیني مفکورې پر تولید اغېزناک او مهم عاملونه وو. دا پدیده په ځانګړې عصر پورې محدوده نه وه، بلکې د اسلام د تاریخ له لومړیو پېړیو پیل شوې او تر ننه پورې دوام لري.

اروپوهنه او دیني څېړنې

اروپوهنه په دې اوسنۍ بڼه، داسې علم دی چې زموږ په تمدني حوزه کې اوږده مخینه نه لري. پخوا، په تېره بیا د اسلامي تمدن د غوړېدو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېر کې، د عرفان او تصوف د ډگر ځینو صاحب نظرانو هڅه وکړه چې د اسلامي علم النفس له لارې دې موضوع ته ورنژدې شي او ځینې مفکورې یې درلودې چې په خپل ځای ارزښتمنې دي خو دغو هڅو د اروا‌پوهنې یا اسلامي اروا‌پوهنې په نامه کوم علم ایجاد نه کړ. داسې علم یې رامنځته نه کړ چې خپل ځانگړی میتود ولري او وشو کولی د اروا‌پوهنیزو څېړنو لپاره ورنه کار واخلو او د خلکو ستونزې پرې حل کړو. البته د هغوی څېړنې او مفکورې هم نگه اسلامي نه وې، بلکې له نورو فرهنگونو لکه یونان، هند او لرغوني فارس څخه اخیستل شوې وې.

په هر حال، اروا‌پوهنه هم د ټولنپوهنې، سیاسي علومو او ځینو نورو علومو په څېر د اوسني پېر پیداوار دی. اروا‌پوهنه د بل فرهنگ پر ځمکه غوړېدلې ده خو د هماغه فرهنگ په پولو کې ایساره نه ده پاتې شوې او د گڼو نورو معتبرو معاصرو علومو په شان نړۍ‌واله شوې ده. نن سبا د دې علم پل په هر هېواد کې موندلی شو خو په دې شرط چې د دغو ټولنو علمي فضا غوړېدلې وي.

په پرمختللو پوهنتونونو کې، د اصلي علومو تر څنگ یو لړ داسې موضوعات هم رامنځته شوي دي چې په گڼو څانگو پورې اړه لري او معمولاً موضوع له یوې څانگې اخلي، میتود له بلې، لکه «د ژبې فلسفه» چې موضوع یې ژبپوهنیزې څېړنې دي او میتود یې فلسفي. همدارنگه «ټولنیزه اروا‌پوهنه» چې موضوع یې ټولنپوهنه خو میتود یې اروا‌پوهنیز دی. د دین اروا‌پوهنه همداسې څانگه ده چې دین او دینداري ته د اروا‌پوهنې له نظره گوري او داسې پوښتنې راسپړي چې اروا‌پوهنیزه صبغه لري.

سره له دې چې په اسلامي هېوادونو کې دین د خلکو په فردي او ټولنیز ژوند کې عمده عنصر دی خو دلته لا هم د دین اروا‌پوهنې او نورو مدړنو علومو ته د پام اړولو نښې نښانې نه لیدل کېږي. په دې حساب په دین

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دیني خبرنو پورې د مطالعاتو یوه عمده څنډه لادرکه ده او په دې برخه کې د مهمو پوښتنو پر مخ لاره تړلې پاتې ده.

گڼې پوښتنې شته چې د ارواپوهنې له نظره یې ځوابولی شو، لکه: دینداري پر علت تکیه لري که پر دلیل؟ او دغه حکم پر ټولو دیندارانو کېدای شي که د دوی پر یوې برخې؟ ټول دینداران په یوه اروایي ټیپ پورې اړه لري که په گڼو؟ د وگړو اروایي ټیپ د دوی د دینداری پر ډول هم اغېز لري که نه؟ په دې برخه کې اروایي عوامل قوي اغېزې لري که فرهنگي او ټولنیز عوامل؟ ټولنیز بدلونونه کولی شي د وگړو اروایي زمینې بدلې کړي، او که ځواب هو وي، دا به یې پر تدین هم اغېزه ولري؟ ټولنیز او اجتماعي اصلاحات، او په دې ډله کې دیني اصلاحات کولی شي اروایي فعل او انفعالات رامنځته کړي؟ دا عمل او عکس العمل به د دیني اصلاحاتو پر بهیر مثبته اغېزه ولري که منفي؟ هغه کسان چې د اصلاح او بدلون د راوستو نیت لري، باید د خپل کار اروایي اړخونو ته هم فکر وکړي؟

دا ډول ډېرې نورې پوښتنې دي چې ټولې له ارواپوهنې سره تړاو لري او میتودیکه سپړنه یې زموږ د هېوادونو د شرایطو له پوهېدو سره لویه مرسته کولی شي او همدارنگه ځینې ستونزې یې حل کولی شي.

که ارواپوهنیزې خېړنې او مبحثونه زموږ په ټولنو کې پراخ شي، کولی شو د هغو ستونزو حل ته ورنژدې شو چې په اوسنیو شرایطو کې ډېر اهمیت لري لکه د انتحار پدیده، قشري او برسېرنو مذهبي ډلو ته تمایل، د مذهبي او فرقه یي تعصباتو زیاتېدل، د کرکې او بدگومانۍ خپرېدل، په مذهبي جامو کې پټ فاشیزم ته د ځوانانو بې سابقې تمایل او ...

همدارنگه دا موندلی شو چې ولې تفرقه او اختلاف په تېره بیا زموږ په وطن کې دومره پراخ شوي دي چې ان د تحصیل خاوندان او هغه وگړي چې د ټولنې سرلاري گڼل کېږي، هم نه شي کولی لږ تر لږه د لویو ملي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او تمدني مقولو په اړه سره توافق او يووالي ته ورسېږي.

د اروپوهنې په مرسته کولی شو اکثرو ديندارانو ته داسې هېنداره په لاس کې ورکړو چې د خپلې دينداری په ماهيت پوه شي او وګوري چې څه چې دوی ته تدين ښکاري، داسې تدين دی چې له معنوي تعالي او روحي تزکيې سره مرسته کوي يا دا چې د دغو عملونو او عکس العملونو تر شا چې ځينې يې شعوري او ځينې يې لاشعوري څنې کېږي او ټولو ته يې د ديانت جامې وراغوستل کېږي، اروايي او شخصيتي اختلالونو ځاله کړې ده او د دې پر ځای چې خپل خاوند بره بوځي، کښته يې راغورځوي او د ستر مولانا په وينا:

زانکه از قرآن بسی گمره شدند

زان رسن قومی درون چه شدند

مر رسن را نيست جرمی ای عنود

چون ترا سودای سربالا نبود

ژباړه: ځينې قومونه د قرآن په رسۍ کندې ته غورځېدلې دي، خو دا د رسۍ ګناه نه ده ځکه چې دوی پخپله د پورته ختلو نيت نه درلود.

که څه هم چې اروايي اختلالونه يوازې د ځينو ديندارانو لپاره ځانګړي نه دي او ځينې نادينداران هم په دې ستونزو اخته دي او د هغوی ستونزې هم د اندېښنې وړ دي چې بايد يې چاره وشي خو په اروايي اختلالونو د اخته ديندارانو ستونزه دا ده چې باطني نيمګړتيا يې له ديانت سره ګډېږي او ډېر خطرونه رامنځته کوي. هغه دوګماتيزم چې په داسې اروايي اختلالونو کې ريښه لري، له هېڅ منطق او استدلال سره نه وېلې کېږي.

د مډرنې اروپوهنې په مرسته کولی شو زاړه اسلامي عرفاني متنونه مطالعه کړو او له هغو نه ګټور درسونه واخلو او داسې يې له سره ترتيب کړو چې اوسنيو خلکو ته په درد ولګېږي. دې سره به د هغو کسانو تنده

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماته شي چې د معنویت تږي دي او زموږ د خلکو لپاره چې په کړکچینو شرایطو کې ژوند کوي، ارامه فضا رامنځته کړي.

کېدای شي په ماهرانه او متخصصانه ډول د مډرنې اروپوهنې او اسلامي عرفان تلفیق او یوځای کېدل وشي کولی د دین څېړنې د مطالعاتو لپاره نوې لاره روده جوړه کړي چې د ټولنې له اروایي روغتیا سره مرسته وکړي او د خلکو جمعي اروا صفا کړي.

دې کې شک نشته چې د خلکو د باطني ناروغیو او نیمګړیتاوو د درملنې لپاره هره هڅه، انسانیت ته لوی خدمت دی او د دین له لوړو مقصدونو سره سمون لري. طبیعي ده چې یوه ځانګړې څانګه یا یو مشخص علم نه شي کولی دغه ټولې اړتیاوې پوره کړي خو هر یو یې په خپله وار سره کولی شي د دې اړتیا یوه برخه پوره کاندي او د لیکوال په باور ارواپوهنه که سمه زده شي او ان د دیني مدرسو په نصاب کې شامله شي، زموږ د ټولنې د مهمو قضیو او بوږنوونکو واقعیتونو د فهم لپاره به نوې زاویه پرانیزي.

دیني مفکوره د تأسیس له عصره د توسعې تر عصره پورې

د ادیانو تاریخ یې راښیي چې هر دین په خپل تاریخ کې له دوو نسبتاً مهمو پړاوونو تېر شوی دی او هر پړاو یې خپلې خاصې غوښتنې درلودلې دي. ځینې متخصصان لومړی پړاو د تأسیس پړاو بولي او دویم پړاو د پراختیا او توسعې پړاو. په دې برخه کې له مثاله استفاده کولی شو. یو نیالګی په نظر کې ونیسئ چې له لک کولو یې ډېر وخت نه تېرېږي او نوې نوې غوټۍ کوي. هر تېز باد یې ګواښلی شي. هر طبیعي او قصدي آفت یې له بیخه راایستلی یا وچولی شي. دغه نیالګی کافي ساتنه او پالنه غواړي او باید له هر ډول ګواښ او خطره وساتل شي. کله چې دغه نیالګی غټ شي، څانګې او ښاخونه وکړي، ژورې ریښې وځغلوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او غښتلې ونه ځنې جوړه شي بيا به هغه کمزوری نيالگی نه وي چې هره وړمه يې ولړزوي او له هر ټکانه زيانمن شي. خو دې حالت کې بيا نور دې ته اړتيا لري. ډېر خلک به غواړي چې تر سيوري لاندې يې ارام وکړي، يا يې له ميوې استفاده وکړي او يا نورې گټې ځنې واخلي.

اديان په لومړي پړاو کې له گڼو خطرونو سره مخ وي او په دې پړاو کې يې لومړيتوب د خپل هويت تثبيتول دي. ځکه خو په دې پړاو کې هغه پولې لومړيتوب مومي چې دغه هويت روښانوي او هغه لارښوونې اهميت پيدا کوي چې د دې دين پيروان د نورو اديانو له پيروانو بېلوي.

همدارنگه په دې زيان منونکي پړاو کې له توطيې او دښمنۍ وېره له دين سره مله وي او دا وېره يې په ځينو تعليماتو کې ښکاري. د همدې خطرونو په وجه يې پر بحثونو او خبرو د مقابلې، جگړه مارۍ او ښايي د شخړې او جگړې ژبه حاکمه وي او خپل پيروان جگړې ته وربولي. دا بهير تقريباً د ټولو اديانو د پيل په پړاوونو کې ليدل کېږي.

ځينې اديان په مختلفو دليلونو او علتونو بريالي کېږي چې له لومړيو ننگوونو راتېر شي او گڼ شمېر غړي او پيروان پيدا کړي. غالباً له زړو اديانو سره د نوي دين مخامختيا له شخړې سره مله وي او هر يو غواړي پر رقيبانو بر شي. که دغه شخړه د نوي دين په بريا تمامه شي او دغه دين د خپلې جغرافيايي قلمرو پر نورو اديانو بر شي، بيا نو پيروان يې دې ته اړتيا لري چې خپل مطلوب دولت او ټولنه رامنځته کړي او په طبيعي چارو لگيا شي. تر دې پړاوه وروسته د پراختيا او توسعې پړاو پيلېږي. دې وخت کې چې د دين او د هغه د پيروانو هستۍ ته کوم گواښ نه وي او د دين اقتدار تثبيت شوی وي، دې ته اړتيا وي چې د ژوندانه د چارو په سمبالولو کې بريا ترلاسه کړي او دا کار په مختلفو څانگو او ډگرونو کې د استعدادونو جذبولو ته اړتيا لري چې ټول سره په گډه د نوي نظم په جوړلو کې برخه واخلي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

معمولاً په دې کار کې تر هغو پورې نه شو کامیابېدای چې د دین د پیروانو زغم دومره زیات شوی نه وي چې د مومنانو په ټولنه کې د نورو ادیانو د پیروانو او د نورو ډلو لپاره ځای پیدا شي او د هغوی د وړتیاوو او استعدادونو د جذب لپاره زمینه برابره شي.

په دې پړاو کې، د دین د ننه او له دینه بهر بل وړ انګېرونکي معمولاً د زغملو وي ځکه چې د دوی شتون نه یوازې دا چې اوسني حالت ته کوم خطر او تاوان نه پېښوي، بلکې د تمدن په پیدایښت او د فرهنګ په وده کې نه انکارېدونکی نقش لري. هغه بحث چې تر دې وروسته به د دین په نامه ترویجېږي، غالباً به مداراګر او بل منونکی وي چې د وطنوالو پر تېښتې تمام نه شي او کورنۍ شخړې ونه زېږوي. د هر ډول تودې او تاوتریخجنې شخړې پای به د مومنانو بربادي او ناکامي وي.

یو دلیل چې د ادیانو د پیروانو په منځ کې د تسامح او بل منلو ظرفیت زیاتوي، په دې ادیانو کې د مختلفو مذهبونو او ډلو رامنځته کېدل دي چې دا بیا پخپله ګڼ نور عاملونه لري. د مختلفو ډلو او فرقو موجودیت د دې سبب کېږي چې یو ډول تکثر او تنوع رامنځته شي او د ټولنې شتمني زیاته کړي. له بلې خوا به د مختلفو فکري ډلو ترمنځ د قوا توازن ایجاد کړي چې هېڅ ډله ونه شي کولی د بلې ډلې ختمولو ته ملا وتړي. د دین د پیروانو لپاره د باندنیو دښمنانو د خطر کمېدل او په دننه کې د سلیقو او تمایلاتو زیاتېدل، د فرهنګ او تمدن وده راولي.

څه چې وویل شول، یوازې د یوه خاص دین لپاره ځانګړې نه دي، بلکې ډېر دینونه پر همدې لاره تېر شوي دي. اسلام هم په تاریخي لحاظ د تاسیس او توسعې پړاوونه تېر کړي دي او اسلامي مفکوره هم د هر پړاو له غوښتنو سره سم انقباض او انبساط لرلي دي.

د اسلام په تاریخ کې لومړني کلونه له ګڼو دښمنیو سره مله وو. دښمنانو یې هڅه کوله چې ختم یې کړي. په دې پړاو کې پر مقاومت ټینګار کېده

(c) ketabton.com: The Digital Library

او مسلمانان له مقابل لوري سره مخامخ جګړې ته هڅول کېدل.

په راوروسته پېړيو کې چې د اسلام قلمرو دريو مهمو براعظمونو ته وغځېده، هغه خطرونه له منځه تللي وو او متفاوت عصر پيل شوی و. په دې وخت کې هېڅ توپان نه شو کولی اسلام له خپل ځايه وخوځوي. د بهرنيو خطرونو تر لرې کېدو وروسته، اسلامي ټولنې خپله غېږه د مختلفو ډلو ته، ان د نورو دينونو وګړو ته، پرانيسته او هغوی يې د خپلو اتباعو په حيث ومنلې او د هغوی له ورتياوو څخه يې د اسلامي تمدن د لاغوړېدا لپاره ښه ګټه واخيسته.

هغه اسلامي فکر چې په دې پړاو کې رامنځته شوی، له داسې تنوع او رنګانګۍ برخمن دی چې مختلفو فقهي – حقوقي مکتبونو په کې د مختلفو عقيدتي – کلامي مکتبونو او تمايلونو تر څنګ يو ځای په ودې پيل وکړ، همدارنګه په تفسير او حديث کې مختلفې مدرسې پيدا شوې. عرفان او تصوف له يوې خوا، فقه او حديث له بلې خوا او فلسفه او کلام له بل لوري د مسلمانانو تر منځ د فکري مبحثونو تنور ګرم کړ.

د اسلام د تاريخ د توسعې په پېړيو کې د فکري منابعو او مبحثونو ګڼوالی د وخت طبيعي غوښتنه وه. نن سبا داسې ګڼ کتابونه په لاس کې لرو چې د اسلامي تمدن بُعدونه تشريح کوي او په هغه دوران کې غوړېدلي علمونه او فنونه راپېژني.

خو څه چې موږ يې له دې مبحثونو زده کوو، دا دي چې د اسلامي فکر طبيعت ته پام وکړو چې د هرې دورې له شرايطو سره مطابق و او د هماغه دورې پوښتنو ته يې ځواب وايه. د هرې دورې تاريخي محصول د خپل پيدايښت له شرايطو سره متناسب وي که چېرې دا شرايط بدل شي، محصولات يې هم د تاريخ د آرشيف برخه ګرځي، البته مطلب دا نه دی چې نور به د استفادې وړ نه وي،، بلکې په دې معنا چې عملي استفاده به يې محدوده شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو له هغو تېروتنو چې نن سبا د دیني فکر له ډېرو مفاهیمو سره د تعامل په اړه کېږي، دا ده چې د دین د تل پاتې احکامو او د مقطع یي تحلیلونو او تفسیرونو تر منځ پوله له پامه غورځول کېږي. نن سبا اکثره مسلمانان دا هېروي چې د مسلمانو متفکرانو، فقیهانو او عالمانو راپاتې لیکنې او آثار، سره له دې چې خپل ارزښت او اهمیت لري خو عملاً داسې محصولات دي چې په خاصو شرایطو پورې اړه لري.

د تللیو د آثارو هغه خزانه چې موږ یې نن لرو، د هغو ارزښتمنو هڅو نتیجه ده چې په مختلفو پېړیو کې د وخت له غوښتنو سره سم ترسره شوې دي. که وشو کولی د هر فکري مفرداتو د پیدایښت شرایط وپېژنو او تاریخي سیاق یې وڅېړو، بیا نو کولی شو په لا خلاص لاس او اجتهادي صلاحیت ورسره تعامل وکړو او موږ هم د پخوانو په شان دیني فکر داسې وپالو چې زموږ د وخت او زمان روح منعکس کړي او زموږ د اوسنیو شرایطو غوښتنې په پام کې ونیسي.

مخکې تر دې چې په اوسني عصر کې پر دیني فکر او فکري مقولو بحث وکړو، باید پر دیني فکر د زمان او مکان نقش له نظره تېر کړو.

دیني فکر د زمان له بستره د مکان تر ډګره

څرنګه چې هر عصر ځان ته داسې ځانګړنې لري چې له نورو عصرونو یې بېلوي او په هر عصر کې تولید شوی دیني فکر لږ یا ډېر د هماغه عصر له مهمو پوښتنو او اړتیاوو سره سمون لري، هماغسې مکان او فرهنګي – جغرافیایي شرایط هم دیني فکر پر داسې لوري بیایي چې له اړتیاوو او واقعیتونو سره یې متناسب وي.

څرنګه چې په مخکیني مبحث کې ورته اشاره وشوه، دا قاعده په ځانګړي دین پورې مختصه نه ده، بلکې ټول ادیان رانغاړي او په دې جمله کې اسلام هم په خپل تاریخ کې پر همدې لاره تېر شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام په جغرافيايي لحاظ د عربستان له ټاپووزمې راپورته شو خو مخاطبان يې د نړۍ په ګوټ ګوټ کې ټول انسانان وو. د عربستان ټاپووزمې د جغرافيايي شرايطو او فرهنګي وضعيت په لحاظ داسې ځانګړنې درلودې چې دا سيمه يې له نورو سيمو او هېوادونو بېلوله.
هغه لومړنی نسل چې د اسلام د پيغام مخاطب شو، ټول د عربستان په ټاپووزمې پورې اړه درلوده او د ژوند سبک يې د هماغه سيمې د شرايطو او فرهنګ محصول و. د اسلام پيغام سره له دې چې تل پاتې و او په سيمو پورې نه محدودېده خو په ځينو برخو کې هماغه خاص وضعيت ته معطوف و او د مخاطبانو د هماغه نسل د ژوند ظرفيتونه يې په پام کې نيول.
څو لسيزې وروسته چې اسلام نورو براعظمونو ته لاره ومونده او د لويو امپراتوريو خاورې يې فتح کړې او نورې فرهنګي حوزې د اسلام له قلمرو سره يوځای شوې، مسلمانان له نويو واقعيتونو او نويو شرايطو سره مخ شول چې د ژوند په ځينو ډګرونو کې يې د عربستان د ټاپووزمې له شرايطو سره عمده توپير درلود.
په دې شرايطو کې د مسلمانانو مخې ته ګڼې عملي او نظري پوښتنې کېښودل شوې. په همدې وجه له صحابه وو رانېولې تر راوروسته نسلونو پورې د وخت عالمانو اجتهاد ته مخه کړه او په خپلو نظري هڅو سره يې دې ته لاره هواره کړه چې ديني فکر له موجودو شرايطو سره توافق پيدا کړي.
د عربستان د ټاپووزمې او د نورو سېمو ترمنځ فرهنګي توپيرونو د ځينو صاحب نظرانو لپاره يو ډول ابهام رامنځته کړ، دوی د ټاپووزمې فرهنګ اصل وګاڼه او له نورو مسلمانانو يې وغوښتل چې خپل د ژوند سبک پرېږدي او د عربستان د خلکو د ژوند سبک ته واوړي. سلفي تګلاره تر ډېره بريده همداسې ده چې د دين د تل پاتې چارو او د دين د لومړنيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخاطبانو د ژوند په سبک پورې د اړوندو چارو تر منځ پوله په پام کې نه نيسي.

دغه فکري تمايل سره له دې چې د ټاپووزمې په پولو پورې منحصر پاتې نه شو او د اسلامي نړۍ په نورو سيمو کې يې هم پلويان وموندل خو د اسلامي ژوند لپاره غوره او ايډيال سبک يې، هماغه سبک ګاڼه چې د وحې د نزول په شرايطو کې په هماغه سيمه کې رواج و. په همدې خاطر، هر متفاوت وضعيت ورته ناسم ښکاري او د بدلولو فتوا يې ورکوي.

په مقابل لوري کې، ګڼ شمېر عالمان په ځيرکۍ سره پوه شول چې د عربستان د ټاپووزمې د ژوند له ځانګړي سبک سره د وحې د نزول نژديکت او تقارن، تصادفي چاره ده او د اسلام د ظهور په اصل کې دخيله نه ده. نو مسلمانان کولی شي په هاغه وخت او هغو شرايطو کې د دين د تطبيق له څرنګوالي يوازې په ځانګړيو ټولنيزو شرايطو کې د دين د تطبيقولو د يوې نمونې په توګه استفاده وکړي، نه د معتبرې نمونې په توګه.

د ټاپووزمې شرايط، ټولنيز فرهنګ او د ژوند سبک د ارزښت او اعتبار په لحاظ د نورو سيمو له ټولنيزو فرهنګونو او شرايطو سره هېڅ توپير نه لري او دا ټول د انساني تجربو محصول دي او د هرې سيمې د وګړو په ذهني او مادي شتمنيو او د هغوی په امکاناتو پورې تړلي دي.

د دې ليدلوري پر اساس، څرنګه چې اسلام د ټاپووزمې په خاصو شرايطو کې د تطبيق وړ و او په ځينو برخو کې يې بايد د خلکو وضعيت او د ژوند سبک په پام کې نيولي واى، هماغسې په هرو شرايطو او ټولنيزو ډګرونو کې هم کولی شو تطبيق يې کړو او ورسره د هرې سيمې د خلکو د ژوند سبک او امکانات هم په پام کې ونيسو او په هماغه تناسب اجتهادونه وکړو چې د دين مقصدونه پوره شي، بې له دې چې خلکو ته ګران پرېوځي.

د نورو فرهنګي حوزو هغو مسلمانو عالمانو چې دې نازک توپير ته يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پام شوی و او د دین تل پاتې والی یې له ځانګړو فرهنګي شرایطو سره نه غوټه کول، ورو ورو یې د نورو اجتهادي میتودونو په تاسیس لاس پورې کړ چې د شریعت او واقعیت تر منځ د ټکر مخه ونیسي.

د دې بهیر تاریخي مزل او د نړۍ په ګوټ ګوټ کې له مختلفو فرهنګونو سره د دیني فکر د تعامل بڼې ته کتنه یې راښیي چې د دیني ژوند مختلف سبکونه او په ټولنو کې د دین د تطبیق د څرنګوالي په اړه مختلف تعبیرونه رامنځته شول او دا لړۍ تر ننه روانه ده.

په بله وینا، هغه څه چې موږ یې نن دیني فکر بولو، سربېره پر زماني عامل، د مکاني عامل او د مختلفو سیمو د بومي فرهنګونو د عامل زېږنده هم ده.

د قدیمې نړۍ په پراخو خاورو کې د اسلام خپرېدل، یعنې د اسلام قلمرو ته د مختلفو فرهنګونو ورننوتل. یوه فرهنګ ته د دې ټولو فرهنګونو راکمول ناممکن وو. دا چې څرنګه فرهنګونه د مختلفو عواملو پر وړاندې او له دې جملې څخه د دین پر وړاندې مقاومت کوي او یو مخ ورته نه تسلیمېږي، پخپله د ټولنپوهنې یو مهم بحث دی.

د فرهنګ ټینګوالی او استقامت تر هر څه زیات د انسانانو د ژوند په شرایطو پورې تړلی وي ځکه چې د تاریخي او قومي میراثونو تر څنګ، د ټولنیز فرهنګ په پیدایښت کې جغرافیایي شرایط او د ژوند چاپېریال عمده عامل دی. د فرهنګ د پیدایښت فلسفه د هوسا او ښه ژوند کولو لپاره د خلکو د اړتیاوو پوره کول دي.

فرهنګ په یوه لوی تاریخي بهیر کې رامنځته کېږي او د وګړو او ټولنې په روح او روان کې خپله بوده تنسته ځغلوي او دومره واکمني خپلوي چې هېڅ رقیب یې پر وړاندې نه شي درېدای. کله چې دین میدان ته راوځي او غواړي خپل ځانګړي ارزښتونه په ټولنیز ژوند کې وغوړوي، دا کار په خلا کې نه، بلکې د یوه فرهنګي جوړښت په دننه کې کوي او دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه لوی جوړښت دی چې ریښې یې د انسان په ژورو پوړونو کې ننوتلې دي.

دین د دې وضعیت پر یو مخ بدلېدا حکم نه کوي ځکه چې دا کار نه ممکن دی، نه مطلوب. فرهنګي جوړښت په حقیقت کې د ټولنیز ژوند له نظم او انتظام سره حیاتي مرسته کوي او دین د هغه ځایناستی نه دی. څه چې دین یې غواړي او عملي کولی یې شي هغه اصلاحات دي چې فرهنګ د دین له ارزښتونو سره غاړه غړۍ کړي، بې له دې چې هر اړخیز بدلون ته یې اړتیا پیدا شي.

څه چې په دې بهیر کې پېښېږي، دوه اړخیزه عملیه ده، معنا دا چې هم دین بریالی کېږي چې په فرهنګ او ټولنیزو شرایطو کې اصلاحات راولي چې مطلوب ارزښتونه یې تحقق وومومي او هم فرهنګ بریالی کېږي چې د دین ځینې اجرایي تجربې او تعلیمات د خپلو واقعیتونو او ظرفیتونو په خم کې ورنګوي او ځینې شکلونه او طرزونه پر دین ومني.

په بله وینا، د دین تل پاتې پیغام په ځانګړي فرهنګي قالب کې ځای پر ځای کېږي چې د هماغه ځای او هماغه وخت له واقعیتونو سره سمون ولري. دلته د هستې او قشر رابطه رامنځته کېږي؛ دیني هسته په فرهنګي قشر کې ایښودل کېږي او د عیني تحقق زمینه ورته برابرېږي.

کله چې هماغه پیغام او رسالت بل ټاټوبي او بل فرهنګي قلمرو ته ځي، بله چاره نه لري غیر له دې چې خپله هسته په داسې بل قشر کې راونغاړي چې د عملي تحقق امکان ورته پیدا شي. د دیني فکر نقش دا دی چې دا بهیر آسانه کړي او پرې نه ږدي چې د هستې ځای په ځای کېدل، له سختو خنډونو سره مخ شي. د فرهنګي شرایطو مطالعه او تحلیل او وروسته په دغه فرهنګي شرایطو کې د دین د لارښوونو د تطبیق د لارې لټول پخپله اجتهادي کار دی او یوه دوامداره او ناپایه اړتیا ده. وجه یې دا ده چې فرهنګ سره له دې چې لوی او ټینګ دی، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوځنده، بدلېدونکی او تغيير منونکی هم دی. البته چې دا بهير دومره چټک او ښکاره نه دی چې په آسانۍ سره وليدل شي.

د وګړو په جمعي ژوند کې بدلون او تحول د فرهنګ يا د هغه د ځينو برخو د بدلون او تحول سبب کېږي او دغه تحولات مسلمان متفکران او مجتهدان نويو اجتهادونو ته وربولي چې په نويو شرايطو کې د دين د تطبيق زمينه برابره کړي.

دا هماغه لاره ده چې تر اوسه پورې ديني فکر په اسلامي هېوادونو کې طی کړې ده او په ګانده کې به هم پرې لاړ شي، سره له دې چې پر دې بهير به ځينې نيوکې کېږي.

اسلامي فکر په اوسني عصر کې

د هر مهم فکري بهير په څېر، اسلامي فکر هم په تاريخ کې له لوړو ځوړو تېر شوی دی. د صاحب نظرانو په باور، د اسلام د تاريخ په لومړنيو پېړيو کې اسلامي فکر ښه غوړېدلی و او پوره وده يې کړې وه او ځلانده تنوع او تکثر يې رامنځته کړي وو. دې وخت کې په مختلفو ډګرونو کې وتلي او مبتکر متفکران څرګند شوي وو او خپل فکري توليدات يې د ټولو د استفادې لپاره وړاندې کړي وو.

يو له هغو عواملو چې د اسلامي تمدن له بداينې او پرمختګ سره يې لويه مرسته وکړه، د ګڼو فکري مکتبونو او علمي مرکزونو موجوديت و. د همدې مرکزونو په برکت هاغه مهال اسلامي نړۍ د ټولې نړۍ د علم او پوهې مرکز و.

خو په راوروسته پېړيو کې د مختلفو عواملو په اثر دا وضعيت بدل شو او د فکر د پرمختګ ځای د فکر ولاړ حالت ونيو، تفکر مړاوی او کمرنګه شو او تقليد او تکرار د ابداع او نوښت ځای ونيو. د دې عاملونو پېژندل او ارزونه مهم خو جلا بحث دی چې بايد په بل ځای کې وڅېړل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له اتمې هجري پېړۍ راپه دې خوا په اسلامي نړۍ کې د علمي او فکري ځوړ پيل شوی او د نولسمې ميلادي پېړۍ تر وروستيو پورې غځېدلی دی. د لويو تاريخي تحولاتو په ښودولو کې د هجري او ميلادي تقويمونو تداخل، پخپله داسې مفهوم لري چې بايد فکر پرې وشي. هجري تقويم چې د يوه امت د تاريخ معنا لري، ورو ورو رنګ بايلي او ميلادي تقويم يې ځای نيسي. دا په دې معنا چې د يوه ملت نقش ختمېږي او نور ملتونه په مرکز کې واقع کېږي. وروسته تر هغې نه شو کولی خپل تاريخ د هجري سنواتو په يادولو وليکو او توضيح يې کړو، ځکه چې د بشر په جمعي شعور کې بل تاريخ له بل تقويم سره ځای نيولی او موږ څنډې ته شوي يو.

مسلمان متفکران بايد په لا جدي توګه او په لا پرمختللو علمي ميتودونو سره دغه تاريخي پړاو وڅېړي او راوښيي چې کوم عاملونه د دې تمدني راپرځېدو سبب شوي دي.

په هره توګه، د مسلمانانو په تاريخ کې وروستنۍ پېړۍ د علم او فکر د توليد په لحاظ شنډې پېړۍ وې او د مسلمانانو جمعي شعور ځکه انفعالي نقش غوره کړی و چې د خپلو ټولنو د ستونزو له پېژندلو عاجز وو. کله چې شعور کمزوری شي، د لاشعور نقش غالبېږي او د مسلمانانو د تاريخ په وروستنيو پېړيو کې همدا جمعي لاشعور و چې د دوی لوری به يې ټاکه.

څرنګه چې د سمې لارې د موندلو لپاره د وګړو په فردي ژوند کې بايد د لاشعور اغېزې کمې او د شعور زياتې شي، هماغسې د ملتونو په جمعي ژوند کې هم همدا خبره سمه راځي. يعنې دا تمه نه شو کولی چې يو ملت دې د لاشعور تر شديدې اغېزې لاندې وي خو بيا وشي کولی سمې پرېکړې وکړي.

پر جمعي شعور د جمعي لاشعور غلبه د ټولنپوهنې مهمه پديده ده چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر اوسه پورې نه ده سپړل شوې او نقش يې د وروستيو پېړيو په پرڅېدلو او لوړېدلو کې نه دی څېړل شوی. دا مشخصه ده چې په دې پېر کې اسلامي فکر پر دې سربېره چې له توليد او غوړېدا پاتې و، د ځان او د نورو له پېژندلو هم عاجز و. نتيجه يې دا شوه چې نه يې خپل کمزوري اړخونه وپېژندل چې لرې يې کړي، او نه يې نور وپېژندل چې خپله رابطه ورسره برقراره کړي او دا پرېکړه وکړي چې له هغوی سره څرنگه تعامل وکړي.

له نوې نړۍ او داسې ځواکمن رقيب سره مخامخ کېدل چې هم په بهتره فيزيکي وسله سمبال و او هم په لويو فکري امکاناتو، اسلامي فکر ته ټکان ورکړ او د څو پېړيو له درانه خوبه يې راويښ کړ او د هلې ځلې اړتيا يې ورته پيدا کړه.

دا ځل د اسلامي فکر راويښېدل سره له دې چې په خپل ذات کې مهمه او مبارکه پديده وه خو پخپله نه، بلکې د بهرني فشار په اثر راويښ شوی و نو د فعال عمل پر ځای يې د عکس العمل بڼه لرله. دا ځل هغه انديښنې او لومړيتوبونه چې اسلامي فکر ځان ته غوره کړي وو، غالباً د بهرني عامل په وسيله پرې تپل شوي وو. هغه وسيلې او اوزارونه چې د څېړنې او بياکتنې لپاره يې په واک کې لرل، يا خو د تېرو وختونو وو او په زماني لحاظ يې اوسنيو شرايطو سره تناسب نه درلود يا له بهرنيو توليداتو څخه راخيستل شوي وو چې د دې ځای له جوړښت او فرهنگي سياق سره نه جوړېدل.

همدارنگه هغه موضوعات او مسايل چې د اسلامي فکر تر څېړنې او بحث لاندې راتلل، تېرېدونکي او ورځني موضوعات وو او دا چې اوسني عصر پر مسلمانو ټولنو چټک تحولات ورتپلي دي نو دا موضوعات هم ژر ژر بدلېدل رابدلېدل.

خو بيا هم له ټولو نيوکو او ستونزو سره سره، په اوسني عصر کې اسلامي

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکر مهمې برياوې ترلاسه کړې دي او توانېدلی چې د تېرو پېړيو په نسبت ښې برياوې ولري او د مسلمانو ټولنو ځينې اړتياوې وړپوره کړي.
اسلامي فکر په اوسني عصر کې نوې دوره پيل کړې ده چې د اسلامي تمدن له نورو پېرونو څخه له ځينو اړخونو توپير لري، سره له دې چې له ځينو اړخونو ورسره ورته دی. دا بهير توانېدلی دی چې په اوسني پېر کې د نوي اسلامي تمدن د زېږېدو پيلامه برابره کړي، البته د ځينو نيمګړتياوو په وجه نه دی بريالی شوی چې په مناسب وخت کې او د اوسنۍ نړۍ له سرعت سره سمه خپله لاره ووهي.
په حقيقت کې اسلامي فکر لا د تمرين او ازمون په پړاو کې دی او خپل جدي تاريخي نقش يې لا نه دی ترسره کړی ځکه چې لا ورته د داسې بلوغ زمينه او شرايط نه دي برابر شوي او لا يې د دې نقش د ترسره کولو توان نه دی موندلی.
په اوسني عصر کې د اسلامي فکر کړونو ته کتنه او د قوت او کمزوريو پېژندنه يې راسره مرسته کولی شي چې لا جامع تصوير يې وړاندې کړو، لا يې ښه کړو او د مسلمانانو د ستونزو په هوارولو کې يې لا پياوړی کړو.
ورسره هم مهاله له دې لارې کولی شو د اسلامي فکر په اړه تاريخي ليد ته ورسېږو چې په دې برخه کې له تصلب او جزميت څخه خلاص شو او د اسلامي فکر پر وړاندې منصفانه دريځ غوره کړو. په دې برخه کې لازمه ده چې په اوسني عصر کې هم د اسلامي فکر ځانګړنې وپېژنو او هم هغه عمده ډلې چې په دې بهير کې يې اغېزناکه او مهمه ونډه اخيستې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مأخذ:

١- صحيح البخاري، كتاب الحج، حديث ١٦٢٤.
٢- سنن الترمذي، كتاب العلم، حديث ٣٣٤٨.
٣- صحيح البخاري، كتاب الشهادات، حديث ٢٤٥٧.
٤- صحيح البخاري، كتاب المرضى، حديث ٥٣٩.
٥- د لا معلوماتو لپاره دا وګورئ: ابن قيم الجوزية، إعلام الموقعين عن رب العالمين.
٦- د لا شنايۍ لپاره دې کتاب ته مراجعه وکړئ: آن مارى شيمل، تبيين آيات خداوند: نگاهى پديدارشناسانه به اسلام، دفتر نشر فرهنگ اسلامى، تهران، ١٣٧٦.
٧- دا کتاب وګورئ: محمد عابد الجابري، تكوين العقل العربي، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت.
٨- صحيح مسلم، حديث ١٣٤٥.
٩- دې کتاب ته مراجعه وکړئ: محمد عابد جابرى، عقل سياسى در اسلام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له روایته تر درایته پورې
له دیني منظره د دوو لیدلوریو ترمنځ شخړه

د نر او ښځې په اړه، د اصل او فرع دعوا

د افغانستان د عالمانو سرتاسري شورا په یوه بیان کې،(۱) د نر او ښځې ترمنځ نسبت د اصل او فرع تر منځ نسبت وګاڼه. دغه لیدلوری په رسنیو کې په پراخه توګه انعکاس وموند او ډېر کسان یې غبرګون ته اړ کړل.
اساسي ستونزه هلته وه چې ویل شوي دي: «دا چې د سورة النسأ (۱) او (۳٤) آیتونه صراحت لري او وایي چې د بشر په خلقت کې نر اصل او ښځه فرع ده او قوامیت د نرانو دی نو د داسې الفاظو او اصطلاحاتو له کارونې دې جداً ډډه وشي چې د دغو مبارکو آیتونو له مفهوم سره په ټکر کې وي.» د دې خبر خبرېدل د پراخې ذهني ګډوډۍ سبب شول ځکه چې ښځه فرع ګڼل، خطرناکې ارزښتي پایلې لري په دې چې د هغې انساني مقام راټیټوي او دا به هېڅ سلیم عقل په آسانه ونه منې. خو له بلې خوا د شریعت له صریح حکم سره مخالفت هم د هغو کسانو لپاره آسانه نه دی چې وربانديې باور لري. سره له دې چې د عالمانو شورا په دې بیان کې د ښځو د حقونو په اړه او له ښځو سره د تاوتریخوالي د مخنیوي په اړه ځینې ګټور او د ستایلو ټکي هم وو خو ستونزه دا ده چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

که ښځه د دويمې درجې موجود معرفي شي او د نر فرع وګڼل شي، د هغې د حقونو د تأمين لپاره هېڅ تضمين نه پاتې کېږي او خشونت به هم دوام کوي ځکه چې خشونت د تبعيض زېږنده ده او تبعيض د ښځو په اړه د همداسې ليدلوري محصول دی.

ليکوال د دې ابهام د لرې کولو په خاطر نيت وکړ چې دا ليدلوری تر ارزونې لاندې ونيسي چې دا معلومه شي چې د عالمانو شورا د بيان برخلاف، د نسأ د سورة لومړۍ آيت په دې اړه هېڅ صراحت نه لري او دغه ادعا يوه ميتوديکه تېروتنه ده، تمه نه کېدله چې د هېواد تر ټولو لوړ مذهبي بنسټ دې داسې تېروتنه وکړي. په دې مقاله کې به يوازې د شورا د وينا لومړۍ برخه چې نر اصل او ښځه فرع ګڼي، وارزوو ځکه چې اساسي موضوع همدا ده او درانه تبعات ورپورې غوټه کېږي.

زه دلته د مډرن هرمنوتيک مبحث له دريڅې دې بحث ته نه ورننوځم او غوره ګڼم چې په هغه ميتود بسنه وکړم چې زموږ د ټولنې عالمانو ته آشنا دی او د قرآن مجيد د تفسير د سنتي منابعو په استناد وښيم چې دغه حکم په قرآن کې هېڅ صراحت نه لري،، بلکې برعکس د انساني مقام او ارزښت په حوزه کې د نر او ښځې برابري يې محوري پيغام دی. نو هر تفسير او تأويل چې له دې محوري ليد سره په ټکر کې وي، شک نشته چې کمزوری به وي.

مخکې تر دې چې اصلي موضوع ته شو، لازمه ده چې يوې مقدماتي خو مهمې قاعدې ته اشاره وکړو. ديني نصوص (ايتونه او حديثونه) مطلوبې معنا ته د دلالت په لحاظ په دوو عمده برخو ويشل کېږي: قطعي الدلاله نصوص او ظني الدلاله نصوص. د اهل علم هغه ډله چې له دې مهمې قاعدې خبره ده، پوهېږي چې اکثره ديني نصوص د ظني الدلاله نصوصو په شمار کې راځي. د ظني الدلاله نصوصو ځانګړنه دا ده چې مختلف تعبيرونه او تفسيرونه ځنې کېدای شي، خو يو تفسير هم قطعي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او وروستنی نه شي ګڼل کېدای. د دې برخلاف قطعي الدلاله نصوص دومره واضح او څرګند وي چې د متفاوتو او متعددو تفسیرونو ځای په کې نه وي پاتې. لږ تر لږه په هغه سطح کې چې تفسیر او تأویل سره توپیر کړو، د دې ډول نصوصو په تفسیر کې به اختلاف پاتې نه شي، سره له دې چې د هر ډول تأویل پرمخ د لارې بندول خورا سخت کار دی.

په هر دیني حکم او بحث کې، هله د قرآن د صریح حکم خبره کولی شو چې قطعي الدلاله نصوص ورته ولرو او د مختلفو تفسیرونو لپاره ځای پاتې نه شي. هر نص چې د مختلفو انګېرنو امکان په کې وي، د قطعي الدلاله نصوصو له ډلې راوځي او هر مفهوم چې ځنې واخیستل شي، هغه به ظني او احتمالي مفهوم وي او هېڅوک نه شي کولی خپله انګېرنه د قرآن صریح او قطعي حکم وګڼي. اوس به وګورو چې د هغه ادعا مطابق چې د عالمانو شورا په بیان کې راغلې ده، د ښځې د فرع والي په اړه د قرآن په آیت کې صراحت شته که دا یو ظني الدلاله عبارت دی.

د مسألې د لا روښانتیا په خاطر، غوره ده چې د دې آیت ترجمه راوړم: «اې خلکو! د هغه رب پروا وساتئ چې تاسې یې له یوه واحد تنه خلق کړئ او ښځه یې له هغه څخه خلق کړه او له هغو دواړو څخه یې ډېر نران او ښځې وشیندلې، او د هغه خدای چې په نامه یې له یو بله درخواست کوئ، او د خپلوئ د رابطې له شلولو پروا وساتئ، بې شکه چې خدای ستاسو ساتونکی دی.» (ترجمهٔ مسعود انصاری)(۲)

د شورا بیان ظاهراً د آیت دې جملې ته اشاره کوي: «و خلق منها زوجها» یعني «او ښځه یې له هغه څخه خلق کړه» دوی له دې جملې داسې انګېرلې دي چې د خلقت اصلي هدف نر و او دا چې ښځه د هغه له وجوده خلق شوې ده نو ښځه د هغه فرع ده.

څنګه چې لیدل کېږي، په دې عبارت کې د ښځې د فرع والي په اړه هېڅ صراحت نشته او له پخوا زمانو څخه تر ننه پورې د دې عبارت د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلي مقصود پر سر د قرآن مجيد د مفسرانو تر منځ اختلاف پاتې شوی دی.

د دې مبارک آيت پر ظني الدلاله توب د پوهېدو لپاره، ښه به و چې دغو محترمو عالمانو يو ځل د قرآن مجيد پخواني او اوسني مهم تفسيرونه کتلي وای. هلته به ورته ښکاره شوي وو چې د دې آيت ځومره متفاوتې انګېرنې شته او د شورا د بيان انګېرنه تر حکومه حده ملاتړي درلودلي دي.

چا چې دې آيت ته له تأويلي منظره کتلي دي، داسې انګېرنه يې ځنې اخيستې ده چې له دې انګېرنې سره هېڅ تړاو نه لري. شيخ اکبر محي الدين ابن عربي د اهل تأويل سرلاری دی، د دې آيت په تفسير کې وايي:«الذی خلقکم من نفس واحدة، منظور يې کُلي ناطقه نفس دی چې د نړۍ زړه دی او حقيقي آدم هماغه دی، او ښځه يې هم له هغه څخه پيدا کړې ده، يعنې حيواني نفس يې له هغه څخه منشأ اخلي، او دا چې ويل شوي دي چې د هغه له چپې ډډې جوړه شوې ده، معنا يې دا ده چې له هغه بُعده جوړه شوې ده چې د کايناتو نړۍ ته نژدې دی، ځکه چې د حق بُعد ته يې د نزديکت نسبت ضعيفتر دی، او که يې جوړه نه وای، هغه به دنيا ته نه راکښته کېده، ځنګه چې ويل شوي دي چې ابليس لومړی هغه وپسولله او د هغې په وسيله يې آدم وغولاوه، او شک نشته چې له دې بُعده پرته بدني تعلق ممکن او د کارونې وړ نه کېږي، و بث منهما رجالا کثيرا، يعنې د زړونو هغه خاوندان چې د خپل پلار خوا ته کشش لري، و نسأ، يعنې د هغو نفسونو خاوندان چې د مور خوا ته تمايل لري.» (۳).

کېدای شي ځوک ووايي چې د ابن عربي او نورو تأويلونه اعتبار نه لري. سره له دې چې ټول پوهېږي چې ابن عربي زموږ د عصر تر ډېرو عالمانو زيات عالم و، زه نه غواړم په دې مبحث کې له دغو تأويلونو دفاع وکړم،

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلکې غواړم دا وښییم چې د دیني نصوصو او له هغه جملې څخه د دې نص د تأویلونو لمنه څومره پراخېدلی شي.
اوس نو که له تأویله تېر شو او د متعارفو تفسیرونو محدودې ته ورستانه شو، بیا به هم ووینو چې ان له هغسې تأویله پرته، مفسران پر دې آیت د خپل فهم او انګېرنې په لحاظ سره یوه خوله نه دي او ان په قطعي ډول یې دا مطلب ورنه نه دی اخیستی چې ښځه دې په فیزیکي لحاظ د نر له وجوده خلق شوې وي. امام فخرالدین رازي د دې آیت په تفسیر کې دو نظره رانقل کړي او ویلي یې دي: «په دې کې چې حوا له آدمه خلق شوې ده دوه نظره دي: اول دا چې ډېرو داسې نظر ورکړی چې کله خدای آدم خلق کړ، پر هغه یې خوب راوست، وروسته یې حوا د هغه له چپې ډډې پیدا کړه، او کله چې هغه راویښ شو او دا یې ولیده تمایل او الفت یې ورته پیدا کړ، ځکه چې هغه د ده له خپلو اجزاوو خلق شوې وه، او دې ډلې د پیغمبر (ص) پر دې خبرې استناد کړی دی چې: «بې شکه چې ښځه له کږې پښتۍ خلق شوې ده چې که وغواړې سیده یې کړې، ماته به یې کړې خو که یې هماغسې پرېږدې له کوږوالي سره سره، به ګټه ځنې واخلې.» دویم نظر چې ابومسلم اصفهاني غوره کړی، دا دی چې د لومړۍ جملې «او له هغه یې د هغه ښځه خلق کړه» دا ده چې هغه (حوا) یې له هماغه جنسه او له هماغه مادې خلق کړه چې آدم ورنه خلق شوی و. لکه د خدای دا وینا چې د نحل په سوره کې یې ویلي دي:»والله جعل لکم من أنفسکم أزواجا» یعنې: او خدای تاسو ته ښځې مقررې کړې ستاسو له خپل ډوله (نحل: ۷۲) او ویلي یې دي:»إذ بعث فیهم رسولا منهم» یعنې کله چې یو پیغمبر د دوی له خپله (ذاته) مبعوث کړ. (آل عمران: ١٦٤) او همدارنګه یې ویلي دي:»لقد جاءکم رسول من أنفسکم» یعنې: او تاسو ته یو پیغمبر ستاسو له خپله راغی. وروسته امام فخر رازي نقل کوي چې قاضي عیاض لومړی نظر قویتر بللی په دې چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

که حوا جلا خلق شوې وي نو انسانان له يوه تنه نه دي خلق شوي، بلکې له دوو تنو خلق شوي دي. بيا امام فخر رازي پخپله ځواب ورکوي چې«د مِن کلمه د غايت د پيل لپاره ده او دا چې د خلقت پيل په ادم شوی دی، سمه ده چې ويل شوي وي تاسې يې له يوه تنه خلق کړئ، او همدارنگه کله چې ثابته وي چې خدای له خاورې د ادم خلقت کولی شي نو حوا هم له خاورې خلق کولی شي، او که داسې وي نو د دې گټه به څه وي چې هغه د ادم له چپې پښتۍ خلق کړي؟» (٤).

څرنگه چې ليدل کېږي، امام فخر رازي چې د قرآن مجيد يو له غوره پخوانيو مفسرانو دی، دويم نظر چې ښځه په مستقله توگه خلق شوې ده او احتمالاً له هماغه مادې چې نر ورنه خلق شوی دی، قويتر گڼي. يوازې امام فخر رازي نه، بلکې نورو مفسرانو هم له دې آيت څخه ورته انگېرنه لرله. د مارغی از قفال (متوفا ۳٦٥ هـ ق) تفسير نقل کوي چې: «د دې آيت منظور دا دی چې خدای ستاسې هر يو له يوه تنه خلق کړی دی او د هغه له خپل جنسه يې ورته ښځه مقرره کړې ده چې په انسانيت کې ورسره برابره ده. يا کېدای شي د دې آيت مخاطب د پيغمبر (ص) په زمانه کې د قريش قوم وي چې دوی ټول د يوه شخص اولاده وه چې هغه قصي نومېده، او دلته له يوه تنه مطلب به هماغه قصي وي.» وروسته بيا مراغي د امام محمد عبده خبره نقلوي چې که څېړونکي دې نتيجې ته ورسېږي چې د خلکو هرې برخې جلا پلار درلودلی دی او ټول له يوه تنه نه دي پيدا، داسې انگېرنه د قرآن مجيد له آيتونو سره په ټکر کې نه راځي او حتمي نه ده چې په دې آيت کې راغلی يو تن، حضرت آدم وگڼو ځکه چې د «رجالا کثيرا و نساًء» کلمې په نکره بڼه راغلې دي نه په أل معرف چې ټول نران او ښځې راونغاړي. يعنې په قرآن کې داسې څه نشته چې دا باور يو مخ رد يا په داسې قطعي ډول اثبات کړي چې د تأويل لپاره يې هېڅ ځای پاتې نه شي. او که څوک په دې نظر وي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

حوا د ادم له پښتۍ خلق شوې ده، نه شي کولی چې په دې آیت یې ثابت کړي، ځکه چې د ورته آیتونو له سیاقه به یې وباسي. « (۵).

په دې آیت کې د زوج کلمه هم د ځینو مفسرانو پام ځان ته اړولی دی. مفسراونو ویلي چې دا کلمه د ښځې معنا نه لري، بلکې د جوړې معنا لري چې هم نر ته ویل کېږي او هم ښځې ته او نر او ښځه داوړه د یو بل جوړه ګڼل کېږي. د تفسیر التحریر و التنویر څښتن ابن عاشور وایي: «د زوج د کلمي اصل د دې لپاره دی چې د دوو کسانو مجموعې ته وویل شي، خو دا چې یوه، نر یا ښځې ته اطلاق کېږي، د مسامحې له مخې دی چې په عرفي حقیقت بدل شوی خو د نر او ښځې لپاره یو شان استعمالېږي.» وروسته یې ویلي دي: «همدارنګه نرانو باندې منت شوی دی چې ښځې یې د هغوې جوړې کړې دي، پر ښځو هم منت شوی دی چې نران یې د هغوی جوړې مقرر کړي، او پر دواړو منت شوی دی چې د اولاد څښتنان شي.»(٦).

ځینو مفسرانو د مِن پر کلمې تمرکز کړی او ټینګار یې کړی دی چې دا کلمه د تبعیض لپاره نه، بلکې د تبیین لپاره ده، لکه چې د کاشف تفسیر موءلف محمد جواد مغنیه ویلي دي: «هېڅ دلیل نشته چې مِن دې دلته د تبعیض لپاره وي، بلکې مِن کولی شي بیاني وي لکه د متعال څښتن دا وینا: و من آیاته أن خلق لکم من أنفسکم أزواجاً، یعنې: او د هغه له نښانو څخه یوه دا ده چې تاسو ته یې ستاسو له خپل جنسه جوړې خلق کړې (سوره روم: ۲۰) او په دې صورت کې د هغه آیت معنا دا ده چې هم لومړنی انسان او هم یې جوړه له یوه اصله خلق شوي دي او دا هماغه خاورې دي، ځکه چې په یوه ځای کې ویل شوي دي: و من آیاته أن خلقکم من تراب ثم إذا أنتم بشر تنتشرون، یعنې: د هغه له نښانو څخه یوه دا ده چې تاسې یې له خاورو خلق کړئ او وروسته تاسې بشر او تیت و پرک شوئ.» (۷).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «پرتوی از قرآن» تفسير تر دې هم مخته تللی او ويلي يې دي چې: « په دې آيت کې د نفس ظاهر، د حيات منشأ ده. ځکه چې که مطلب شخص وي – ادم ابوالبشر يا هر معهود او منظور انسان – نو بايد «من النفس» ووېل شي او واحد مونث صفت او د منها زوجها ضميرونه، متناسب نه دي. ځکه هلته چې منظور شخص وي، مذکر صفت او ضمير ورسره راوړل کېږي لکه جأ نی النفس الواحد، عندی خمسة عشر نفسا؛ همدارنگه دا چې الناس، عام دی او ټول رانغاړي – سره له دې چې خطاب يې موجودو خلکو ته وي – ادم، هم په کې شاملېږي او هغه هم له واحد نفسه خلق شوی دی. په دې آيت کې نفس واحده، لکه «و نفس و ما سواها فألهمها فجورها و تقواها» دی چې منظور يې هماغه ژوندی موجود دی، مخکې له دې چې کامل انساني صورت ورکړل شي او په فجور او تقوا ملهم شي، هماغسې چې د نفس کلمه هر ژوندي ساري ته ويل کېږي. او ښايي چې «و خلق منها زوجها» حاليه وي (په دې معنا چې:) «د خپل رب پروا وساتئ، هماغه چې تاسې يې له يوه نفسه خلق کړئ او حال دا چې د هغه جوړه يې هم له هماغه خلق کړه». (۸).

هغو ټکو ته په پام سره چې په آيت کې دي، د قرآن مجيد مفسرانو د اصالت او رعيت موضوع يې نه ده استنباط کړې، بلکې د مادې او منشأ وحدت يې ځنې استنباط کړی دی. د هدی القرآن د تفسير څښتن وايي: «پوښتنه دا ده چې خدای څرنگه د انسان جوړه د هغه له خپل جنسه خلق کړه؟ ايا معنا يې دا ده چې لومړني انسان دوه گوني طبيعت درلود او د وخت په تېرېدو سره په نورو نسلونو کې نارينه طبيعت له ښځينه طبيعته جلا شوی دی؟ که دا چې خدای ادم خلق کړ او له څنگه يې حوا خلق کړه؟ د دې پوښتنې ځواب په دقت او قطعيت سره نه شو ورکولی. خو يو مهم علمي فکر چې ورنه په قطعي ډول استنباطولی شو دا دی چې د قرآن د آيتونو په تلاوت کې نر او ښځه له يوه جنسه تلقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوي دي او ښځه تر نر په شأن کې کمه نه ده، نه په خپل طبیعت کې او نه په الهي شریعت کې. د قرآن آیتونو دا باور په تکرار راوړی دی، مثلاً متعال ځښتن ویلي دي: خلق لکم من أنفسکم أزواجا، یعنې: ستاسو له خپل جنسه یې درته جوړې خلقې کړې. قرآن د جنسیتي تبعیض تفکر چې پر ښځې د نر د مطلق تسلط سبب شي او نر له برتره جنسه معرفي کړي، له ریښې غوځ کړی او ویلي یې دي چې د انسانانو تر منځ واټنونه او توپیرونه جوړه شوې خبره ده چې حقیقت یې تر شا نه دی ولاړ». (۹).

سید قطب په فی ظلال القرآن تفسیر کې د همدې آیت په تفسیر کې همدغه مفهوم اخیستی او ویلي یې دي: «د دې آیت په ترڅ کې بل حقیقت نغښتی او دې ته اشاره کوي چې د هغه واحد نفس جوړه هم له هغه څخه خلق شوې ده، او که بشر په دې خبره پوه شوي وای، همدا به بس و چې له دردوونکو تېروتنو لرې پاتې شي. هغه تېروتنې چې د ښځې په اړه پر سستو تصوراتو بنا وې او ښځه یې د پلیدۍ منبع او د شر او بلا سبب بلله. حال دا چې ښځه په خپل فطرت او طبیعت کې له هماغه لومړني نفس څخه ده او خدای هغه خلق کړې ده چې د نر جوړه وي او چې له هغوی څخه ډېر نران او ډېرې ښځې راپیدا شي. نو په اصل او فطرت کې توپیر نشته، بلکې توپیر په وړتیاوو او دندو کې دی». (۱۰)

ځرنګه چې لیدل کېږي، د قرآن مجید مفسرانو له پخوا زمانو څخه تر ننه پورې اول خو په دې اړه د نظر اختلاف درلودلی چې نر او ښځه څنګه خلق شول او دا چې له یو بله مشتق شوي که دواړه له یوې مادې جوړ شوي دي. د نظر دغه اختلاف پر دې دلالت کوي چې یاد آیت د ظن او احتمال افاده کوي، نه د قطع او یقین افاده. دویمه خبره دا چې د نظر له اختلافونو سره سره، هېڅ مفسر دا آیت د دې دلیل نه ګڼي چې ښځه دې د نر فرع وي او د تبعیض لپاره لاره هواره شي ځکه چې دوی پوهېدل چې داسې انګېرنه د قرآن له ډېرو آیتونو سره چې پر عدالت او

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تبعيض پر ختمولو صريح ټينګار لري، په ټکر کې راځي. دوی د قرآن په وسيله د قرآن د تفسير په ميتود هڅه کړې ده چې د آيت په اصلي مفاد باندې پوه شي او په دې برخه کې يې له هغو آيتونو مرسته اخيستې ده چې صريحاً وايي نر او ښځه له يوه جنسه دي، لکه د نحل، روم او د نورو سورتونو آيتونه. مثلاً دغه آيت چې وايي: و من آياته أن خلق لکم من أنفسکم أزواجا لتسکنوا إليها و جعل بينکم مودة و رحمة» ترجمه: او د خدای له نښانو څخه دا ده چې له تاسو څخه يې تاسو ته جوړې پيدا کړې چې ورسره انس پيدا کړئ او ستاسو تر منځ مينه او دوستي پيدا شي. دلته يې نه دي ويلي چې ښځې يې خلق کړې،، بلکې ويلي يې دي چې ازواجا چې نر او ښځې ته يو شان ويل کېږي. ټول پوهېږي چې څوک نه شي کولی له دې آيته دا معنا واخلي چې ستاسو ښځې يې ستاسو له چپو پښتيو جوړې کړې دي. واضحاً پوهېدل کېږي چې دلته د دې آيت منظور دا دی چې د نر او ښځې فطرت يو دی چې دا پخپله د برابرۍ او يوشانوالي پيغام لري.

د نوروز جشن او د مخالفت دليلونه يې

په افغانستان کې نوروز جشن هر وخت او په تېره بيا په دې وروستيو کلونو کې له مناقشاتو سره مل پاتې شوی دی. ځينې وګړي يې تود هرکلی کوي او ځينې مذهبي کړۍ ورسره سخت مخالفت کوي. ځينې خو له دې بريده هم پښه اړوي او چا ته د نوروز مبارکي ويل او هر بل عمل چې د نوروز د لمانځلو نښانه وي، د کفر موجب ګڼي.

د نوروز د جشن مخالفان چې ځينې دوديزې او سلفي وزمه ډلې دي، د دين له دريځه د نوروز او په هغه پورې تړلي د هر ډول مراسمو د تحريم حکم کوي. دوی د دې کار لپاره ځينې دليلونه راوړي لکه دغه:

۱- د داسې پخوانيو دودونو لمانځل د هغو اديانو او فرهنګونو له دوام

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره مرسته کوي چې تر اسلام د مخه وو او اوس منسوخ او مردود شوي دي.

۲- د داسې مناسبتونو لمانځنه له نامسلمانانو سره ورته والی دی او د اسلام په پیغمبر پورې د یوه منسوب روایت پر اساس، د نورو ادیانو له پیروانو سره تشبُه ناروا ده. (۱۱).

۳- د پیغمبر له یوه صحابي انس بن مالک څخه روایت شوی چې وایي: «کله چې د خدای پیغمبر مدینې ته راغی، د دې ښار خلکو دوې داسې ورځې درلودې چې لوبې او ساعت تیری به یې په کې کولې. پوښتنه یې وکړه چې دا دوه ورځې څه دي؟ ویې ویل د جاهلیت په زمانه کې به مو په دې دوو ورځو کې لوبې او تفریح کولې. د خدای پیغمبر وویل خدای د دې په بدل کې دوې بهترې ورځې درته مقررې کړې دي، یوه د اضحی او بله د فطر ورځ». (۱۲).

٤- له داسې جشنونو او مناسبتونو سره د مخالفت په اړه ځینې روایتونه.

۵- د ابن تیمیه، ملا علي قاري او ځینو نورو پخوانیو عالمانو فتوا.

٦- د نوروز د مراسمو په ترڅ کې ځینې خرافي او شرکي عملونه، لکه زیارتونو ته تګ او له مړو څخه د خپلو حاجتونو د پوره کولو غوښتنه چې د اسلام له نظره ناروا دي.

دا هغه تر ټولو زیات مهم دلیلونه دي چې له نوروز سره د مخالفت او د نوروز د هر ډول لمانځلو د تحریم لپاره وړاندې کېږي.

د دوی په مقابل کې د نوروز د جشن موافقان بیا داسې استدلال کوي چې:

۱- د لرغونو زمانو ټول راپاتې دودونه، دیني بڼه نه لري او د دې دودونو ژوندي ساتل، د هغو ادیانو د تداوم او بیاژوندي کولو معنا نه لري. د عرفونو او رواجونو زیاته برخه فرهنګي اړخ لري او فرهنګي چارې د انسانانو د اجتماعي تکامل نښه ده. حقیقت دا دی چې د غار مېشتې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دورې تر تېرېدو وروسته چې وګړو ښارونو ته مخه کړه، زراعت او تجارت يې رامنځته کړ نو فرهنګ هم راوزېږېد چې د خلکو په ټولنيز ژوند کې مختلف مناسبات سمبال کړي. دا بهير له هماغه وخته تر ننه پورې روان دی او څومره چې د تمدن له سفره وخت تېرېږي، هماغومره بشري فرهنګ هم تنوع مومي او رنګارنګ مېوې کوي. سره له دې چې په ځينو دورو کې ځينو قومونو نوروز ته مذهبي صبغه هم ورکړې وي خو نوروز تر دې زيات چې مذهبي ريښه ولري، اساس يې فصلي بدلونونه دي چې د لرغونې زمانې خلکو ته مهم وو ځکه چې د دوی ژوند په کرهنې او د کال په اقليم پورې تړلی و.

۲- د نورو اديانو او فرهنګونو له پيروانو سره د تشبُه نهې کول يوازې په هغو چارو کې وي چې عبادي او مذهبي بڼه ولري او د اديانو د پيروانو تر منځ د هويت د خلط او ګډېډلو سبب شي. عادي چارې د دغې فقهي قاعدې پر اساس چې وايي:»الأصل فی الأشياء الإباحة« ، پر ذاتي جواز ولاړې دي. پر دې سربېره، په عادي چارو کې له تشبُه ډډه نه شي کېدای او که خبره دا وي چې په عادي چارو کې له هر ډول تشبُه څخه ډډه وشي بيا نو د مسلمانانو لپاره ژوند ناشونی کېږي ځکه چې د نورو اديانو پيروان ډوډۍ خوري، څملي، کار کوي، کالي اغوندي او داسې ډېر نور کارونه کوي چې مسلمانان هم مجبور دي چې ويې کړي. له مشابهته مطلق نهې کول دغه ټول شيان رانغاړي.

۳- هغه حديث چې د جاهليت د پېر د دوو ورځو په اړه راوړل کېږي او د مخالفانو تر ټولو مهم دليل دی، لومړی) د نوروز په اړه صراحت نه لري. دويم) د روايت له لحنه ښکاري چې پخپله پيغمبر مدينې ته تر هجرت له مخه، چې د اکثرو روايتونو مطابق درې پنځوس کلن و، له دې مراسمو سره هېڅ آشنا نه و او د مدينې له خلکو يې په دې اړه پوښتنه وکړه، دا راښيي چې دا مراسم د عربو په منځ کې مشهور او مهم نه و. درېيم) که

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام پیغمبر ته جوته شوي وای چې دا مراسم معقول اصل لري، ده به یې هم دوام ته متې رانغاړلې، هماغسې چې د عاشورا د ورځې د روژې په برخه کې وشول. له ابن عباس څخه د یوه روایت پر اساس: «کله چې د خدای پیغمبر مدینې ته راغی، یهودیان یې ولیدل چې د عاشورا په ورځ روژه نیسي، له هغوی یې پوښتنه وکړه چې دا څه رقم ورځ ده چې تاسې په کې روژه نیسئ؟ هغوی وویل دا یوه لویه ورځ ده چې خدای په کې موسی او قوم یې وژغورل او فرعون او قوم یې سره غرق کړل او موسی د شکرانې په خاطر په دې ورځ کې روژه ونیوله او موږ هم په دې ورځ روژه نیسو. د خدای پیغمبر وویل چې تر تاسو موږ موسی ته نژدې یو، نو هغه پخپله په هغه ورځ روژه ونیوله او مسلمانانو ته یې هم د روژې په نیولو امر وکړ.» (۱۳). له دې روایته په ښکاره معلومېږي چې د اسلام پیغمبر مدینې ته تر تګ له مخه، د عاشورا له ورځې سره آشنا نه و، خو کله چې خبر شو چې اصل یې سم دی، د مسلمانانو په منځ کې یې له دوامه سره مرسته وکړه. د هغو دوو ورځو په اړه هم د اسلام پیغمبر پخپله په څه نه پوهېده او خلکو ورته د جاهلیت د زمانې لهو او لعب معرفي کړې، نتیجه دا شوه چې هغه حکم وکړ چې د دې دوو ورځو پر ځای دې اضحی او فطر ولمانځي.

٤- دغه روایت د محدثینو د اصطلاحاتو مطابق، په احادو حدیثونو کې شمار دی. د فقهې د اصطلاحاتو پر اساس، دا ډول روایتونه «د ظن افاده» کوي، معنا دا چې صحت یې د احتمال په حد کې دی نه د یقین په حد کې. داسې راویتونه په دې چې قطع نه افاده کوي، یوازې نسبي اعتبار لري ځکه چې داسې اطمینان نشته چې دا خبره دې حتماً د پیغمبر وي. دا اضافي قراین دي چې د داسې روایتونو د اعتبار درجه زیاتوي یا کموي. اضافي قراین د هغې وینا د صدور احتمال یا تقویه کوي یا یې کمزوری کوي. په دې لحاظ، د نوروز د تحریم په برخه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې روایت دلالت ته منفي قراین شته ځکه چې د پیغمبر د زرګونو صحابیانو له منځه یوازې یوه کس چې هاغه مهال لس کلن و، دا روایت کړی دی. حال دا چې جشنونه او اجتماعي مراسم شخصي او انفرادي چارې نه دي چې یوازې یو کس دې د هغوی شاهد وي. که چیرې د اسلام پیغمبر داسې مراسم په قطعي ډول منع کړي وي چې د هغې ټولنې د فرهنګ یوه برخه وه، نو باید اقلاً د هغوی ځینو نورو یارانو هم پرې خبر وای او د دې خبر په نقل کولو کې یې برخه اخیستې وای خو داسې نه دي شوي.

۵- د مسلمانانو تاریخي تجربه یې راښیي چې دا مراسم د صحابه‌وو تر زمانې وروسته د اسلامي هېوادونو په ډېرو برخو کې لمانځل کېدل او د امویانو او عباسیانو څو پر له پسې نسلونه یې شاهدان وو، خو اکثرو فقیهانو او اهل علم ورسره مخالفت نه دی کړی، ان ویل کېږي چې حضرت علي د خپل خلافت په دوران کې د نوروز په جشن کې برخه اخیستې وه او سوغات یې منلی و. (١٤)

٦- د اضحی او فطر دوه عیدونه فرهنګي او ملي جشنونه نه دي، بلکې د مسلمانانو د عبادي چارو او دیني سېبمولونو برخه ده او ورته مشخص احکام وضع شوي دي لکه د ځانګړي لمانځه ادا کول، د روژې تحریم، د غسل توصیه، د نویو جامو اغوستل او ... که کوم مسلمان نور مراسم د مذهبي مراسمو او جشن په حیث د دې عیدونو پر ځای غوره کړي او یا له دغو عیدونو سره یې یو شان وګڼي، د اصولي قواعدو او شته روایتونو مطابق، بدعت او نامشروع عمل ګڼل کېږي. په دې اړه د اهل علم تر منځ اختلاف نشته. خو که څوک داسې مراسم ولمانځي چې یوازې عادتي بڼه لري او هېڅ تعبدي صبغه په کې نه وي زیاته شوې، بدعت نه ګڼل کېږي. ځکه چې بدعت په شرعي معنا یوازې پر دیني مناسکو او چارو اضافه کولو ته وایي، نه پر عادي او دنیوي چارو د څه ورزیاتولو ته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- «عادتونه» او «عبادتونه» د خپلې منشأ پر اساس سره توپیرېږي. عبادتونه د شارع له خوا تعیینېږي او د هغوی په بڼه او محتوا کې چا ته د مداخلې حق نه ورکول کېږي. خو عادتونه د خلکو د توافق پر اساس رامنځته کېږي چې نن سبا قرارداد بلل کېږي او پخوانو ورته «جعل» او «مواضعه» ویل. قرار دادي چارې ثابتې او دایمي معناوې نه لري چې په هره زمانه کې دې هماغه معنا افاده کړي. کېدای شي د یوه ټاټوبي خلک سره سلا وکړي چې یوه مشخصه ورځ د کارګر ورځ یا د معلم ورځ ونوموي او په دې توګه وغواړي د دې قشرونو حقونه یاد کړي. د فقهې قواعدو له مخې د دوی دا کار مباح دی او په دې چې تر شا یې څه هدف لري، کېدای شي اخلاقي ارزښت پیدا کړي. هر کله چې خلک سره توافق وکړي چې هغه ورځ بدله کړي، شرعي مانع ورته نشته ځکه چې د دې کار د ایجاد منشأ دوی پخپله وو نو د بدلولو حق یې هم پخپله لري. خو عبادي او شرعي چارې بیا داسې نه دي او په دې چې خلک یې په ایجاد کې نقش نه لري نو د بدلولو حق یې هم نه لري. په همدې وجه د ځینو عربو قبایلو (نسيئ) له خوا د حرامو میاشتو بدلول د قرآن مجید له سخت مخالفت سره مخ شول. (۱۵).

۸- نن سبا نوروز نه د یوه مذهبي جشن په حیث، بلکې یوازې د یوه بومي عادت په حیث لمانځل کېږي. دا نظر په دې تقویه کېږي چې دا مراسم یوازې په افغانستان یا ایران پورې مختص نه دي، بلکې د ملګرو ملتونو د ګزارش پر اساس: «نوروز د نړۍ په ګوټ ګوټ کې د ۳۰۰ میلیونه وګړو لپاره د نوي کال پیل دی او تر درې زره کاله زیاته موده کېږي چې په بالکان، تور سمندرګي، قفقاز، مرکزي آسیا، منځني ختیځ او ځینو نورو سیمو کې لمانځل کېږي». دا ورځ د ملګرو ملتونو د روزنیز، علمي او فرهنګي سازمان (یونسکو) له خوا د بشر د معنوي فرهنګي میراث په لیست کې شامله شوې ده. حال دا چې که په مسلمانانو کې څوک دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورځ د ديني مناسبت په توګه ولمانځي او داسې وګڼي چې په دې لاره به اخروي اجر او ثواب وګټي، او يا دې کار ته په يوه ډول سره ميتافيزيکي جنبه ورکړي نو دا کار يې خطا او د شرعې خلاف دی.

۹- دا چې ځينې خلک د نوروز په ترڅ کې شرکي او خرافي کارونه کوي، نه شو کولی چې هر ډول مراسم يې تحريم کړو ځکه چې دا کارونه په نورو ورځو کې هم کېږي او که د ممانعت او تحريم خبره وي، د هماغه کارونو په ذات پورې اړه لري نه د ترسره کولو په وخت پورې يې او دا مهمه نه ده چې څوک يې په کوم ځای کې کوي.

۱۰- د ټولنپوهنې له نظره په هغو هېوادونو کې چې له سختو کړکېچونو او ترخو تجربو راتېر شوي دي، د ستومانۍ او خپګان دوره خوره وي او د خلکو اروايي ستونزې په کې زياتېږي. يو له هغو لارو چې ټولنيزه روحيه بدلولی او فشارونه کمولی شي، جشنونه او د خوښۍ او خوشحالۍ مناسبتونه دي. نوروز همداسې جشن دی.

۱۱- ځينې نور اسلامي هېوادونه هم نوروز ته ورته نور مناسبتونه لري چې له لرغونو زمانو ورته په ميراث پاتې دي لکه په مصر کې د «شم النسيم» عيد چې د فرعونانو له زمانې ورپاتې دی او وروسته له مسيحي دودونو سره غوټه شوی دی. دا ورځ د مصر په رسمي تقويم کې رخصتي وي او خلک ساحلي سيمو او تفريح ځايونو ته مخه کوي. د مصر دارالافتا دا جشن عادي چاره او مباح ګڼلی او يوازې يې دومره ويلي دي چې اسلامي اداب دې په کې مراعات شي. دغه فتوا د ازهر د پوهنتون ډېرو عالمانو او د مصر د اسلامي خېړنو د ټولنې غړو هم تاييده کړې ده. (۱٦).

(c) ketabton.com: The Digital Library

انتخابات که د حل او عقد شورا؟

د انتخاباتو په اړه د اسلام حکم څه دی؟ هغه تر ټولو رسا ځواب یې دا دی چې اسلام د انتخاباتو په اړه – په هغه معنا چې موږ نن ورباندې پوهېږو او کاروو یې – هېڅ حکم نه لري. په بله وینا، دا ډول انتخابات چې نن سبا رواج دي، تازه او په مدرنې زمانې پورې تړلې پدیده ده او پخوانۍ ټولنې، اسلامي او غیراسلامي، ورسره آشنا نه وې. په همدې وجه د اسلام په لومړۍ درجې منابعو – قرآن او سنت – کې په دې اړه هېڅ صریح حکم نه شو موندلی.

د فقیهانو په اصطلاح کې دا ډول موضوعات، «مسکوت عنها» مسایل بلل کېږي او که په غیر تعبدي چارو پورې اړه ولري، تر یوه کُلي حکم لاندې راځي چې په کې په راغلي دي: «الأصل فی الأشیاء الإباحة»؛ یعنې په دې مسکوت عنها چارو کې اصل اباحت او جواز دی او د تجویز لپاره یې بل دلیل ته اړتیا نشته، او برعکس، که څوک باور ولري چې دا چارې حرامې دي نو د دین د لومړۍ درجې منابعو قطعي دلیل ته اړتیا لري.

خو د هغه څه برخلاف چې ښکاري، دا قضیه دومره ساده نه ده ځکه چې د مسلمانو ټولنو د مختلفو مذهبي طیفونو تر منځ د انتخاباتو د مشروعیت او عدم مشروعیت پر سر اختلاف، نسبتاً حاد اختلاف دی. د طیف په یوه سر کې هغه کسان دي چې دا ډول انتخابات حرام او باطل ګڼي او په بل سر کې یې هغه کسان چې انتخابات له شرعي مقاصدو او موازینو سره کاملاً مطابق بولي، د طیف په منځ کې بیا داسې کسان دي چې د انتخاباتو جواز او بطلان په خاصو ضوابطو او شرطونو پورې تړي.

د انتخاباتو مخالفان، القاعده او جهادي سلفیان، ځینې سنتي سلفي ډلې، او ځینې غیرسلفي سنیان لکه د دېوبند پیروان دي چې داسې استدلال کوي:

۱- دا لاره په کتاب او سنت کې نه ده راغلې او شرعي اصل نه لري. پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې سربېره انتخابات په صدر اسلام کې د صالح سلف له لوري نه دي ترسره شوي او مسلمانان يوازې هغه مهال ورسره آشنا شوي دي چې د غربي تمدن نرم او سخت محصولات د دوی هېوادونو ته بهېدلي دي. په دې لحاظ، انتخابات غربي پديده ده او د غربي پانګوالو – ليبرالو ټولنو له حال سره متناسب دي چې له اسلامي ارزښتونو سره نه لګېږي او په بهترين حالت کې يې کولی شي هماغه ټولنو ته ګټور وي، نه متفاوتو ټولنو ته، په تېره بيا اسلامي ټولنو ته چې ځانګړي اخلاقي ارزښتونه او نور اعتقادي اساسات لري.

۲- اسلام د حاکم/ اولو الامر د غوره کولو بهتره لاره لري او هغه د «اهل حل و عقد» پرېکړه ده. اهل حل و عقد (پرانيستل او تړل) د دې طيف په باور هغه کسان دي چې د علم او تقوا په لحاظ، تر عامو خلکو په لوړه مرتبه کې دي او دا چې دوی تر نورو عالمان دي نو د خلکو په ګټه او تاوان ښه پوهېږي او د خپلې تقوا په وجه، لا ښې پرېکړې کوي.

۳- د دې طيف له نظره، په غربي طرز انتخاباتو کې، د دروغجنو تبليغاتو او د عوامو له باورونو سره د لوبې کولو فرصت زيات دی او هغه کسان چې په مالي لحاظ يا د تبليغاتي مهارتونو په لحاظ تکړه دي يا د واکمنانو ملاتړ له ځانه سره لري، د کاميابېدو زيات چانس لري.

٤- د دې ليدلوري په نظر، د عامو خلکو عقل کمزوری او عواطف يې پياوړي دي نو د دې پر ځای چې اوږدمهالو ګټو او متعالي غوښتنو ته فکر وکړي، غريزي اړتياوې او برسېرن مادي تمايلات غوره ګڼي. دا چې دوی په آسانۍ سره د تبليغاتو تر اغېزې لاندې راځي، هغه څوک انتخابوي چې نه علمي وړتيا لري او نه غوره اخلاق،، بلکې ښه تبليغات او زيات مادي امکانات لري. په دې طريقه، خلک ظاهراً د خپل برخليک په ټاکلو کې ونډه اخلي خو په حقيقت کې د هغو کسانو ګوډاګي وي چې زيات مال او مقام لري. يعنې نه پخپله خلک په هغه سطحه کې دي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اخلاقي ارزښتونو، عقیدتي معیارونو او ملي ګټو پر اساس پرېکړه وکړای شي او نه هغه کسان به چې د دوی له خوا غوره کېږي، داسې التزام ولري. نو په همدې دلیل، باید اهل حل و عقد چې عالم او صالح وګړي دي، سره غونډ شي او د لویو سیاسي، ټولنیزو، مدیریتي او ... موضوعاتو په اړه پرېکړه وکړي.

په مقابل لوري کې بیا د انتخاباتو موافقت په دې کېږي چې وایي دا د لویو ملي قضیو او تر دې د ټیټو قضیو په حل و فصل کې ګټوره او عملي لاره ده. د انتخاباتو موافقان ډېر دي چې لیبرالې، مډرنې مذهبې، او اصلاحپالې سنتي مذهبي ډلې رانغاړي.

د دې طیف له نظره:

۱- حکومتولي او سیاسي قضیې ذاتاً دیني چارې نه دي او د مدیریت، صنعت، تجارت، زراعت او ... په شان د ژوند متعارفه اړتیا ده او سره له دې چې باید دیني/ اخلاقي ضوابطو ته تابع وي خو دین لزوماً د دې مسوولیت نه لري چې په دې اړه تګلاره وښیي او دا ډګر یې د انسانانو عقل او تجربې ته پرېښی دی چې په فقهي اصطلاح اجتهاد بلل کېږي.

۲- د حکومتولۍ او په دې جمله کې د حل و عقد د شورا د جوړولو په برخه کې د سلف/ پخوانو کړنه پخپله اجتهادي عمل و چې ضرورتاً له دیني نصوصو څخه یې الهام نه دی اخیستی،، بلکې تر ډېره بریده د هاغه مهال د ټولنیزو واقعیتونو پر اساس رامنځته شوې وه، البته چې د شریعت له کُلي قواعدو سره په ټکر کې هم نه وه.

۳- د حاکم د انتخاب په اړه د شرعې د لومړۍ درجې د منابعو سکوت، پخپله دا معنا لري چې په دې برخه کې پرېکړه د خلکو خپل واک دی او لازمه نه ده چې شارع دې په دې برخه کې تګلاره وټاکي. د خلکو لاس آزاد دی چې د خپلو ګټو پر اساس په هر شرایطو او هره سیمه کې داسې لاره غوره کړي چې په درد یې ولګېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٤- دا چې د اهل حل و عقد په اړه په کتاب او سنت کې صریحه وینا نشته نو د هغه مشروعیت له شرعي نصوصو نه، بلکې د هغو کسانو له موافقت او رضایته ولاړېږي چې دا صلاحیت یې ورته ورکړی دی او دا پخپله خلک دي. معنا دا چې اهل حل و عقد خپل مشروعیت له خلکو ترلاسه کوي او که د هغوی رضایت نه وي، هېڅ مشروعیت نه لري.

٥- کله چې خلک دا حق ولري چې اهل حل و عقد انتخاب یا انتصاب کړي او دا یې اساسي حق وګڼل شي، بیا نو څوک حق نه لري چې هغوی په خپل اجتهاد سره له دې حقه محروم کړي او مثلاً ووایي چې خلک ناقص العقل دي. که خلک د چا د انتخاب یا انتصاب صلاحیت ولري، د هغه د عزل صلاحیت هم لري که نه نو ښکاره تناقض به رامنځته شي.

٦- که د اهل حل و عقد مقام د وکالت له ډوله وګڼو، لکه په پارلمان کې استازیتوب، نو خلک به د دوی موکل وي او د وکیل او موکل تر منځ د نسبت په لحاظ، موکل اصل او وکیل فرع ګڼل کېږي او کله چې د اصل او فرع تر منځ تعارض راشي، فرع خپل اعتبار بایلي. په بله وینا، که خلک په هر دلیل سره دې ته راضي نه وي چې اهل حل و عقد ته خپل صلاحیت تفویض کړي او پرېکړه وکړي چې هماغه صلاحیت مستقیماً پخپله اِعمال کړي، منطقاً دا حق لري او څوک یې مانع کېدای نه شي. ځکه چې که داسې نه شي، فرع تر اصل مهم کېږي او په حقیقت کې د اصل او فرع ځایونه سره بدلېږي.

٧- د اهل حل و عقد د دندو او حقونو په اړه هم په دیني نصوصو کې هېڅ ځرګند لارښود نشته او دا کاملاً اجتهادي قضیه ده. اهل حل و عقد یا پخپله ځان ته دندې او حقونه ورکوي یا خلک. که دوی پخپله ځان ته لوایح او مقررې وضع کړي، دا یو ډول مصادره په مطلوب کېږي او د دغو دندو او حقونو مشروعیت سستېږي. که خلک په هر ممکنه میکانیزم

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره، د هغوی د دندو او حقونو د کمولو او زیاتولو حق ولري نو دا حق به هم ولري چې ووایي موږ اهل حل و عقد ته اړتیا نه لرو، خصوصاً که د ګوندونو، مدني ټولنو، صنفي اتحادیو، رسنیو او ... له لارې یې په سیاسي او ټولنیزو چارو کې د تصرف حق ترلاسه کړی وي.

۸- د لومړنیو مسلمانانو تاریخي تجربې ته کتنه یې راښیي چې د حل و عقد بنسټ خورا ابتدایي بڼه درلوده او هېڅ څرګند او منظم میکانیزم نه و چې د هرې قبیلې د استازو شمېر معلوم کړي او دا چې مختلفې سیمې یو شان ونډه درلودله که نه، او دا چې ځینې کسان په مشخصه توګه د خلکو په منځ کې د حل و عقد د غړو په حیث معروف و که نه، دا کسان په څومره وخت کې یو ځل سره راټولېدل، د دوی د غوره کولو معیار عمر و که په اسلام کې سابقه، که تخصص، د قبیلې ټولنیز مقام، اقتصادي امکانات که ...؟

۹- د اهل حل و عقد د تاریخي وضعیت په اړه د داسې پوښتنو او ابهامونو موجودیت، د موافقانو نظر کمزوری کوي، په تېره بیا که له دې نظره ورته وګورو چې په اوسنیو شرایطو کې به اهل حل و عقد عملاً مناسب وي که نه ځکه چې نن سبا د سیاسي پرېکړو او د حاکمانو د غوراوي لپاره پرمتخللي امکانات برابر شوي دي، خصوصاً که دا خبره هم ورسره اضافه کړو چې اغلب اوسنۍ ټولنې یا له خپل دودیز حالته راوتلې دي یا په راوتو کې دي او هغه مناسبات چې په پخوانۍ نړۍ کې د ټولنیز پیوستون سبب کېدل او د لویو ټولنیزو پرېکړو په درد لګېدل، په چټکۍ سره خپل ځای نویو مناسباتو ته ورکوي. په دې مناسباتو کې که څوک یوازې په دودیزو معیارونو لکه علم او تقوا، د رأی او پرېکړې وړ وبلل شي، کار به ونه شي مګر دا چې د سیاست، حقوقو، اقتصاد، ټولنپوهنې، مدیریت او لسګونو نورو څانګو صاحب نظر شخصیتونه هم د اهل حل و عقد غړي شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰- که خلک په دې دليل چې لازمه تقوا او ديني تعهد نه لري، د دې وړ نه وي چې په لويو ټولنيزو چارو کې مستقيماً تصرف ولري، او په همدې دليل بايد متقي او کافي ديندراه خلک دې مقام ته انتخاب يا انتصاب شي نو دغه نيوکې هم رامنځته کېږي:

الف) د دغو اشخاصو د تقوا اندازه نه شي تشخيصېدای ځکه چې تقوا اساساً باطني شی دی او د وګړو ظاهري اعمال د هغوی د باطني تقوا لپاره قطعي ملاک نه شي کېدای. په دې لحاظ د واقعي تقوا او ريايي تظاهر تر منځ توپير نه شو کولی. تجربې ښودلې دي چې هر وخت ځينې کسان توانېدلي دي چې د تظاهر له لارې د ډېرو اعتماد خپل کړي خو باطن به يې داسې نه وي.

ب) که يو څوک واقعي تقوا هم ولري، حتمي نه ده چې په هغو چارو کې دې وړتيا او کفايت ولري چې د ده د تخصص له ساحې بهر دي. داسې ډېر خلک به وي چې مطلوبه ديني تقوا به لري خو په نورو تخصصي چارو کې به هېڅ مهارت نه لري.

ج) کېدای شي داسې ډېر متخصصان پيدا شي چې د پلان جوړولو، صنعت، تجارت، سياست، تعليم او ... لويو چارو کې کافي مهارت او وړتيا ولري خو په خپل خصوصي ژوند کې د دينداري د رسمي معيارونو پر اساس اهل تقوا ونه ګڼل شي او په دې روش به د هېواد په مهمو چارو کې د هغوی له تخصص او پوهې د ګټه اخيستنې لاره وتړل شي.

د دواړو لوريو دليلونو ته په پام سره او که د شريعت کُلي مقصدونه – چې د ټولنيز يووالي، او د عمومي نظم او امن لپاره د مناسبو شرايطو برابرول دي - په پام کې ونيسو، کله چې د يوه هېواد وګړي پرېکړه وکړي چې د خپلو سياسي او ټولنيزو چارو د سمبالولو په خاطر، انتخابات غوره کړي او دا يې تشخيص کړی وي چې په دې لاره خپلو مطلوبو غوښتنو ته رسېدلی شي، نو له انتخاباتو سره د مخالفت لپاره قطعي دليل نشته او

(c) ketabton.com: The Digital Library

هره نیوکه چې د مخالفانو له لوري کېږي، ظني/ اجتهادي بڼه لري. دا چې په اجتهادي ډګرونو کې د تحریم حکم نه شو صادرولی نو لږ تر لږه د جواز حکم یې حاصلېږي.

که خلک دې باور ته ورسېږي چې مثلاً د انتخاباتو له لارې د قدرت د سوله‌ییز لېږد زمینه برابرېږي – د قدرت لېږد معمولاً د لویو شخړو عمده عامل پاتې شوی دی – او په دې لاره د ګډوډیو او جګړو مخه نیول کېږي او د سیاسي واک د انتقال لپاره شخړې او جګړې ته اړتیا نه پیدا کېږي، نو د انتخاباتو د ترسره کولو حکم د جواز له حده، د وجوب حد ارتقا مومي ځکه چې مشهوره فقهي قاعده وایي: «ما لا یتم الواجب إلا به فهو واجب» یعنې هغه چاره چې د یوه واجب ادا کول ورپورې تړلي وي او بې له هغې دا واجب نه شي ادا کېدای، نو هغه چاره پخپله واجبېږي. له خشونته پرته د حاکمانو د بدلولو د لارې موندل او د کورنیو جګړو له ویجاړوونکو عواقبو د ټولنې ساتنه، شرعي واجب دی او که انتخابات دې موخې ته د رسېدو مناسب روش وي نو د انتخاباتو ترسره کول، شرعي واجب دی. (۱۷).

د فساد په اړه او د اسلام له نظره له فساد سره د مقابلې لارې چارې

- د فساد تعریف:

o فساد د صلاح ضد دی چې په حقیقت کې یې معنا له سمې لارې کږېدل دي. (۱۸)

- قرآن له خپلو پیروانو څخه غوښتي دي چې له هر ډول فساده دې ډډه وکړي:

o و لا تبغ الفساد فی الارض إن الله لا یحب المفسدین (۱۹) ترجمه: او په ځمکه کې د فساد په لټه مه اوسه، ځکه چې الله مفسدان نه خوښوي.

- په تېره بیا که د چارو د اصلاح او تنظیم په برخه کې هڅې شوې وي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فساد لپاره هڅه لا بده ده او قرآن په دې اړه تصريح کړې ده چې: و لاتفسدوا فی الأرض بعد إصلاحها» (۲۰) ترجمه: او په ځمکه کې وروسته له هغې چې اصلاح رامنځته شوې ده، په فساد لاس مه پورې کوئ.

• مفسدان د اصلاح ادعا کوي: «و إذا قيل لهم لاتفسدوا فی الأرض قالوا إنما نحن مصلحون» (۲۱).

• خو اهل فساد نه سمباليږي:

o د هغه لومړني تصور برخلاف چې ځينې فکر کوي د فساد له لارې به يو ځای ته ورسيږي، قرآن وايي چې د خدای تکويني قانون دا دی چې د داسې کسانو کار به په اوږد مهال کې نه برابريږي. «إن الله لا يصلح عمل المفسدين». (۲۲)

• اهل فساد د خدای د لعنت مستحق کيږی: «و الذين ينقضون عهده الله من بعد ميثاقه و يقطعون ما أمر الله به أن يوصل و يفسدون فی الأرض أولئک لهم اللعنة و لهم سوء الدار» (۲۳) ترجمه: او هغه کسان چې له خدای سره تړون تر تړلو وروسته بېرته ماتوي او څه چې ده فرمان ورکړی چې وصل شي، پرې کوي يې او په ځمکه کې فساد کوي، د خدای لعنت د هغوی دی او په بد عاقبت به اخته شي.

• څوک چې فساد ته مخه کوي د خدای له محبته محروميږي:»و إذا تولی سعی فی الأرض ليفسد فيها و يهلک الحرث و النسل و الله لا يحب الفساد» (۲٤) ترجمه: هر کله چې واک ته ورسيږي په ځمکه کې د فساد هڅه کوي او د طبيعت او ژوندي سارو د تباهۍ سبب کيږي، او خدای تباهکاري او فساد نه خوښوي.

• فساد د ځمکې پر مخ د لويو تباهيو سبب کيږي او د خدای عذاب راولي: «ظهر الفساد فی البر و البحر بما کسبت أيدی الناس ليذيقهم بعض الذی عملوا لعلهم يرجعون» (۲۵) ترجمه: فساد په وچه او سمندر کې راڅرګند شوی او غالب شوی دی د هغه څه په خاطر چې خلکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي دي، چې له دې لارې د خپلو ځینو اعمالو جزا وڅکي. ښایي له دې لارې راستانه شي.

• مفسدان تاوان کوي او اهل خسران دي:»الذین ینقضون عهد الله من بعد میثاقه و یقطعون ما أمر الله به أن یوصل و یفسدون فی الأرض أولئک هم الخاسرون» (۲٦) ترجمه: هغوی چې له خدای سره خپل تړون تر تړلو وروسته بېرته ماتوي او څه چې خدای فرمان ورکړی چې وصل شي، پرې کوي یې او په ځمکه کې فساد کوي، دوی تاوان کوونکي دي.

• فساد د انسانانو د خلقت له فلسفې او حکمت سره په ټکر کې دی: «قالوا أتجعل فیها من یفسد فیها و یسفک الدماء» (۲۷) ترجمه: فرشتو خدای ته وویل ایا په ځمکه کې هغه څوک خلقوې چې فساد په کې وکړي او وینه وبهوي.

• مفسدان دې دا تمه نه کوي چې برخلیک به یې د صالحانو په شان وي: «أم نجعل الذین آمنوا و عملوا الصالحات کالمفسدین» (۲۸) ترجمه: ایا هغه کسان به چې ایمان یې راوړی او ښه کارونه یې کړي دي، د مفسدانو غوندې کړو؟

• د ابدي خلاصون شرط له فساده ډډه کول دي:»تلک الدار الآخرة نجعلها للذین لایریدون علوا فی الأرض و لا فسادا» (۲۹) او د آخرت دنیا هغو کسانو ته ورکوو چې په ځمکه کې په دې لټه نه وو چې پر نورو غلبه وکړي او د فساد قصد یې نه درلود.

تر دې ځایه د فساد په اړه د قرآن مجید لیدلوری و چې په ټوله کې یې خپلو پیروانو ته داسې چوکاټ جوړ کړی چې په اخلاقي لحاظ باید ورته ژمن وي او له فساده ځان وساتي.

د اسلام د پیغمبر سنت هم د قرآن پر همدې تګلارې ټینګار کوي خو په لا تفصیل او د فساد لا مشخصو جزییاتو ته په اشارې سره.

لومړی د اسلام د پیغمبر ټینګار پر دې دی چې مسلمان انسان باید په

(c) ketabton.com: The Digital Library

هره برخه کې ښو کارونو ته مخه کړي او دا يې الهي فريضه ګڼلې ده: «إن الله كتب الإحسان على كل شيئ..» ترجمه: خدای د هر کار سم ترسره کول فرض کړي دي. (۳۰) همدارنګه ويلي يې دي: «إن الله يحب إذا عمل أحدكم عملا أن يتقنه» ترجمه: خدای دا خوښوي چې کله ستاسو يو څوک يو کار کوي هغه دې په بهترينه وجه سر ته ورسوي. (۳۱)

دغو لارښوونو ته په پام سره، هر کار چې په صداقت ترسره نه شي، ناوړه او فاسد کار ګڼل کېږي.

د فساد نښې او مظاهر:

د نبوي احاديثو مطابق، فساد مختلفې نښې لري او له غيرقانوني لارو څخه د پيسو ګټل د فساد د مظاهرو يوه برخه ده. د اسلام پيغمبر توصيه کړې ده چې مسلمان انسان بايد له حرام سره په تعامل کې حساس وي او دا بريد دې په پام کې ونيسي:»إن الحلال بين و إن الحرام بين و بينهما أمور مشتبهات لايعلمهن كثير من الناس، فمن اتقى الشبهات فقد استبرأ لدينه و عرضه» يعنې: هم حلال واضح دی او هم حرام، خو ځينې مسايل دي چې د دواړو په پوله کې واقع دي او شبهات نومېږي، که څوک له شبهاتو ځان لرې وساتي، هم به يې دين پاک ساتلی وي هم خپله ابرو. (۳۲)

همدې مفهوم ته نږدې بله خبره يې په بل مناسبت کې کړې ده او پيروانو ته يې توصيه کړې ده چې له ناروا لارو د مال له پيدا کولو دې ډډه وکړي:»اجعلوا بينكم و بين الحرام سترا من الحلال، من فعل ذلك استبرأ لعرضه و دينه و من ارتع بينه كان المرتع الى جنب الحمى يوشك اين يقع فيه و إن لكل ملك حمى و إن حمى الله فى الأرض محارمه» يعنې: د حلالو او قانوني لارو په وسيله د ځان او حرام تر منځ خنډ رامنځته کړئ، هر چا چې دغه کار يې وکړ، هم يې ابرو پاک پاتېږي او هم يې ديانت، خو که څوک له دې بريده واوښت او د ځان پر وړاندې يې داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خنډ نه درلود، هغه به داسې کس غوندې وي چې په ممنوع پټیو کې (خپل څاروي) وپیایي چې ژر یا په ځنډ به په کې راګېر شي. پوه شئ چې هر پاچا ممنوع سیمه لري او په ځمکه کې د خدای له خوا ممنوعه شوې سیمه، د هغه د محرماتو پوله ده. (۳۳)

همدارنګه ویلي یې دي: «الحلال بین و الحرام بین فدع ما یریبک إلی ما لا یریبک» یعنې: حلال او حرام واضح او د پېژندلو وړ دي، نو هغه څه چې مشکوک دي، پرې یې ږده او هغه څه ته مخه کړه چې شک او شبهه په کې نشته. (۳٤) او اخطار ورکوي چې: «من نبت لحمه من السحت فالنار أولی به» یعنې: هغه څوک چې د بدن غوښې یې په حرامو لارو تغذیه شوې وي، د دوزخ لایق دي. (۳۵)

په بل مناسبت کې یې د یوه غیراخلاقي تحول او د هغو ارزښتونو د راپرځېدلو خبر ورکړی چې د ښه او بد تر منځ پوله مشخصوي: «یأتی علی الناس زمان لایبالی المرء ما أخذ منه أ من الحلال أم من الحرام» یعنې: داسې وخت به راشي چې وګړی دې ته اهمیت نه ورکوي چې ګټلې یې له حلاله لاره وه که له حرامه. (۳٦)

تر دې ځایه خبره د ټولو حرام خوریو وه چې فساد، اختلاس او له غیرقانوني لارو د پیسو ګټل رانغاړي. خو تر دې ورهاخوا، په نبوي حدیثونو کې د هغو موردونو خبره شوې ده چې د فساد لپاره لاره هواروي، یو مورد یې د امانت په ساتلو کې کمزوري ده. امانت په دیني روایتونو کې پراخ مفهوم لري په دې جمله کې، هغه مسوولیتونه هم دي چې په عمومي ډګر کې چا ته سپارل کېږي.

په یوه مورد کې ویل شوي دي چې د امانت ضایع کېدل داسې ګډوډي رامنځته کوي لکه په یوه ټولنه کې چې قیامت راشي. بیا یې اشاره کړې ده چې دلته د امانت منظور، په هغو مقامونو کې د اشخاصو ټاکل دي چې اهلیت یې نه لري:«فاذا ضعیت الأمانة فانتظر الساعة، قال کیف

(c) ketabton.com: The Digital Library

إضاعتها؟ قال إذا وسد الأمر إلى غير أهله فانتظر الساعة» يعنې: هرکله چې امانت ضايع شو، د قيامت راتلو ته منتظر اوسه. چا پوښتنه وکړه چې دا به څرنګه وي؟ هغه ځواب ورکړ: هرکله چې ودې ليدل چې کارونه داسې کسانو ته سپارل شوي دي چې وړتيا يې نه لري، نو قيامت ته منتظر اوسه. (۳۷)

کېداى شي چوکۍ، د خپلوۍ او شخصي اړيکو له مخې چا ته وسپارل شي. دا کار د اسلام له نظره د فساد او د امانت د ضايع کولو يوه نمونه ګڼل کېږي. د اسلام پيغمبر ويلي دي:»من ولى من أمر المسلمين شيئا فأمر عليهم أحدا محاباة فعليه لعنة الله، لايقبل الله منه صرفا و لا عدلا حتى يدخله جهنم»، يعنې: هر چا چې د مسلمانانو په منځ کې يو مسووليت ترلاسه کړ او هغه د خپلوۍ له مخې څوک ورته مأمور کړي، هغه د خداى د لعنت مستحقېږي او وروسته بيا د هغه هېڅ فديه او د تاوان ورکړه، نه قبولېږي تر هغې چې دوزخ ته لاړ شي. (۳۸)

کله چې دا روحيه په ټولنه کې خوره شي، د امانت ساتل به له منځه ځي او خيانت به عامېږي او خلک به له داسې تنګسې سره مخ شي چې په سختۍ سره به امانتکاره انسان پيدا کړاى شي. په ټولنپوهنه کې دغه حالت د بې قانونۍ قانوني کېدل بلل کېږي. د اسلام پيغمبر ويلي دي: «و يصبح الناس يتبايعون فلايكاد أحد يؤدي الأمانة فيقال إن في بني فلان رجلا أمينا، و يقال للرجل ما أعقله و ما أظرفه و ما أجلده، و ما في قلبه مثقال حبة خردل من إيمان»، يعنې: داسې وضعيت به راځي چې کله خلک له يو بل سره راکړه ورکړه کوي، هېڅوک امانت نه مراعاتوي. تر دې چې د ځينو اشخاصو په اړه ويل کېږي چې فلان کس څومره پوه او ځيرک او چابک دى، حال دا چې په زړه کې به يې يوه ذره ايمان نه وي. (۳۹)

په همدې وجه ايمان او امانتداري سره تړلي ګڼل شوي دي. د اسلام

(c) ketabton.com: The Digital Library

پيغمبر ويلي دي:»لا إيمان لمن لا أمانة له«، يعنې: څوک چې امانت نه ساتي، ايمان هم نه لري. (٤٠) خيانت چې د امانتدارۍ ضد دی، د منافقت نښه بلل شوې ده:»و إذا اؤتمن خان«، يعنې: او هرکله چې منافق ته يو امانت وسپارل شي، هغه به په کې خيانت وکړي. (٤١)

په خيانت کې ورگډېدل، بد عواقب لري او له دين سره د شخص اړيکې پرې کوي. پيغمبر ويلي دي:»إن الله إذا أراد أن يهلك عبدا نزع منه الحياء، فإذا نزع منه الحياء لم تلقه إلا مقيتا ممقتا، فإذا لم تلقه إلا مقيتا ممقتا، نزعت منه الأمانة، فإذا نزعت منه الأمانة لم تلقه إلا خائنا مخونا، فإذا لم تلقه إلا خائنا مخونا نزعت منه الرحمة فإذا نزعت منه الرحمة لم تلقه إلا رجيما ملعنا، فإذا لم تلقه إلا رجيما ملعنا نزعت منه ربقة الإسلام«، يعنې: که څوک د خدای له لوري له هلاکت او بربادۍ سره مخ کېږي، پيل به يې له هغه څخه د حيا او شرم په ختمولو وي. کله يې چې حيا له لاسه ورکړه، هم به منفور شي هم متنفر. کله چې منفور او متنفر شو، امانتداري ورنه اخيستل کېږي او خيانت ته مخه کوي چې سروکار به يې له نورو خاينانو سره شي چې له ده سره هم خيانت کوي. بيا مهرباني او عاطفه ورنه اخيستل کېږي او څوک چې خپله انساني عاطفه له لاسه ورکړي، د خدای له درگاه څخه شړل کېږي او لعنت ورباندې کېږي. هغه څوک چې د خدای لعنت ورباندې شوی دی، له اسلام سره هېڅ پيوند نه لري. (٤٢)

عمومي شتمنۍ د امانت ډولونه دي، لکه دولتي ماليات يا عمومي غنايم او نور. د شريعت په اصطلاح کې له داسې شتمنيو سره خيانت «غلول» بلل کېږي. قرآن ويلي دي:»و من يغلل يأت بما غل يوم القيامة ثم توفى كل نفس ما كسبت و هم لايظلمون« (٤٣)

ترجمه: او هر چا چې غلول وکړل په قيامت کې به له هغه مال سره احضار شي چې د خيانت له لارې يې گټلی دی او وروسته هر څوک د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه څه جزا ويني چې کړي يې دي، بې له دې چې پر چا ظلم وشي.

د اسلام پيغمبر هم په عمومي شتمنيو کې له خيانته پر ډېره کولو ټينګار کړی او ويلي يې دي:»لا ألفين أحدکم يوم القيامة على رقبته شاة لها ثغاء، و على رقبته فرس له حمحة يقول يا رسوله الله أغثنى، فأقول لا أملک لک من الله شيئا، قد أبلغتک، و على رقبته بعير له رغاء، يقول يا رسول الله أغثنى فأقول لا أملک لک شيئا، قد أبلغتک، و على رقبتة صامت، فيقول يا رسول الله أغثنى، فأقول لا أملک لک من الله شيئا، قد أبلغتک، أو على رقبته رقاع تخفق، فيقول يا رسول الله أغثنى، فأقول لا أملک لک شيئا، قد أبلغتک»، يعنې: هسې نه چې د قيامت په ورځ ستاسو يو څوک ووينم چې پسه يا اس پر اوږه وړي او ما ته ووايي مرسته راسره وکړه، او زه ووايم د خدای د امر په مقابل کې څه درسره نه شم کولی، ځکه چې مخکې مې خبر کړی وې، او بل کس به اوښ پر اوږه ولري او ووايي چې له ما سره مرسته وکړه او ووايم زه څه نه شم کولی ځکه چې ما درته ويلي وو، او بل به د اوښانو ګله پر اوږه وړي او ما ته به وايي مرسته راسره وکړه، او زه ووايم چې څه نه شم کولی ځکه چې مخکې مې درته ابلاغ کړی و، او يو بل به د پوستکو يو بار پر غاړه ولري چې تر لاندې به يې کړوپ شوی وي او ما ته ووايي مرسته راسره وکړه، او زه به هماغسې ووايم چې زما له لاسه څه نه کېږي ځکه چې مخکې مې درته ويلي وو. (٤٤)

څرګنده خبره ده چې د دې مثالونو هدف هغه شمتنۍ دي چې ځينې وګړي يې له عمومي شتمنۍ جېب ته وهي او دا چې اخروي عواقب يې درانه دي او کولی شو له غيرقانوني لارو څخه ترلاسه شوي هر ډول نقدي او غيرنقدي شته همداسې قياس کړو.

خو په دې منځ کې څه چې اسلام ورباندې ټينګار کوي، د امانتدارۍ پراخ مفهوم ته پام اړول دي. امانت يوازې په يادو موردونو نه خلاصه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. هم په عمومي حوزه کې او هم په خصوصي حوزه کې د هر ډول مسوولیت په غاړه اخیستل، په همدې اخلاقي قاعده کې شاملېږي او له هغې څخه سرغړونه په لویو ګناهونو کې حسابېږي. د اسلام پیغمبر ویلي دي: «کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیته، الإمام راع و مسئول عن رعیته، و الرجل راع فی أهله و هو مسئول عن رعیته، و المرأة راعیة فی بیت زوجها و مسئولة عن رعیتها، و الخادم راع فی مال سیده و مسئول عن رعیته»، یعنې: تاسې هر یو سرپرستي لرئ او د هغوی پر وړاندې مسوولیتونه. پاچا او حاکم سرپرستان دي او د هغو کسانو پر وړاندې مسوولیت لري چې د دوی تر سرپرستۍ لاندې دي. مېړه د خپلې ښځې پر وړاندې سرپرست دی او مسوولیت یې لري. ښځه هم د مېړه د کور سرپرسته او مسووله ده. نوکر هم د خپل مالک د مال سرپرست دی او مسوولیت یې لري. (۴۵) دا روایتونه که یو څه ساده ښکاري او له داسې تعبیرونو یې کار اخیستی چې د خلکو له پخواني قبیلوي ژوند سره سمون لري خو په خپلو ژورو کې څرنګه چې وویل شول، هم په عمومي حوزه کې هم په خصوصي حوزه کې د امانتدارۍ او مسوولیت پېژندنې پیغام لري.

له فساد سره د مقابلې لارې

اوس نو راځو دې ته چې څرنګه د ناروا او غیرقانوني ګټو مخه نیولی شو، دا که مالي او اقتصادي ناوړه ګټې وي، که اداري فساد او که نورې. په دې اړه د اسلام لارښوونه دا ده چې شفافیت ته مخه کړئ او د هغو شیانو له پټولو ډډه وکړئ چې د ناوړې ګټې لپاره لاره هواروي.

کله چې د اسلام پیغمبر د خیبر له نامسلمانانو سره تړون وتاړه، شرط یې ورته دا کېښود چې مصالحه به یې تر هغې پورې دوام وکړي چې له کتمان او د واقعیتونو له پټولو ډډه وکړي. «فصالحوه... علی أن لایکتموا و

(c) ketabton.com: The Digital Library

لا يغيبوا فإن فعلوا فلا ذمة لهم و لاعهد»، يعنې: هغوی د اسلام له پيغمبر سره پر همدې اساس مصالحه وکړه چې هېڅ شی به نه پټوي. پيغمبر وويل که مو دا کار ونه کړ زموږ تر منځ به هېڅ ژمنه او تړون نه وي. (٤٦)

پيغمبر له مسلمانانو هم غوښتي دي چې هغه مال دې نه پټوي چې د دوی شخصي مال نه وي. «من وجد لقطة فليشهد ذا عدل أو ذوی عدل ثم لا يغيره و لا يكتم، فإن جاء ربها فهو أحق بها و إلا فهو مال الله يؤتيه من يشاء»، يعنې: هر چا چې يو مال يا ورک شوی شی وموند، بايد دوه عادل کسان شاهد ونيسي او په هغه څه کې چې ده موندلي دي، هېڅ تغيير رانه ولي او له پټولو يې ډډه وکړي. که يې څښتن پيدا کړ، بېرته دې يې ورکړي ځکه چې هغه يې لا حقداره دی او که يې څښتن پيدا نه شو، د هغه مال په حيث دې يې نورو ته ورکړي چې په خدای پورې اړه لري خو پخپله دې ورنه استفاده نه کوي. (٤٧)

خو شفافيت يوازې په مالي چارو پورې نه محدودېږي، بلکې هره موضوع چې له عمومي حوزې سره اړيکي لري، د شفافيت تر پوښښ لاندې راځي او د اسلام پيغمبر له مسلمانانو غوښتي دي چې د يوه عمل د سموالي او اخلاقيتوب ملاک دې د هغه په ښکاره کولو او علني کولو کې وګڼي. «الإثم ما حاک في الصدر و کرهت أن يطلع الناس»، يعنې: ګناه هغه څه دي چې په زړه کې وسوسه رامنځته کړي او نه دې خوښېږي چې خلک ځنې خبر شي. (٤٨)

د همدغو توصيو اثر و چې مسلمانانو په راوروسته دورو کې، په تېره بيا هله چې د قلمرو لمنه يې پراخه شوه او له عمومي حوزې سره د پراخو اړيکو زمينه برابره شوه، د شفافيت پر اړتيا ټينګار کاوه او په واقعيت کې تر هغه وخته پورې چې مسلمانانو دغه اصل مراعاتاوه، لا زياتو برياوو او پرمختګونو ته رسېدل او د اسلامي ټولنو دروني ستونزې څو ځله کمې وې. د مسلمانانو دويم خليفه، عمر فاروق، سعد بن ابي وقاص ته چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هاغه مهال د عراق والي و، په یوه لیک کې داسې لیکلي وو:»عد مرضی المسلمین و اشهد جنائزهم و افتح بابک و باشر أمرهم بنفسک فإنما أنت رجل منهم، غیر أن الله جعلک أثقلهم حملا، و قد بلغنی أنه فشی لک و لأهل بیتک هیئة فی لباسک و مطعمک و مرکبک لیس للمسلمین مثلها، فإیاک یا عبدالله أن تکون بمنزلة البهیمة التی مرت بواد خصیب فلم یکن لها الا السمن و إن حتفها فی السمن، و اعلم أن للعامل مردا إلی الله، فإذا زاغ زاغت رعیته، و إن أشقی الناس من شقیت به رعیته«، یعنې: د مسلمانو ناروغانو عیادت وکړه او په جنازو کې یې ګډون وکړه او د کور ور دې د خلکو پر مخ خلاص پرېږده او د هغوی کارونه مستقیماً ته پخپله مخ ته بوځه، ځکه چې ته یو له هغوی څخه یې په دې توپیر سره چې خدای ستا مسوولیت ډېر کړی دی او ما ته خبر رارسېدلی چې تا او کورنۍ دې په جامو خوړو او د سپرلۍ په وسایلو کې تغییرات راوستي دي او داسې شیان لرئ چې د عامو خلکو لپاره نه دي. له خدایه پروا وساته اې د خدای بنده، هسې نه چې لکه هغه څاروي اوسې چې د ابادې ځمکې په لیدو څري چې چاغ شي، ځکه چې چاغي به یې د هلاکت سبب شي. پوه شه چې هر مسوول به آخر د خدای لوري ته ستنېږي او که په کږو لارو لاړ شي، تر لاس لاندې وګړي به یې هم منحرفېږي او تر ټولو بد کس هغه دی چې خلک یې له لاسه په بدمرغۍ کې ولوېږي. (کتاب المساءلة)

مشهور مسلمان عالم، ابن خلدون هم همدې اصل ته په پام سره ویلي دي:»أساس الفساد هو الولع بالحیاة المترفة بین أفراد الجماعة الحاکمة«، یعنې: د فساد بنسټ تجملاتي او د زیات لګښت ژوندانه ته د واکمنې ډلې شدید حرص او میل دی. (۴۹)

له فساد سره د مقابلې بله لاره حساب ورکول او ځواب ورکول دي.

یوه له هغو موضوعاتو چې په قرآن کې پیروانو ته په تکرار سره راغلې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ده چې هغوی د خپلو اعمالو او کړنو په خاطر له حساب کتاب سره مخ کېږي. «لايسأل عما يفعل و هم يسألون» (۵۰) ترجمه: او هغه يعنې خدای، د هغه څه په خاطر چې کوي يې تر پوښتنې لاندې نه راځي خو انسانان تر پوښتنې لاندې راځي.

د اسلام پيغمبر د دې خبرې په توضيح کې چې کومې اساسي پوښتنې له انسانانو څخه کېږي، ويلي دي:»لا تزول قدما عبد يوم القيامة حتى يسأل عن عمره فيم أفناه و عن عمله فيم فعل و عن ماله من أين اكتسبه و فيم أنفقه و عن جسمه فيم أبلاه»، يعنې: د قيامت په ورځ مخکې له دې چې بنده له خپل ځايه ګام پورته کړي، بايد د څلورو شيانو ځواب ورکړي: له خپل عمره چې په کومه لاره يې سر ته رسولی دی، له خپل عمله چې څه و، له خپل ماله چې له کوم ځايه يې ترلاسه کړی و او په کومه لاره يې لګولی و، له خپل بدنه چې په کوم کار يې زوږ کړی دی. (۵۱)

د انسانانو د اعمالو ارزونه او ځوابونه يې هم په دنيا کې کېږي، هم په آخرت کې، په قرآن کې راغلي دي:»و قل اعملوا فسيرى الله عملكم و رسوله و المؤمنون و ستردون إلى عالم الغيب و الشهادة فينبئكم بما كنتم تعملون» (۵۲) ترجمه: «او ووايه چې تاسې خپل کار وکړئ، هم خدای، هم يې پيغمبر او هم مومنان ستاسو عمل ګوري او وروسته د هغه ذات خوا ته ورستنول کېږئ چې په پټو او ښکارو پوه دی چې څه چې مو کړي دي، بېرته به يې درته ووايي». البته د دې منظور چې مومنان يې ويني دا دی چې د هغوی له قضاوت سره مخ کېږئ او که مو کوم ناروا عمل کړی وي، نوم او حيثيت به يې بربادېږي.

په مالي چارو کې حساب ورکول خاص اهميت لري. د پيغمبر په زمانه کې د»أزد» د قبيلې يو کس د يوې سيمې د مالياتو د راټولولو مسوول شو. کله چې هغه مدينې ته راستون شو، د مالونو يوه برخه يې وسپارله او ويې ويل چې بله برخه يې خلکو ما ته په تحفه کې راکړې ده. پيغمبر د ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې کاره ناخوښه شو او ویې ویل:»ما بال الرجل نستعمله على العمل مما ولانا الله فيقول هذا لكم و هذا أهدى إلى، فهلا جلس فى بيت أبيه أو بيت أمه، فننظر أ يهدى إليه أم لا؟»، یعنې: ولې هغه څوک چې موږ یې په یوې دندې گومارو، وایي چې دا ستاسو دي او دا هغه سوغات دي چې ما ته راکړل شوي دي، ولې هغه د خپلې مور یا د خپل پلار په کور کې نه کېناسته چې وگورو بیا هم څوک ورته سوغات ورکوي که نه؟ (۵۳)
څنگه چې لیدل کېږي، هغه مهال چې یو څوک یو مسوولیت په غاړه لري، په تېره بیا مالي مسوولیت، د اسلام له نظره د سوغاتونو منل ورته ناروا دي ځکه چې دا سوغاتونه د رشوتخورۍ او له دندې او مقام څخه د ناوړې گټې اخیستنې زمینه برابروي.
مسلمان حاکم د دې لپاره چې د څواب ویلو لپاره لاره خلاصه کړي، باید خلکو ته دا جرأت ورکړي چې هرکله له ده څخه لاره کږېږي، خلک دې وربandې نیوکه وکړي. په حکومتولۍ کې د پیغمبر د یارانو عملي تجربه همداسې وه. کله چې ابوبکر صدیق د مسلمانانو لومړنی خلیفه وټاکل شو، هغه په خپله لومړۍ عمومي وینا کې خلکو ته وویل:»إنى وليت عليكم و ليست بخيركم، إن أحسنت فأعينونى و إن أسأت فقومونى»، یعنې: زه پر تاسو د حکومت کولو لپاره غوره شوی یم حال دا چې ستاسو بهترین نه یم. که مې ښه کار وکړ، راسره مرسته وکړئ او که مې بد کار وکړ، لارې ته مې سم کړئ.
دویم خلیفه، عمر فاروق هم د خپل خلافت په دوران کې خلکو ته داسې اعلان وکړ:»أيها الناس من رأى منكم فى اعوجاجا فليقومه»، یعنې: اې خلکو! په تاسو کې هر څوک چې په ما کې یې انحراف ولید، ما دې سمې لارې ته راولي. د خلکو له منځه یو څوک پاځېد او ورته ویې ویل: په خدای قسم چې که ته کوږ شوې، تا به په تورې سره سم کړو. خلیفه یې په ځواب کې وویل: «الحمد لله الذى جعل فى هذه الأمة من يقوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمر بسيفه»، يعنې: د هغه خدای ستاینه کوم چې په دې امت کې يې داسې کسان راوستي دي چې عمر به په خپلې تورې سره سم کړي. څرنګه چې ليدل کېږي، خليفه د خلکو له دې ډول غبرګونه نه يوازې دا چې غوسه نه شو، بلکې خوشحالي يې هم وښوده. د تاريخ په هغه پېر کې او په هغه محيط کې چې تر دې مخکې يې هېڅ قانون او تمدني نظم نه درلود، داسې تجربه يو لوی اخلاقي تحول و. د دې تحول وجه دا وه چې اسلام په دې برخه کې ټينګار کړی و او مسلمانان له ديني ارشاداتو پوهېدلي وو چې بايد دا موازين مراعات کړي. حتا روايت دی چې حضرت عمر به ويل:»أحب الناس إلی من رفع إلی عيوبی»، يعنې: ما ته هغه څوک تر ټولو عزيز دی چې زما عيبونه او نيمګړتياوې راوښيي. دويم خليفه په يو بل مناسبت کې وينا ته پاڅېد او خلکو ته يې وويل: اې خلکو واورئ! د ډلې له منځه سلمان فارس پاڅېد او ويې ويل: موږ ستا خبرو ته غوږ نه نيسو. ده پوښتنه وکړه چې ولې؟ سلمان وويل له هغو جامو څخه چې بيت المال ته رسېدلي وو هر چا ته دې يوه يوه برخه ورکړه خو پخپله دې دوې برخې واخيستې چې اوس دې اغوستې دي. عمر وويل: زه شاهد لرم چې تر يوې برخې زياته راته نه ده رسېدلې خو دا چې د جامو د جوړلو لپاره بس نه وه، زوی مې عبدالله خپله برخه ما ته وبخښله او هغه اوس دلته حاضر دی. سلمان وويل اوس نو چې هرڅه وايې، ويې وايه چې وايې ورو.

وينو چې په مالي چارو کې ځواب ورکول څرنګه د لومړنيو مسلمانانو په منځ کې په يوه عمده ټولنيز ارزښت بدل شوی و چې د حکومت د لوړترين مقام په وړاندې يې هم څنې نه تېرېدل او حاکمان هم نه يوازې دا چې دا کار يې بد نه ابساوه، بلکې هرکلی به يې هم ورته ويل. په دې اړه نور روايتونه هم شته چې د بحث د اوږدېدو د مخنيوي په خاطر ځنې تېرېږو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه لیکوال په دې اړه چې د مسلمانانو دویم خلیفه د شفافیت او ځواب ورکولو لپاره څه ډول میکانیزم رامنځته کړی و چې مالي او اداري فساد ته لاره پاتې نه شي، دغه مطالب یاد کړي دي: «د نورو حکومتونو لکه د ساساني امپراتورۍ له اداري تجربو څخه په استفادې سره د دېوانسالار نظام ایجادول، د والیانو لپاره د مالي سیاست مشخصول او ورته کافي تنخواه ورکول چې له دولتي مالونو د استفادې اړتیا پاتې نه شي، وظیفې ته تر ګومارلو مخکې د والیانو د شمتنۍ تخمینول، په تجارت او مالي راکړه ورکړه کې د مسوولینو د بوختېدا مخنیوی، پر دې ټینګار چې قوانین او فیصلې دې پر خپلو قریبانو او اولادونو بې کمې تطبیق کړي، د مسوولینو د کارونو د څېړلو په خاطر د پلټونکو استول، په عمومي مراسمو لکه حج کې د خلکو د نظرونو پوښتل، مسوولینو ته دا فرمان ورکول چې هرکله له یوې وظیفې راستنېږي باید د ورځې له مخې ښار ته راننوځي نه د شپې له مخې چې ولیدل شي چې غیر له خپل قانوني ملکیت څخه نور منقول مالونه له ځانه سره رانه وړي». (الطوخی، ص ۲۵٦).

د مسلمانانو په تاریخ کې پر دې عملي تجربو سربېره، د اسلام له اخلاقي لارښوونو او حقوقي ارشادتو په الهام سره داسې هڅې شوې دي چې د حاکمانو کړنې قانون ته تابع وي او د اختلاس او فساد مخه ونیول شي. دا سمه ده چې دغه هڅې به د اوسنیو هغو غوندې تدوین شوې نه وې او غالباً یې فردي بڼه درلوده او په دې دلیل چې بنسټیز شوې نه وې، هر وخت نه مراعاتېدې او په تاریخ کې ورنه سرغړونې هم شوي دي خو د دې هڅو ذات په پخوانۍ زمانه کې د یوې تمدني تجربې په حیث، ځانګړې ارزښت لري او کولی شي د یوه پخواني سنت په توګه د پام وړ وګرځي او له اوسنیو شرایطو سره سم د لا مهمو ګامونو د پورته کولو لپاره د الهام منبع شي.

په دې برخه کې د کتابونو درې ډلې یادولی شو چې له فساد سره د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقابلې او د حاکمانو د کړنو د ښه کولو لپاره تيوريکي هڅې راښيي.
يوه ډله يې د نصيحة الملوک په عنوان پېژندل کېږي چې امام غزالي او نورو ليکلي دي او تر ډېره بريده د هغو ليکونو بڼه لري چې د وخت حاکمانو ته يې لېږلي دي او هغوی ته يې په حکومتولۍ کې د قانون او اخلاقو د مراعاتولو سپارښتنه کړې ده. د دې کتابونو يوه برخه لاهم شته. د فارسي ادبياتو يو له تر ټولو مهمو متنونو څخه چې د سعدي گلستان دی، حاکمانو ته دا ډول نصيحت وزمه ليکنې راخيستې دي.
دويمه ډله کتابونه د ځينو فقيهانو په لاس ليکل شوي دي چې د «الاحکام السلطانية» په نامه پېژندل کېږي. په دې اړه تر گردو مشهور کتاب د شافعي فقيه، ابوالحسن ماوردي دی چې د څلورمې او پنځمې پېړۍ په منځ کې قاضي القضات و. بل کتاب د حنبلي فقيه ابو يعلی فرأ دی چې دی هم په هماغه وخت کې اوسېده او کتاب يې هم هماغه نوم لري.
په درېمه ډله کې هغه کتابونه دي چې د مسلمانانو په تاريخ کې ځينو سياستوالو ليکلي دي او د حکومت د قانونمندۍ او تدوين لپاره يو ډول هڅه بلل کېږي. په دې برخه کې تر ټولو مشهور کتاب د خواجه نظام الملک طوسي دی چې په پنځمه هجري پېړۍ کې اوسېده او په ۱۰۹۲ ميلادي کې وفات شوی دی. هغه د سلجوقيانو په عصر کې تر دېرشو زيات کلونه د خورا تجربه کاره صدراعظم په حيث دنده ترسره کړې وه او هغه مدرسې چې ده تاسيس کړې دي د نظاميه په نامه يادېږي او په پخوانۍ زمانه کې په خورا مهمو روزنيزو مرکزونو کې شمار وې. ده د سياستنامه په نوم يو ارزښتمن کتاب کښلی دی. قابوس نامه د دې ډلې بل کتاب دی چې په ٤٧٥ هجري کې ليکل شوی دی. ليکوال يې عنصرالمعالي کيکاوس بن وشمگير دی چې د اوسني ايران په ځينو سيمو (آل زيار) کې حاکم و. البته ياد آثار پر خپلو اصلي موضوعاتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سربېره، د پخواني ادبي نثر په ډګر کې هم د لوړ اعتبار خاوندان دي.

له دې مبحثه دا نتيجه اخيستلی شو چې مالي او اداري فساد هغه افتونه دي چې له اسلامي ارزښتونو سره نه جوړېږي او په دې برخه کې اسلامي لارښوونې ايجابوي چې بايد ورسره د مقابلې لپاره جدي تدبيرونه ونيسو. په دې برخه کې کولی شو هم له قرآن او نبوي حديثونو استفاده وکړو، هم د لومړنيو مسلمانانو له عملي تجربې او هم په راوروسته پېړيو کې د اسلامي پوهانو له آثار او تاليفاتو.

البته کېدای شي د پخواني عصر تجربې ونه شي کولی په اوسنيو شرايطو او ننني پېچلي ژوند کې پوره په درد ولګېږي خو د اسلامي تعليماتو له نظره کومه مانع ورته نشته چې د نورو ملتونو له تجربو او هغو برياوو استفاده وکړو چې د رڼو او شفافو ميکانيزمونو په جوړولو کې يې دوی کامياب کړي دي. د اسلام پيغمبر ويلي دي:«الکلمة الحکمة ضالة المؤمن حيثما وجدها فهو أحق بها»، يعنې: د حکمت خبره د مومن انسان ورکه ده چې هر چېرته يې ومومي، تر نورو يې دی زيات حقداره دی. (٥٤)

(c) ketabton.com: The Digital Library

مل ليکونه:

۱- دا وينا د ۱۳۹۰ د کب په ۲۰ مه د افغانستان د اسلامي جمهوري دولت په وېبپاڼه کې خپره شوې وه. د ښځې فرع والی د دې وينا د پنځمې مادې په دال بند کې ياد شوی و.
۲- سوره نساء، آيه ۱.
۳- ابن عربي، تفسير، ج ۱، ص ۱۳۷.
٤- فخر رازي، تفسير کبير، ج ۹، ص ٤٧٨.
٥- احمد مصطفی المراغي، تفسير المراغي، ج ٤، ص ۱۷۷.
٦- محمد طاهر بن عاشور، التحرير و التنوير، ج ٤، ص ۱۰.
٧- محمد جواد مغنيه، تفسير کاشف، ج ۲، ص ۲٤٤.
۸- سيد محمود طالقاني، پرتوی از قرآن، ج ٦، ص ١٦.
۹- محمد تقي المدرسي، من هدی القرآن، ج ۲، ص ۱۳.
۱۰- سيد قطب، فی ظلال القرآن، ج ۱، ص ٥٤٧.
۱۱- سنن ابي داود، کتاب اللباس، حديث ۳٤۹٤.
۱۲- سنن ابي داود، کتاب الصلاة، حديث ۹٥۹.
۱۳- صحيح مسلم، کتاب الصيام، حديث ۱۹۰۲.
١٤- ابن تيميه، اقتضاء الصراط المستقيم، ص ٥٠.
١٥- سوره توبه، آيه ٣٧. «إنما النسيئ زيادة فی الکفر..»
١٦- الاهرام الرقمی، ١٥ اپريل، ٢٠١٢.
١٧- له دې موضوع سره د لا آشنايي په خاطر دغو آثارو ته مراجعه وکړئ: فهد بن صالح العجلان، الانتخابات و أحکامها فی الفقه الإسلامی، جامعة الملک سعود-رياض، محمد يسری ابراهيم، المشارکات السياسية المعاصرة فی ضوء الشريعة الإسلامية، دار الکتب المصرية، عمر سليمان الأشقر، حکم المشارکة فی الوزارة و المجالس النيابية، دار النفائس، عمان، الاردن.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۸- تفسیر قرطبي، ذیل آیه ۱۱ سوره بقره.
۱۹- سوره قصص، آیه ۷۷.
۲۰- سوره اعراف، آیه ٥٦.
۲۱- سوره بقره، آیه ۱۱.
۲۲- سوره یونس، آیه ۱۱.
۲۳- سوره رعد، آیه ۲۵.
۲٤- سوره بقره، ایه ۲۰۵.
۲۵- سوره روم، آیه ٤۱.
۲٦- سوره بقره، آیه ۲۷.
۲۷- سوره بقره، آیه ۲۸.
۲۸- سوره ص، آیه ۲۸.
۲۹- سوره قصص، ایه ۸۳.
۳۰- صحیح مسلم، حدیث ۳۵۹٤.
۳۱- صحیح الجامع الصغیر، حدیث ۱۸۸۰.
۳۲- متفق علیه.
۳۳- صحیح الجامع الصغیر، حدیث ۱۵۲.
۳٤- هماغه، حدیث ۳۱۹٤.
۳۵- مستدرک حاکم، حدیث ۳۲۲۷.
۳٦- صحیح البخاري، کتاب البیوع.
۳۷- هماغه، حدیث ۵۷.
۳۸- مستدر حاکم، حدیث ۷۰۷۵.
۳۹- صحیح البخاري، حدیث ٦٦۸۱.
٤۰- صحیح الجامع الصغیر، حدیث ۷۱۷۹.
٤۱- صحیح البخاري، حدیث ۳۳.
٤۲- سنن ابن ماجه، حدیث ٤۰۳٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۳- سوره آل عمران، آيه ۱۶۱.
۴۴- صحيح البخاري، حديث ۲۸۴۳.
۴۵- هماغه، حديث ۸۴۳.
۴۶- سنن ابي داود، حديث ۲۶۱۰.
۴۷- صحيح الجامع الصغير، حديث ۲۸۸۰.
۴۸- ابن خلدون، المقدمة.
۴۹- سوره انبيا، آيه ۲۳.
۵۰- صحيح الجامع الصغير، حديث ۷۳۰۰.
۵۱- سوره توبه، آيه ۱۰۵.
۵۲- صحيح البخاري، حديث ٦۵۸٦.
۵۳- سنن ترمذي، حديث ۳۴٦۴.

Get More e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library